

20
20

GELECEĞİN DÜNYASINDA BİLİMSEL VE MESLEKİ ÇALIŞMALAR

SOSYAL ve BEŞERİ BİLİMLER / I

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. DOĞAN BOZDOĞAN
ÖĞR. GÖR. DR. SERKAN GÖKSU

EKİN
Basım Yayın Dağıtım

**GELECEĞİN DÜNYASINDA
BİLİMSEL VE MESLEKİ ÇALIŞMALAR
2020
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER / I**

EDİTÖRLER

DOÇ. DR. DOĞAN BOZDOĞAN
ÖĞR. GÖR. DR. SERKAN GÖKSU

MART 2020
BURSA / TÜRKİYE

EKİN
Basım Yayın Dağıtım

Editörler

DOÇ. DR. DOĞAN BOZDOĞAN
ÖĞR. GÖR. DR. SERKAN GÖKSU

Birinci Baskı • © Mart 2020 / Bursa

ISBN • 978-625-7983-89-1

© copyright

All Rights Reserved

Ekin Basım Yayın Dağıtım

Tel: 0224 223 04 37

Mail: info@ekinyayinevi.com

Web: www.ekinyayinevi.com

Adres: Şhreküstü Mahallesi Cumhuriyet Caddesi
Durak Sokak No:2 Osmangazi - Bursa

EKİN
Basım Yayın Dağıtım

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
BİST-100 ENDEKSİNİN KORKU ENDEKSİ, ÜLKE RİSK PRİMİ VE TRY/USD İLE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....	1
1. GİRİŞ.....	1
2. BİST-100 VE RİSK ALGISI GÖSTERGELERİ.....	7
2.1. BİST-100 Endeksi.....	7
2.2. VIX Korku Endeksi.....	7
2.3. Ülke Risk Primi (CDS).....	7
2.4. Döviz Kuru (TRY/USD).....	7
3. VERİ SETİ VE YÖNTEM.....	8
3.1. Durağanlık ve Birim Kök Sınaması.....	9
3.2. Eş-bütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli.....	10
3.3. Granger Nedensellik Test.....	12
3.4. VAR (Vector AutoRegression Model) Analizi.....	13
3.5. Varyans Ayırıştırması.....	14
3.6. Etki Tepki Analizi.....	17
4. SONUÇ.....	19
5. KAYNAKÇA.....	19
15. YÜZYIL MÛSİKÎ EDVÂRLARI VE MUHTEVİYATLARI.....	23
1. GİRİŞ.....	23
2. MAKÂSİDU'L- ELHÂN (ABDÛLKÂDİR MERÂĞÎ).....	23
2.1. Mukaddime.....	24
2.2. Birinci Bölüm.....	24
2.3. İkinci Bölüm.....	24
2.4. Üçüncü Bölüm.....	24
2.5. Dördüncü Bölüm.....	24
2.6. Beşinci Bölüm.....	25
2.7. Altıncı Bölüm.....	25
2.8. Yedinci Bölüm.....	25
2.9. Sekizinci Bölüm.....	25
2.10. Dokuzuncu Bölüm.....	25
2.11. Onuncu Bölüm.....	25
2.12. On Birinci Bölüm.....	25
2.13. On İkinci Bölüm.....	25
2.14. Hatîme.....	25

3. RİSÂLE-İ MÛSİKÎ (KİRŞEHİRLİ YUSUF BİN NİZAMEDDİN)	26
3.1. Mukaddime.....	26
3.2. Birinci Bölüm	26
3.3. İkinci Bölüm.....	26
3.4. Üçüncü Bölüm.....	26
3.5. Dördüncü Bölüm	26
3.6. Beşinci Bölüm	26
3.7. Altıncı Bölüm	26
4. EDVÂR-I MÛSİKÎ (AHMEDOĞLU ŞÜKRULLAH)	27
4.1. Mukaddime.....	27
4.2. Birinci Bölüm	27
4.3. İkinci Bölüm.....	27
4.4. Üçüncü Bölüm.....	27
4.5. Dördüncü Bölüm	27
4.6. Beşinci Bölüm	27
4.7. Altıncı Bölüm	27
4.8. Yedinci Bölüm.....	27
4.9. Sekizinci Bölüm.....	28
4.10. Dokuzuncu Bölüm	28
4.11. Onuncu Bölüm.....	28
4.12. On Birinci Bölüm.....	28
4.13. On İkinci Bölüm	28
4.14. On Üçüncü Bölüm	28
4.15. On Dördüncü Bölüm.....	28
4.16. On Beşinci Bölüm.....	28
4.17. On Altıncı Bölüm.....	28
4.18. On Yedinci Bölüm	28
4.19. On Sekizinci Bölüm.....	28
4.20. On Dokuzuncu Bölüm.....	28
4.21. Yirminci Bölüm.....	28
4.22. Yirmi Birinci Bölüm	29
4.23. Yirmi İkinci Bölüm.....	29
4.24. Yirmi Üçüncü Bölüm.....	29
4.25. Yirmi Dördüncü Bölüm	29
4.26. Yirmi Beşinci Bölüm	29
4.27. Yirmi Altıncı Bölüm	29
4.28. Yirmi Yedinci Bölüm.....	29

4.29. Yirmi Sekizinci Bölüm.....	29
4.30. Yirmi Dokuzuncu Bölüm	29
4.31. Otuzuncu Bölüm	29
4.32. Otuz Birinci Bölüm.....	29
4.33. Otuz İkinci Bölüm.....	29
4.34. Otuz Üçüncü Bölüm.....	29
4.35. Otuz Dördüncü Bölüm	30
4.36. Otuz Beşinci Bölüm	30
5. MURAD-NÂME (BEDR-İ DİLŞÂD).....	30
5.1. Birinci Bölüm	30
5.2. İkinci Bölüm.....	30
5.3. Üçüncü Bölüm.....	30
5.4. Dördüncü Bölüm	30
5.5. Beşinci Bölüm	30
5.6. Altıncı Bölüm	30
5.7. Yedinci Bölüm.....	30
5.8. Sekizinci Bölüm.....	30
6. KİTÂBÜ'L- EDVÂR (HIZIR B. ABDULLAH)	31
6.1. Mukaddime.....	31
6.2. Birinci Bölüm	31
6.3. İkinci Bölüm.....	31
6.4. Üçüncü Bölüm.....	31
6.5. Dördüncü Bölüm	31
6.6. Beşinci Bölüm	31
6.7. Altıncı Bölüm	31
6.8. Yedinci Bölüm.....	31
6.9. Sekizinci Bölüm.....	31
6.10. Dokuzuncu Bölüm	32
6.11. Onuncu Bölüm.....	32
6.12. On Birinci Bölüm.....	32
6.13. On İkinci Bölüm	32
6.14. On Üçüncü Bölüm	32
6.15. On Dördüncü Bölüm.....	32
6.16. On Beşinci Bölüm.....	32
6.17. On Altıncı Bölüm.....	32
6.18. On Yedinci Bölüm	32
6.19. On Sekizinci Bölüm	32

6.20. On Dokuzuncu Bölüm.....	32
6.21. Yirminci Bölüm.....	32
6.22. Yirmi Birinci Bölüm.....	32
6.23. Yirmi İkinci Bölüm.....	33
6.24. Yirmi Üçüncü Bölüm.....	33
6.25. Yirmi Dördüncü Bölüm.....	33
6.26. Yirmi Beşinci Bölüm.....	33
6.27. Yirmi Altıncı Bölüm.....	33
6.28. Yirmi Yedinci Bölüm.....	33
6.29. Yirmi Sekizinci Bölüm.....	33
6.30. Yirmi Dokuzuncu Bölüm.....	33
6.31. Otuzuncu Bölüm.....	33
6.32. Otuz Birinci Bölüm.....	33
6.33. Otuz İkinci Bölüm.....	33
6.34. Otuz Üçüncü Bölüm.....	33
6.35. Otuz Dördüncü Bölüm.....	33
6.36. Otuz Beşinci Bölüm.....	34
6.37. Otuz Altıncı Bölüm.....	34
6.38. Otuz Yedinci Bölüm.....	34
6.39. Otuz Sekizinci Bölüm.....	34
6.40. Otuz Dokuzuncu Bölüm.....	34
6.41. Kırkıncı Bölüm.....	34
6.42. Kırk Birinci Bölüm.....	34
6.43. Kırk İkinci Bölüm.....	34
6.44. Kırk Üçüncü Bölüm.....	34
6.45. Kırk Dördüncü Bölüm.....	34
6.46. Kırk Beşinci Bölüm.....	34
6.47. Kırk Altıncı Bölüm.....	34
6.48. Kırk Yedinci Bölüm.....	35
6.49. Kırk Sekizinci Bölüm.....	35
6.50. Fasıllar.....	35
6.51. Fasıllar.....	35
7. MUKADDİMETÜ'L- USÛL (ALİŞAH B. HACI BÜKE).....	35
7.1. Mukaddime.....	35
7.2. Birinci Bölüm.....	35
7.3. İkinci Bölüm.....	35
7.4. Üçüncü Bölüm.....	36

7.5. Dördüncü Bölüm	36
7.6. Beşinci Bölüm	36
7.7. Altıncı Bölüm	36
7.8. Yedinci Bölüm.....	36
7.9. Sekizinci Bölüm.....	36
7.10. Dokuzuncu Bölüm	36
7.11. Onuncu Bölüm.....	36
7.12. On Birinci Bölüm.....	36
7.13. On İkinci Bölüm	36
7.14. On Üçüncü Bölüm	37
7.15. On Dördüncü Bölüm.....	37
8. MECELLETUN FÎ'L-MÛSİKA (FETHULLAH ŞİRVÂNÎ).....	37
8.1. Mukaddime.....	37
8.2. Birinci Bölüm	37
8.3. İkinci Bölüm.....	38
9. MÛSİKÎ RİSÂLESİ (BENÂÎ)	38
9.1. Mukaddime.....	38
9.2. Birinci Bölüm	38
9.3. İkinci Bölüm.....	38
9.4. Üçüncü Bölüm.....	38
9.5. Dördüncü Bölüm	38
9.6. Beşinci Bölüm	38
9.7. Altıncı Bölüm	38
9.8. Yedinci Bölüm.....	39
9.9. Sekizinci Bölüm.....	39
9.10. Dokuzuncu Bölüm	39
9.11. Onuncu Bölüm.....	39
9.12. On Birinci Bölüm.....	39
9.13. On İkinci Bölüm	39
9.14. On Üçüncü Bölüm	39
9.15. On Dördüncü Bölüm.....	39
9.16. On Beşinci Bölüm.....	39
9.17. On Altıncı Bölüm.....	39
9.18. On Yedinci Bölüm	39
9.19. On Sekizinci Bölüm.....	39
10. ER-RİSÂLETÜ'L-FETHİYYE (LÂDİKLİ MEHMET ÇELEBİ).....	40
10.1. Mukaddime.....	40

10.2. Birinci Bölüm	40
10.3. İkinci Bölüm	40
10.4. Üçüncü Bölüm	40
10.5. Dördüncü Bölüm	40
10.6. Beşinci Bölüm	40
10.7. Altıncı Bölüm	40
10.8. Yedinci Bölüm	41
10.9. Sekizinci Bölüm	41
10.10. Dokuzuncu Bölüm	41
10.11. Onuncu Bölüm	41
10.12. On Birinci Bölüm	41
10.13. On İkinci Bölüm	41
10.14. On Üçüncü Bölüm	41
11. NEKÂVETÜ'L- EDVÂR (MERÂĞÎZÂDE ABDÜLAZİZ ÇELEBİ)	41
11.1. Mukaddime	42
11.2. Birinci Bölüm	42
11.3. İkinci Bölüm	42
11.4. Üçüncü Bölüm	42
11.5. Dördüncü Bölüm	42
11.6. Beşinci Bölüm	42
11.7. Altıncı Bölüm	42
11.8. Yedinci Bölüm	43
11.9. Sekizinci Bölüm	43
11.10. Dokuzuncu Kısım	43
11.11. Onuncu Bölüm	43
11.12. On Birinci Bölüm	43
11.13. On İkinci Bölüm	43
11.14. Hafîme	43
12. MAKÂSİDÜ'L-EDVÂR (MERÂĞÎZÂDE MAHMUD B. ABDÜLAZİZ)	44
12.1. Mukaddime	44
12.2. Birinci Bölüm	44
12.3. İkinci Bölüm	44
12.4. Üçüncü Bölüm	44
12.5. Dördüncü Bölüm	44
12.6. Beşinci Bölüm	44
12.7. Altıncı Bölüm	45
12.8. Yedinci Bölüm	45

12.9. Sekizinci Bölüm.....	45
13. MÛSİKÎ RİSÂLESİ (KADIZÂDE TİREVÎ).....	45
13.1. Mukaddime.....	45
13.2. Birinci Bölüm	45
13.3. İkinci Bölüm.....	45
13.4. Üçüncü Bölüm.....	45
13.5. Dördüncü Bölüm.....	45
14. KİTÂB-I EDVÂR.....	46
14.1. Mukaddime.....	46
14.2. Birinci Bölüm	46
14.3. İkinci Bölüm.....	46
14.4. Üçüncü Bölüm.....	46
14.5. Dördüncü Bölüm.....	46
14.6. Beşinci Bölüm	46
14.7. Altıncı Bölüm	46
14.8. Yedinci Bölüm.....	47
14.9. Sekizinci Bölüm.....	47
14.10. Dokuzuncu Bölüm	47
14.11. Onuncu Bölüm.....	47
14.12. On Birinci Bölüm.....	47
14.13. On İkinci Bölüm	47
14.14. On Üçüncü Bölüm	47
14.15. On Dördüncü Bölüm	47
15. SEYDÎ (EL-MATLÂ).....	47
15.1. Mukaddime.....	47
15.2. Birinci Bölüm	47
15.3. İkinci Bölüm.....	48
15.4. Üçüncü Bölüm.....	48
15.5. Dördüncü Bölüm.....	48
15.6. Beşinci Bölüm	48
15.7. Altıncı Bölüm	48
15.8. Yedinci Bölüm.....	48
15.9. Sekizinci Bölüm.....	48
15.10. Dokuzuncu Bölüm	48
16. RÛH-PERVER.....	48
16.1. Mukaddime.....	49
16.2. Birinci Bölüm	49

16.3. İkinci Bölüm.....	49
16.4. Üçüncü Bölüm.....	49
16.5. Dördüncü Bölüm.....	49
16.6. Beşinci Bölüm	49
16.7. Altıncı Bölüm	49
16.8. Yedinci Bölüm.....	49
17. KAYNAKLAR.....	50
ÖRGÜTSEL ADALETİN TÜKENMİŞLİK SENDROMUNA ETKİSİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI.....	52
1. GİRİŞ.....	52
2. TEORİK ÇERÇEVE.....	52
2.1. Örgütsel Adalet.....	52
2.2. Örgütsel Adaletin Boyutları	53
2.3. Tükenmişlik Sendromu	55
2.4. Tükenmişlik Sendromunun Alt Boyutları	55
2.5. Örgütsel Adalet Tükenmişlik Sendromu İlişkisi.....	57
3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	57
3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi	57
3.2. Araştırmanın Evreni – Örneklemi.....	57
3.3. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli	58
3.4. Araştırmanın Yöntemi ve Ölçüm Aracı	58
3.5. Verilerin Analizi	59
3.6. Bulgular.....	59
4. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	64
5. KAYNAKÇA	65
TÜRKİYE’NİN TEKNOLOJİ KARNESİ: ENDÜSTRİ 4.0’IN SÖYLEDİKLERİ - VOLLRATH İNDEKSİ İLE BİR DEĞERLENDİRME-.....	67
1. GİRİŞ.....	67
2. ENDÜSTRİ 4.0’A GİDEN YOLDA SANAYİ DEVRİMLERİ	67
3. ENDÜSTRİ 4.0 VE TEKNOLOJİ	69
4. VOLLRATH İNDEKSİ İLE TÜRKİYE’NİN TEKNOLOJİ KARNESİNE BİR BAKIŞ.....	72
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	77
6. KAYNAKÇA	80
DİJİTALLEŞEN TURİZM SEKTÖRÜNDE YÖNETİCİ ADAYLARININ DİJİTAL OKURYAZARLIKLARININ BİLİŞSEL ESNEKLİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	83
1. GİRİŞ.....	83
2. TEORİK ÇERÇEVE.....	84
2.1. Dijitalleşme ve Dijital Okuryazarlık Kavramı.....	84

2.2. Bilişsel Esneklik Kavramı	85
3. METODOLOJİ.....	86
3.1. Araştırmanın Amacı.....	86
3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	87
3.3. Araştırmanın Yöntemi.....	87
3.4. Veri Toplama Araçları	87
3.5. Bulgular.....	88
4. SONUÇ	91
5. KAYNAKÇA	92
SAVAŞ EKONOMİSİ, EKONOMİK SAVAŞ ve EKONOMİK GÜVENLİK	94
1. GİRİŞ.....	94
2. SAVAŞ KAVRAMININ DEĞİŞİMİ VE EKONOMİK ETKİLERİ	95
2.1. Savaşların Evrimi.....	95
2.2. Savaşların Ekonomik Etkileri	97
3. SAVAŞ EKONOMİSİ.....	98
4. EKONOMİK SAVAŞ NEDİR?	101
4.1. Ekonomik Savaş Araçları	102
5. EKONOMİK GÜVENLİK	104
5.1. Suriye ve Türkiye Arasındaki Ekonomik ilişkiler	105
5.2. Suriye Operasyonları ve Ekonomik Güvenlik İlişkisi.....	106
6. SONUÇ	107
7. KAYNAKÇA	108
BABY BOOMERS (BEBEK PATLAMASI), X, Y VE Z KUŞAĞI TÜKETİCİLERİN RETRO PAZARLAMA KAPSAMINDA NOSTALJİ EĞİLİMLERİNE YÖNELİK FARKLILIKLARIN ARAŞTIRILMASI.....	112
1. GİRİŞ.....	112
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	113
2.1. Retro Pazarlama Kapsamında Nostalji Eğilimi	113
2.2. Baby Boomers (Bebek Patlaması), X, Y ve Z Kuşağı	114
2.3. Yazın Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri	116
3. METODOLOJİ.....	117
3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	117
3.2. Araştırmanın Örneklemi ve Veri Toplama Aracı	117
3.3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi	118
4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	123
5. KAYNAKÇA	124

BİST-100 ENDEKSİNİN KORKU ENDEKSİ, ÜLKE RİSK PRİMİ VE TRY/USD İLE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Ebrucan İslamoğlu*, Birsen Zencircioğlu

**Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Merkez, Nevşehir*

ebrucanislamoglu@nevsehir.edu.tr

**Sorumlu Yazar*

1. GİRİŞ

1980'li yıllardaki finansal liberalleşme, ulusal finans piyasalarının rekabete açılarak sınırlamaların kaldırılmasını sağlamış ve piyasalar arasındaki etkileşimi arttırmıştır. Piyasaların entegrasyonu sonrasında 1987 yılında yaşanan, Kara Pazartesi olarak adlandırılan borsa krizi, ABD piyasalarındaki çöküşün dünya genelindeki piyasalara yayılması ile sonuçlanmıştır. Finansal piyasalarda meydana gelebilecek bu tür krizleri öngörebilmek ve engelleyebilmek için yatırımcıların risk algılarını ölçen göstergeler geliştirilmiştir.

Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde konuya temel bir giriş yapılmıştır. İkinci bölümde BİST-100 endeksi ve risk algısı göstergeleri olan korku endeksi (VIX), kredi temerrüt swapları (CDS) ve TRY/USD paritesi kavramları anlatılmıştır. Üçüncü bölümde, konu ile ilgili yapılan örnek çalışmalara değinilmiştir. Dördüncü bölümde, çalışmada kullanılan veri ve yöntemlere ait bilgiler verilmiştir. Beşinci bölümde ise genel bir değerlendirme yapılarak sonuçlar yorumlanmış ve öneriler sunulmuştur. Son bölümde ise kaynakçaya yer verilmiştir.

Akgün E., Zurnacı C. ve Mert M. (2016) çalışmalarında VIX'in Türkiye'nin toplam sanayi üretim endeksi ve enerji üretim endeksi ve S&P 500 endeksi üzerine olan etkisini araştırmışlardır. 2006:3 ile 2013:6 döneminde aylık veriler kullanılarak ARDL/Sınır Testi modelini tercih etmişlerdir. Bu sınır testi yaklaşımı diğer eşbütünleşme yaklaşımlarına göre daha güvenilir sonuçlar vermiştir. Uluslararası piyasalardaki dalgalanmalar ile sanayi üretim endeksi ve enerji üretim endeksi arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmüştür.

Altuntaş Taşpunar S. ve Çolak F. D. (2015) çalışmasında finansal piyasalardaki belirsizliğin sonucunda piyasada oluşan düzensiz fiyat hareketleri yani volatilité BİST-100 Endeksi üzerine uygulama yapılarak incelenmiştir. VIX'in BİST-100 endeksi değerleri üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Yıllık veriler kullanılarak ADF/Birim Kök Testi modeli tercih edilmiştir.

Erdođdu H. ve Baykut E. (2016) çalışmalarında, 1998 ile 2015 dönemi için, BİST-100 endeksinin VIX ve MOVE endeksi ile ilişkisi günlük veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Günlük veriler kullanılarak ARDL/Sınır Testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik Testi tercih edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, XBANK ile VIX ve MOVE endeksleri arasında bir uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır. CUSUM ve CUSUMSQ testlerinin grafikleri de değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı yönündedir. Granger nedensellik testi sonuçlarında, VIX'den XBANK endeksine doğru bir nedensellik olduğu görülürken, MOVE endeksinden XBANK endeksine doğru bir nedensellik olmadığı görülmüştür.

Hatipoğlu M. ve Tekin B. çalışmalarında VIX endeksi, petrol fiyatları ve döviz kurunun BİST-100 endeksi üzerine etkilerini kantil regresyon modelini kullanarak araştırmıştır. Günlük veriler kullanılarak Eviews ve Stata programları tercih edilmiştir. Çalışmada uluslararası değişkenlerin, Türkiye'nin hisse senetleri piyasasına olan etkisinin nasıl ve ne derece olduğu incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda, BİST-100 endeksini en çok etkileyen faktörün VIX olduğu görülmüştür.

Lira/Dolar paritesinin sadece BİST-100 artarken anlamlı bir etkiye sahip olduğu, petrol fiyatlarının ise borsayı asimetrik olarak etkilemediği tespit edilmiştir.

Kaya E. (2015) çalışmasında BİST-100 endeksi ile VIX arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Çalışmada kullanılan veriler 02.01.2019 ile 11.01.2013 dönemini kapsamaktadır. Günlük veriler kullanılarak Eviews 6 programı, Johansen-Juselius eş-bütünleşme testi, vektör hata düzeltme modeli (Vector Error Correction Model-VECM) tercih edilmiştir. Eş bütünleşme testi sonucuna göre, BİST-100 ile VIX endeksleri arasında eş bütünleşme görülmüştür. Hata düzeltme modeli ise borsanın VIX endeksinden etkilendiğini göstermiştir.

Kaya A. ve Coşkun A. (2015) çalışmalarında VIX endeksinin BİST-100 endeksi üzerine etkisi incelenmiştir. Granger nedensellik testi ve Regresyon analizi yapılarak VIX ve BİST-100 arasındaki ilişki incelenmiştir. 03.01.1995 ile 30.04.2014 dönemine ait günlük veriler kullanılarak Eviews 7 programı ve Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi yapılmıştır. VIX endeksinden BİST-100 endeksine doğru %1 önem seviyesinde bir nedensellik tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonucunda, VIX endeksinin BİST-100 endeksini negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. VIX endeksi Türkiye’ de menkul kıymet yatırımcıları için bir öncü gösterge olarak kullanılabilceği sonucuna ulaşmışlardır.

Köse A. K. ve Akkaya M. (2016) çalışmalarında Michigan Üniversitesi Tüketici Güven Endeksi, Almanya Tüketici Güven Endeksi (ZEW), Almanya İş İklimi Endeksi (IFO) ve Chicago Borsası Oynaklık Endeksi’nin (VIX) BİST-100 hisse senedi getirileri üzerine etkisi de araştırılmıştır. Aylık veriler kullanılarak ADF birim kök testi ve VAR analizi tercih edilmiştir. Sonuç olarak, BİST-100 getiri endeksindeki değişimler ile beklenti değişkenleri ve ekonominin genel seyri hakkında bilgi sunan TCMB Reel Kesim Güven Endeksi arasında hem kısa hem de uzun dönemli bir ilişkinin olduğu görülmektedir.

Kula V. ve Baykut E. (2017) çalışmalarında Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) ile VIX arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelenmiştir. 31 Ağustos 2007 ile 31 Aralık 2015 tarihleri arasındaki günlük veriler kullanılarak uzun dönemli ilişki için ARDL/Sınır Testi modeli tercih edilmiştir. Araştırmanın sonucunda, VIX ile XKURY endeksleri arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmüştür.

Özmen E. (Aralık 2007) tez çalışmasında dalgalanma korkusu üzerinde durmuştur. USD/TRY ve VIX arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada katlı terimli logit analiz yapılmıştır. Katlı terimli kısıtlı bağımlı değişken yöntemi kullanılmıştır. Günlük veriler kullanılarak SPSS programı ve GARCH(1,1) modeli tercih edilmiştir. Çalışmanın sonucunda VIX ile döviz kuru arasında ilişki olmadığı görülmüştür.

Varlık N. ve Varlık S. (2016) makalelerinde altı tane içsel değişken kullanmışlardır. Bu değişkenler; Türkiye’ nin ülke risk primi endeksi (EMBI+TR), bankacılık sağlamlık endeksi (BSI), küresel risk primi endeksi (EMBIG), küresel risk iştahı endeksi (VIX), Türk lirası referans faiz oranı (TRLIBOR) ve Türkiye’nin varlık fiyat performansı endeksi (MSCI TR) olmak üzere altı içsel değişkenden oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan dışsal değişkenler ise sermaye ve finans hesabı/GSYH (CFA), petrol fiyatları (OIL), FED politika faiz oranı (FEDINT), iki yıllık ve on yıllık ABD hazine tahvili faiz oranlarıdır (USATWO ve USATEN). Aylık veriler kullanılarak VAR (Vector Autoregressive Model) modeli, ADF (Augmented Dickey Fuller) ve PP (Phillips Perron) birim kök testleri tercih edilmiştir. Çalışmanın sonucunda VIX’in bankacılık sağlamlık endeksini olumsuz etkilediği, finansal varlıkların fiyatlarındaki artışın ise bankacılık sağlamlık endeksini olumlu etkilediği görülmüştür.

Blair B.J., Poon S.H. ve Taylor S.J. (2010) makalelerinde VIX endeksi ile S&P 100 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Günlük veriler kullanılarak ARCH modeli tercih edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, Andersen ve Bollerslev (1998)’ in elde ettiği sonuçlarla örtüşmektedir. 1987’ den 1999’ a kadar elde edilen oynaklık daha bilgi vericidir.

Giot P. (2002) makalesinde VIX ve VXN endekslerinin S&P 100 ve NASDAQ 100 hisse senetleri endeksleri üzerine etkileri incelenmiştir. Günlük veriler kullanılarak ARCH (Oto-regresif

Koşullu Değişen Varyans Modeli) tercih edilmiştir. Çalışmanın sonucunda VIX ve VNX endeksleri ile S&P 100 ve NASDAQ 100 hisse senetleri endeksleri arasında güçlü bir negatif ilişki tespit edilmiştir.

Korkmaz T. ve Çevik E. İ. (2009) makalelerinde VIX endeksinin gelişmekte olan 15 ülkeye ait hisse senedi piyasaları üzerine etkisi olup olmadığı incelenmiştir. Günlük veriler kullanılarak GJR-GARCH modeli tercih edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, gelişmekte olan ülkelere ait hisse senedi piyasalarının koşullu varyansında kaldıraç etkisinin olduğu ve piyasaya ulaşan olumsuz haberlerin oynaklığı daha fazla arttırdığı görülmüştür. Ayrıca zımnî volatilité endeksinin Peru, Şili, Polonya, Arjantin, Brezilya, Meksika, Endonezya, Tayland, Türkiye, Macaristan ve Malezya'nın hisse senedi piyasalarındaki oynaklığı arttırdığı belirlenmiştir.

Aydin A. D. ve Caliskan Cavdar S. (2015) çalışmalarında yapay sinir ağları ile VAR (Vector AutoRegressive Model-Vektör Otoregresif Model) modelini kullanmışlardır. Dolar-Türk Lirası (USD/TRY), altın fiyatları ve Borsa İstanbul (BIST) 100 index arasındaki ilişki tahmin edilmiştir. Yapay sinir ağları ve VAR metodu ile elde edilen bulgular karşılaştırılmıştır. Bulgulara göre, yapay sinir ağları yaklaşımı VAR metodundan daha üstün performans göstermiştir.

Danacı M.C., Şit M. ve Şit A. (2017) çalışmasında Türkiye' de kredi temerrüt swapları ile ekonomik büyüme arasında ilişki olup olmadığını belirlemeye çalışmaktadır. Çalışmalarında Türkiye' de 2009-2015 yılları arasında kredi temerrüt swapları ile Türkiye' nin ekonomik büyüme rakamları arasındaki ilişki ele alınmaktadır. Analiz aşamasında ADF Birim Kök Testi, PP Birim Kök Testi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testlerini uygulamışlardır. Sonuç olarak, kredi temerrüt swapları ile büyüme arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi saptanmıştır.

Ersan İ. ve Günay S. (2009) çalışmalarında kredi türevleri ve özellikle kredi temerrüt swapları için kavramsal bilgi verilmektedir. Diğer kısımlarda VAR yöntemi ile analiz yapılmaktadır. Bulgulara göre, kapatma davasının Türkiye kredi temerrüt swap spreadleri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ve Türkiye kredi temerrüt swap spreadleri üzerinde etkili olan değişkenlerin, Türkiye' ye ilişkin yurtiçi değişkenlerden ziyade yurtdışında işlem gören Eurobond getirileri ve Dow Jones Endeksi getirisi değişkenleri olduğu görülmektedir.

Kılıcı E.N. (2017) çalışmasında yatırımcıların CDS primlerinden yararlanmakta olduğundan bahsetmektedir. Çalışmada finansal faktörler ve makroekonomik faktörler ile ülke risk primleri arasındaki ilişki ve değişkenler arasındaki eşbütünleşme incelenmektedir.

Terzi N. ve Uluçay K. (2011) çalışmalarında CDS' in rolünü tartışmışlardır. Düzenleyiciler, uygulayıcılar ve akademisyenler 2008 yıllarının başından beri finansal krizde bu konuyu incelemişlerdir. CDS' ler türev ürünlerdir bunlar katılımcılara kredi riskini yeniden dağıtmayı veya dönüştürmeyi sağlamaktadır. Çalışmada finansal piyasa istikrarı üzerine kredi temerrüt swaplarının rolünü araştırmak amaçlanmıştır.

Ahoniemi K. (2008) makalesinde VIX endeksinin sayısız zaman serisi modellerini tahmin etmektedir. Çalışmasında ARIMA(1, 1, 1) modelinin VIX' teki yönlü değişikliğine ele almıştır. Ayrıca çalışmada GARCH(1,1) modeli yönel olarak ele alınmıştır ve öngöründe kullanılmıştır.

Akdağ S. (2019) çalışmasında VIX korku endeksi ile Türkiye' deki çeşitli finansal göstergeler arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Hem Granger nedensellik analizi, hem Breitung ve Candelon nedensellik analizi hem de Johansen eşbütünleşme analizi yapılmıştır. Çalışmanın neticesinde, VIX endeksindeki değişimin BİST100 endeksi, dolar ve Euro kuru, sanayi üretim endeksi, reel kesim ve tüketici güven endeksi, satın alma yöneticileri endeksi ve risk iştahı endeksindeki değişime doğru nedenselliğin kalıcı olduğu belirlenmiştir. Tüketici güven endeksindeki değişime doğru nedenselliğin ise geçici olduğu belirlenmiştir.

Başarıır Ç. (2018) makalesinde Korku Endeksi (VIX) ile BİST100 arasındaki nedenselliği belirlemeyi amaçlamıştır. 03.01.2000 ile 09.02.2018 dönemindeki günlük veriler kullanılmıştır. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisi frekans alanı nedensellik testi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, VIX'den BİST100'e doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Becker R., Clements A.E. ve McClelland A. (2008) çalışmalarında seçimli zımnı volatiliteler ile ekonometrik model esaslı tahminler arasındaki farklılıkları araştırmıştır. Bu çalışma iki konu üzerinde durmuştur. İlki VIX' in S&P500' deki geçmiş sıçrama hareketliliğini yansıtmadığıdır. İkincisi ise VIX endeksinin herhangi bir artırımlı bilgiyi yansıtmayacağı ile ilgilidir.

Cihangir Ç. K. (2018) çalışmasında oynaklık endeksi VIX ile Baltık Kuru Yük Endeksi (BDI) arasındaki ilişki incelenmiştir. 06.12.2010 ile 30.11.2017 döneminde günlük veriler ele alınmıştır. Engle-Granger Eşbütünleşme Testi, Hata Düzeltme Modeli ve Kalman Filtresi analizi uygulanmıştır. Analiz sonunda iki değişken arasında kısa ve uzun dönemde pozitif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı biçimde etkilediği belirlenmiştir.

Esqueda O.A. vd. (2013) çalışmalarında 1995'ten 2009'a kadar Latin Amerikan menkul değerlerinin günlük fiyatlarını kullanarak Amerikan menkul değerleri primlerinin Amerikan yatırımcının duyarlılığının etkilerini incelemektedir. Çalışmada VIX endeksi kullanılmaktadır. VIX' in yüksek olması Amerikan borsasının gelecek performansının yatırımcılar bakımından korkulu olduğunu gösterir. Çalışmada ADR fiyat modelinin temelinde GARCH-M tahmin edilmektedir. Bu çalışma portföy çeşitliliği için önemli sonuçlara sahiptir. Yatırım yöneticileri riskten korunma stratejileri olarak oynaklık endeksinin bilinen değerlerini birleştirerek geliştirebilirler.

Güler A. (2019) çalışmasında "Carry Trade" ten bahsetmiştir. "Carry Trade" en çok kullanılan yatırım stratejilerinden biridir. "Carry Trade" ifadesi düşük faize sahip paranın cinsinden borçlanarak yüksek faizli paranın cinsinden kısa vadeli olarak yatırım yapılmasına dayanmaktadır. Bu çalışmada, kazanç ve risk unsurlarını temsil eden değişkenler kullanılmıştır. ARDL sınır testi kullanılmaktadır. Sonuçlara göre, ele alınan dönemde Türkiye' ye yönelik Carry Trade yatırımlarının ülkeler arasındaki faiz farkına duyarlı olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca küresel volatilitenin Carry Trade yatırımları için caydırıcı olduğu belirlenmiştir. Politika faizinin sürekli değiştirildiği aktivist para politikaları yerine döviz kurlarının istikrarının sağlanmasına yönelik politikalara odaklanılmıştır. Carry Trade yatırımlarının istikrar bozucu etkilerinin önlenmesi adına bu durum uygun görünmektedir.

Hacıhasanoğlu E. ve Soytaş U. (Bahar 2009) çalışmalarında 01.01.2007-31.12.2008 tarihleri arasında Türkiye' nin kredi iflas takası primi ile uluslararası sermaye piyasalarında yaşanan hareketliliğin etkileri incelenmiştir. Çalışmada S&P500 opsiyon fiyatları kullanılarak hesaplanan VIX endeksi kullanılmıştır. Uluslararası sermaye piyasalarındaki oynaklığın Türkiye' nin kredi iflas takası primi, devlet dış borçlanma senetleri ile İMKB piyasalarına kalıcı etkisi tespit edilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye' deki menkul kıymet piyasalarının ve uluslararası piyasalardaki Türk hazinesi ihraçlarının, uygulamaya konan başarılı makroekonomik politikalara rağmen uluslararası sermaye piyasalarından kaynaklanan küresel risk faktörlerinden etkilenmesidir. Bu sonuç Türkiye' nin finansal pozisyonu açısından önemlidir.

Hatipoğlu M. ve Sekmen T. (2018) çalışmalarında İslami finans için finansal dalgalanmalara neden olan risk faktörlerinin etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Buna göre, çalışmalarında USD döviz kuru, Ekonomik ve Politik Belirsizlikler Endeksi ve Oynaklık Endeksi (VIX)' in dünya İslam Borsa Endeksi' ne etkisini araştırmaktadır. 2002:5 ile 2018:2 döneminde aylık veriler GARCH modeli (Genelleştirilmiş Koşullu Varyans Modeli) kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda VIX'in borsayı etkilediği ancak petrol fiyatlarının borsa üzerinde etkili olmadığı görülmüştür.

Saka Ilgın K. ve Sarı S. S. (2018) çalışmalarında 31.12.2007 ile 29.12.2007 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Altın piyasası incelenmiştir. Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik Testi kullanılmıştır. VIX korku endeksi ile Global Altın Piyasası arasındaki nedensellik ele alınmıştır. Uzun dönemde değişkenler birbirini etkilememiştir ve VIX endeksinin öncü bir gösterge olduğu tespit edilmiştir.

İskenderoğlu Ö. ve Akdağ S. (2018) çalışmalarında Ocak 2015 ile Aralık 2017 döneminde günlük veriler ele alınmıştır. VIX endeksi ile seçilen ülkelerin borsa endekslerinin getirileri arasındaki nedensellik incelenmiştir. Daha sonra VIX endeksi ile Türkiye (BIST100), Brezilya (BOVESPA), Hindistan (BSE 30), Almanya (DAX), İngiltere (FTSE100), Endonezya (IDX), Rusya (MOEX), ABD (NASDAQ100), Japonya (NIKKEI225), Avusturalya (S&PASX200) ve Çin (SHANGAI) borsa

endekslerinin getirileri de analize dahil edilmiştir. Neticede, VIX endeksinin BIST100 endeksi dışındaki tüm ülke borsalarının gösterge endeks getirileri ile nedensel ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Ayrıca VIX'in BIST100'ün üzerinde kalıcı bir etkiye sahip olmadığı söylenmektedir.

Karasoy H. G. (2015) çalışmasında finansal faktörlere duyarlı olarak bilinen güven endekslerinin finansal oynaklığa karşı da hassas olduklarını göstermiştir. Döviz kuru, faiz oranı, BIST endeksine ait oluşturulan ulusal finansal volatilité göstergeleri ile küresel finansal volatilitéyi temsil eden VIX endeksinin güven endekslerini negatif yönde etkilediği görülmektedir. Ayrıca, güven endeksleri kısa vadeli olarak ekonomik aktiviteden çok enflasyon gelişmelerinden etkilenmektedir. Güven ve oynaklık arasında güçlü ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki ile finansal piyasalarda politikaların tüketim eğilimi açısından da önemli olduğu görülmektedir.

Kuzu S. (2019) çalışmasında 03.01.2000 ile 23.01.2019 dönemleri arasındaki günlük verileri ele alarak VIX Volatilité Endeksi ile BİST100 arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki frekans alanı nedensellik analizi, Johansen eş bütünleşme testi ve Hata Düzeltme Modeli ile yorumlanmıştır. Çalışmanın neticesinde, VIX Volatilité Endeksinden BIST100' e kısa, orta ve uzun dönemli sürelerde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Bu durum BİST100' e yatırım yapmayı amaçlayan yatırımcılar için VIX Volatilité Endeksinin BİST100 hakkında öngörü yapabileceğini göstermektedir.

Ozair M. (2014) makalesinde S&P500(SPX) ile VIX arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmaktadır. Çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir. (1) SPX, VIX zaman serisini kalıcı bir şekilde etkilemektedir. (2) VIX, ardışık gecikmelerde (ve ilk on dakika boyunca) momentum tarafından önemli geri dönüşümün seri örneğini takip eder. (3) SPX geçici bir etkiyi sürdürürken, VIX kalıcı bir etkiye dayanır. (4) SPX, VIX sistemini etkiler. VIX' in varyansının %70' inin nedenini açıklaması için yeterince uzundur. VIX' in şuan ki hareketi, SPX' in tahmini gücünü gösterir.

Öner H. (2018) çalışmasında VIX, ABD Doları ve MOVE endekslerinin ülke döviz kurları üzerindeki etkilerini incelemektedir. 01 Mayıs 2013 ile 11 Mayıs 2017 dönemindeki 1007 adet günlük veri kullanılmıştır. Kullanılan bu üç endeksin Avrupa Ortak Para Birimi (Euro), Brezilya, Endonezya, Hindistan, Güney Afrika, Japonya, Macaristan, Polonya, Rusya ve Türkiye ülkelerinin döviz kurları üzerindeki nedensellik ilişkisi analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucuna göre, VIX endeksi, Euro, Macaristan forinti, Endonezya rupisi, Japon yeni ve Polonya zlotisi döviz kurlarının; ABD dolar endeksi, Brezilya reali ve Japon yeni döviz kurlarının; MOVE endeksinin ise Hindistan rupisi ve Rus rublesi döviz kurlarının Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir.

Öner H. (2019) makalesinde 01 Haziran 2010 ile 31 Mayıs 2017 dönemindeki iş günü verilerini kullanmaktadır. Çalışmanın amacı, VIX endeksinin ülke tahvil fiyatları üzerindeki etkisini araştırmaktır. Makalede Granger nedensellik analizi uygulanmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre, VIX endeksi ile Rusya ve Meksika arasında 10 yıllık tahvil fiyatları bakımından tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunurken, Güney Afrika ve Endonezya' nın 10 yıllık tahvil fiyatları bakımından da çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Öner H., Şarkaya İçellioğlu C. ve Öner S. (2018) çalışmalarında volatilité endeksi ile gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasası endeksleri arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Bu sebeple ülke hisse senedi piyasalarını temsilen endeksler seçilmiştir. Makalede 23 Ekim 2006 ile 10 Mayıs 2017 dönemindeki iş günü verileri kullanılmıştır. Ekonometrik analiz aşamasında Engel-Granger Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik testleri ile Hata Düzeltme Modeli (VECM, Vector Error Correction Model) kullanılmıştır. Çalışmanın sonucunda, Arjantin Merval Endeksi haricindeki bütün gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasası endeksleri ile VIX arasında kısa ya da uzun dönemli en az bir ilişki mevcuttur.

Neffelli M. ve Resto M. (2018) çalışmalarında VIX ile US ve BRIC pazarının ilişkisini araştırmaktadır. Analiz Sarwar, 2012' den alınmıştır ve Ocak 2007 ile Şubat 2018 dönemine odaklanılmıştır. 2008 finansal krizi boyunca ve krizden sonraki ilişkiler ele alınmıştır. Sonuçlar VIX' teki yapısal kırılmaları göstermektedir ve 2008 finansal krizinin bir genişlemesini göstermektedir.

BRIC ülkeleri için kriz öncesi seviyelere giderken bu durum US için kriz sonrası daha güçlü olmaktadır.

Sakarya Ş. ve Akkuş H.T. (2018) makalesinde VIX endeksini kullanmıştır. Makalede 05.01.2010 ile 22.06.2018 dönemi ele alınmıştır. VIX endeksi, BİSTUlusal100 endeksi ve BİST sektörel endeksler (Teknoloji, Banka ve Mali) arasındaki nedensellik ilişkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. ADF ve PP birim kök testleri, ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmıştır. Sonuçlara göre, VIX endeksi ile BİST Ulusal100, BİST Banka, BİST Mali ve BİST Teknoloji endeksleri arasında uzun dönemli istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre ise, VIX endeksinden XU100, XBANK, XUMAL ve XUTEK endekslerine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Sarıtaş H. ve Nazlıoğlu E.H. (2019) çalışmalarında Türkiye'nin hisse senedi piyasası ve döviz kurları ile VIX endeksi arasındaki ilişkileri analiz etmeyi amaçlamaktadır. Etki-tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ve Granger nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Etki-tepki fonksiyonları, korku endeksinin BİST-100 üzerinde negatif, dolar kuru üzerinde pozitif etkisi olduğunu göstermektedir. Varyans ayrıştırması analizi, VIX' in dolar kurunun öngörü hata varyansını açıklama oranının BİST-100'e kıyasla daha büyük olduğunu ortaya koymuştur. Nedensellik sonuçlarına göre ise, VIX' ten BİST-100'e ve dolar kuruna doğru bir nedensellik söz konusu olmaktadır.

Sarwar G. (2012) makalesinde VIX ile US borsa getirileri arasındaki değişiklikleri (yenilikleri) incelemektedir. Bu ilişki, VIX daha yüksek ve oynakken daha güçlüdür. VIX ile eşitlik getirileri arasında önemli bir negatif eş zamanlı ilişki Çin ve Brezilya için 1993 ile 2007 döneminde ve 1993 ile 1997 döneminde de Hindistan için mevcuttur. Elde edilen sonuçlara göre, VIX sadece US borsası için yatırımcılar için korku ölçütü değil ayrıca Çin, Brezilya ve Hindistan' ın hisse senetleri piyasalarıdır.

Sarwar G. ve Khan W. (2017) çalışmalarında Latin Amerika' da hisse senedi getirileri üzerine VIX' in etkileri araştırılmıştır. Ayrıca finansal krizden önce, sonra ve finansal kriz boyunca yeni geliştirilen pazarlar kümeleşmektedir. Bütün periyotlarda gelişmekte olan piyasaların getirilerinde VIX' teki artışların önemli, acil ve geciktirilmiş düşüslere sebep olduğu görülmüştür. Fakat, VIX' teki değişiklikler, finansal kriz boyunca pazar getirilerinde değişikliklerin daha büyük bir yüzdesini açıklar. Şahin Ü. C. (2018) makalesinde VIX ile BİST 100 endeksleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ayrıca ilişkinin derecesi ve yönü belirlenmiştir. 1 Kasım 2013 ile 3 Kasım 2017 dönemindeki veriler kullanılmıştır. Analizde Johansen-Juselius eşbütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Analiz neticesinde, VIX ile BİST100 endeksleri arasında uzun dönemli ilişki belirlenmiştir. Sonuç olarak, BİST100 endeksinin korku endeksinin etkisinde kaldığı görülmektedir.

Topaloğlu E. E. (2019) makalesinde VIX Korku Endeksi ile Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) kurucu üye ülkelerin borsaları arasındaki oynaklık yayılımını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda 25.03.2015 ile 21.09.2018 dönemindeki günlük veriler kullanılmıştır. CCC-MGARCH modeli kullanılmıştır. Sonuç olarak, VIX korku endeksinden İzlanda OMX endeksi dışındaki bütün ülkelerin borsalarına doğru negatif yönde şok ve oynaklık yayılımının mevcut olduğu görülmüştür.

Ulusoy T. ve Kendirli S. (2019) makalelerinde terörün ülke ekonomisine etkilerini ölçmek ve değerlendirmek amacıyla VIX Korku Endeksi oluşturulmuştur. Çalışma kapsamında, Türkiye' de gerçekleştirilen terör saldırılarının VIX Korku Endeksine yansımaları, bununla birlikte, Borsa İstanbul 100 endeksine ve Türkiye'nin Kredi Temerrüt Swaplarına (CDS)'e yansımaları analiz edilmiştir. Sonuç olarak, gerçekleşen terör olaylarının etkileri Türkiye CDS' lerinde altıncı günden sonra ortaya çıkmaktadır. Gerçekleştirilen terör olayları BİST100'ü olumsuz etkilemektedir. Gerçekleştirilen terör olaylarından sonra BİST100 endeksinin toparlanma ortalaması ise altıncı günden sonra olmaktadır.

2. BİST-100 VE RİSK ALGISI GÖSTERGELERİ

Risk algısı göstergeleri, yatırımcıların ekonominin genel durumu hakkındaki algılarına bağlı olarak ölçülen ve ulusal ya da uluslararası piyasaların seyri hakkında bilgi veren indikatörlerdir. Korku endeksi olarak adlandırılan VIX (Chicago Board Options Exchange Volatility Index), ülke risk primi ya da kredi temerrüt swapları denilen CDS'ler ve döviz kurları bu indikatörler arasında yer almaktadır.

2.1. BİST-100 Endeksi

İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) 03.01.1986 tarihinde 40 şirketle faaliyete başlamıştır ve 50 bin dolarlık işlem hacmine sahiptir. İMKB göstermiş olduğu performansla küresel ölçekte yatırımcıların dikkatini çekmiştir. İMKB, 03.04.2013 tarihinde Borsa İstanbul (BİST) olarak isim değişikliğine gitmiştir. BİST-100 endeksi, Borsa İstanbul Pay Piyasası için temel endeks olarak kullanılır. Yıldız Pazar ve Ana Pazar'da işlem gören şirketlerle Kolektif Yatırım Ürünleri ve Yapılandırılmış Ürünler Pazarı'nda işlem gören gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve girişim sermayesi yatırım ortaklıkları arasından seçilen 100 paydan oluşmakta olup, BİST-30 ve BİST-50 endekslerine dahil payları da kapsamaktadır (Borsa İstanbul, 2018).

2.2. VIX Korku Endeksi

Korku endeksi denilen VIX (Chicago Board Options Exchange Volatility Index) endeksi, 1993 yılında Chicago Opsiyon Borsası (Chicago Board Options Exchange- CBOE) tarafından piyasalardaki oynaklığı ölçmek amacıyla hesaplanmaya başlanmıştır (Xin, 2011, s.1). VIX (Volatility Index) endeksi, S&P 500 endeksinin beklenen volatilitesine dair güncel piyasa tahmini olarak tasarlanan ve gerçek zamanlı S&P 500 endeks (SPX) opsiyon teklifinin orta noktası kullanılarak hesaplanan bir finansal ölçektir (CBOE, 2018). VIX, uluslararası piyasalarda volatilité göstergesi olarak kabul edilmektedir. Endeks, finansal piyasalarda volatilité piyasalardaki riski ifade etmektedir. Yatırımcının risk algısına ve tutumuna göre hisse senedi ve tahvil piyasaları etkilenmektedir. Ayrıca, VIX endeksinde meydana gelen değişimler ulusal piyasalardaki finansal göstergeleri (faiz oranı, dolar ve euro kuru, tahvil faizleri, tüketici güven endeksi, sanayi üretim endeksi vb.) de etkilemektedir.

2.3. Ülke Risk Primi (CDS)

CDS'ler (Credit Default Swap) finansal piyasaları etkileyen göstergelerden bir diğeridir. Kredi Temerrüt Swapları denilen CDS'ler ihraç edilen menkul kıymet vb. yatırımların ödenmeme riskine karşı satın alınan sigorta için yapılan ödemedir. Kredi temerrüt swapları ülkelerin riskini değerlendirmede de kullanılmaktadır. Bu nedenle de CDS'ler ülke risk primi olarak adlandırılmaktadır. Bir ülkenin CDS priminin yüksek olması o ülkenin borçlanma maliyetinin de yüksek olacağı anlamına gelmektedir. Kredi Temerrüt Swapları (CDS), ülkelerin kredi risklerinin ölçülmesinde ve yatırımcıların ülkelere yönelik risk algısının değerlendirilmesinde dikkate alınır. Ülkenin kredi riskinin doğru ve uygun şekilde değerlendirilmesi önemlidir. CDS işlemi, bir ülkenin iflas riskine karşı bir sigorta olarak düşünülebilir.

İlk modern CDS, 1995 yılında JP Morgan tarafından piyasaya tanıtılmıştır. Kredi Temerrüt Swapları (CDS): Kredi temerrüt swapları alıcısını korumayı amaçlayan bir sigortadır. Şirketler ve ülkeler CDS sözleşmelerine konu olabilirler. CDS'ler 90'lı yıllara dayanmaktadır. CDS'ler kredi riskinden korunmak için finansal piyasalarda fazlaca kullanılmaktadır. CDS primlerindeki değişimler ülke riskinin ne yönde hareket ettiği hakkında bilgi vermektedir.

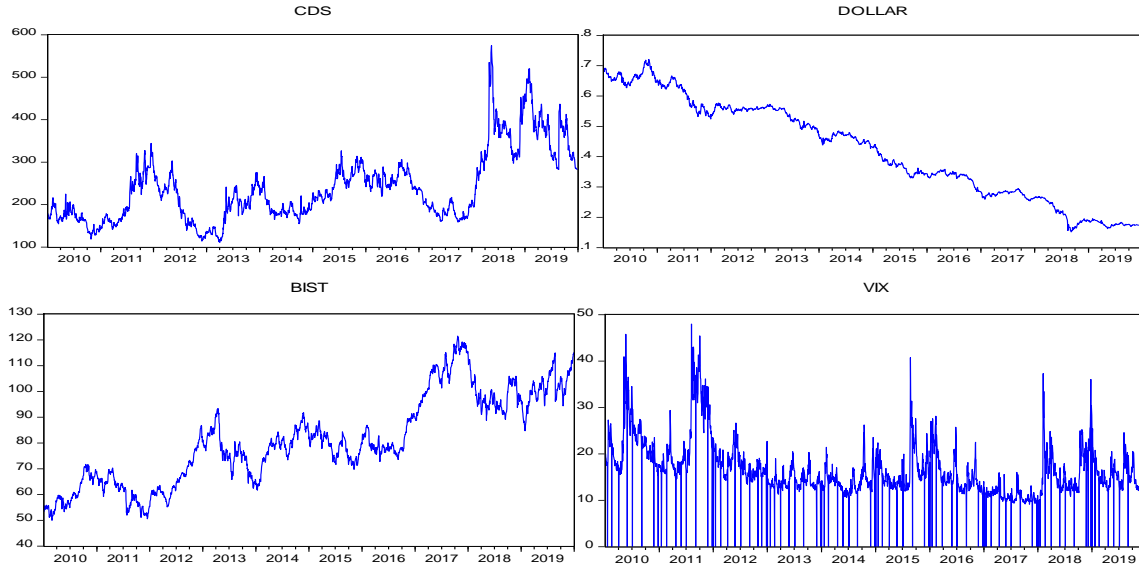
2.4. Döviz Kuru (TRY/USD)

Herhangi bir ülkenin parasının başka bir ülkenin para birimi cinsinden ifade edilmesine "döviz kuru" denilmektedir. Döviz kurunu ifade etmek için çeşitli pariteler kullanılmaktadır. TRY/USD bu paritelerden birisidir. Parite, TCMB tarafından belirlenen efektif akış kurudur. Dolar'ın TL cinsinden

BİST-100 ENDEKSİNİN KORKU ENDEKSİ, ÜLKE RİSK PRİMİ VE TRY/USD İLE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

fiyatını göstermektedir ve “lira/dolar paritesi” olarak ifade edilmektedir. Paritenin artması TL'nin dolar karşısındaki değerinin azaldığı, paritenin azalması ise TL'nin dolar karşısındaki değerinin arttığı anlamına gelmektedir.

Çalışma 04 Ocak 2010 ile 31 Aralık 2019 dönemine ait işgünü verilerini kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan Korku endeksi (VIX) FED (Federal Reserve Bank) sitesinden, Kredi Temerrüt Swapları (CDS) ile BIST 100 endeksi (XU100) dolar bazında Bloomberg HT sitesinden ve lira/dolar paritesi Investing' ten elde edilmiştir. Tüm veriler Eviews 10 programında dolar cinsinden analiz edilmiştir. Şekil 1'de verilerin 2010-2019 yılları arasındaki değişimi verilmiştir.

Şekil 1: Değişkenlerin zaman serisi grafikleri

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Tablo 1: Veri seti ve kaynaklar

Veri (Dolar)	Kaynak
BİST-100 ENDEKSİ (Borsa İstanbul)	Bloomberg HT
VIX (Korku Endeksi)	FED
CDS (Kredi Temerrüt Swapları)	Bloomberg HT
LİRA/DOLAR PARİTESİ (TRY/USD)	Investing

Kullanılan değişkenler ve bu değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler aşağıdaki gibidir. Serilerin tümü dolar cinsinden alınmıştır.

Tablo 2. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler

	BİST-100	CDS	TRY/USD	VIX
Ortalama	80.18081	234.4850	0.418903	16.27056
Medyan	78.51400	215.6280	0.432500	15.28000
Maksimum	121.5310	574.4050	0.721100	48.00000
Minimum	50.00800	110.9460	0.151700	0.000000
Std. Sap.	16.74895	81.07924	0.162478	6.339165
Skewness (Çarpıklık)	0.345020	1.216979	-0.002322	0.812369
Kurtosis (Basıklık)	2.322074	4.486538	1.729175	6.175883
Jarque-Bera	98.05776	883.5496	175.4312	1382.362
Olasılık Değerleri	0.000000	0.000000	0.000000	0.000000
Gözlem Sayısı	2515	2607	2607	2607

Serilerin oynaklık değerini ifade eden standart sapma değerlerine bakıldığında en fazla oynaklığın CDS serisine ait olduğu ve en stabil serinin de TRY/USD serisi olduğu görülmektedir. Basıklık değerlerinin pozitif olması normale göre daha dik bir dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

3.1. Durağanlık ve Birim Kök Sınaması

Serilerin durağan olup olmadıkları birim kök testi ile sınanmıştır. Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri incelenerek serilerin zaman içerisinde durağan olup olmadıkları incelenmiştir.

Tablo 3: ADF ve PP birim kök testi sonuçları

		BİST-100	VIX	CDS	TRY/USD
ADF (Düzyey)	T-İstatistiği	-3.214218	-8.375337	-3.512821	-3.259851
	Olasılık Değeri	0.0818	0.0000	0.0382	0.0733
ADF (Birinci Fark)	T-İstatistiği	-42.92792	-26.70379	-43.00131	-45.97681
	Olasılık Değeri	0.0001	0.0000	0.0001	0.0001
PP (Düzyey)	T-İstatistiği	-3.298271	-41.04517	-3.251243	-3.278760
	Olasılık Değeri	0.0667	0.0000	0.0748	0.0700
PP (Birinci Fark)	T-İstatistiği	-42.89715	-300.2957	-42.51271	-46.01025
	Olasılık Değeri	0.0001	0.0001	0.0001	0.0001

Değişkenlerin birinci farkta durağan oldukları görülmüştür. Değişkenler birinci farkta birim kökten arınmıştır. Daha sonra gecikme uzunluğu aşağıdaki tabloya göre belirlenmiştir.

Tablo 4: Gecikme uzunluğunun belirlenmesi

VAR Lag Order Selection Criteria						
Endogenous variables: BISTFARK CDSFARK DOLLARFARK VIXFARK						
Exogenous variables: C						
Date: 01/18/20 Time: 22:49						
Sample: 1/04/2010 12/31/2019						
Included observations: 2119						
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-6353.512	NA	0.004743	6.000483	6.011165	6.004394
1	-5984.513	736.2574	0.003399	5.667308	5.720717	5.686861
2	-5889.909	188.4042	0.003156	5.593118	5.689255	5.628314
3	-5824.736	129.5465	0.003013	5.546707	5.685570*	5.597546
4	-5788.206	72.47407	0.002955	5.527329	5.708921	5.593811*
5	-5771.978	32.13441	0.002955	5.527114	5.751433	5.609239
6	-5753.263	36.98836*	0.002947*	5.524552*	5.791598	5.622319
* indicates lag order selected by the criterion						
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)-Likelihood Ratio						
FPE: Final prediction error						
AIC: Akaike information criterion						
SC: Schwarz information criterion						
HQ: Hannan-Quinn information criterion						

Tabloda yer alan LR, FPE, AIC, SC ve HQ kriterlerine göre gecikme uzunluğu 6 olarak belirlenmiştir.

3.2. Eş-bütünleşme ve Hata Düzeltme Modeli

Tablo 5: Johansen eşbütünleşme test bulguları

Date: 01/18/20 Time: 22:56				
Sample (adjusted): 1/11/2010 12/31/2019				
Included observations: 2221 after adjustments				
Trend assumption: Linear deterministic trend				
Series: BISTFARK CDSFARK DOLLARFARK VIXFARK				
Lags interval (in first differences): 1 to 3				
Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)				
Hypothesized		Trace	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.381379	2474.812	47.85613	1.0000
At most 1 *	0.214938	1408.150	29.79707	1.0000
At most 2 *	0.179400	870.6857	15.49471	0.0001
At most 3 *	0.176593	431.5509	3.841466	0.0000
Trace test indicates 4 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				
Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)				
Hypothesized		Max-Eigen	0.05	
No. of CE(s)	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.381379	1066.662	27.58434	0.0000
At most 1 *	0.214938	537.4642	21.13162	0.0001
At most 2 *	0.179400	439.1348	14.26460	0.0001
At most 3 *	0.176593	431.5509	3.841466	0.0000
Max-eigenvalue test indicates 4 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level				
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level				
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values				
Unrestricted Cointegrating Coefficients (normalized by b'*S11*b=I):				
BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK	
0.202759	-0.007050	51.89388	0.815834	
1.425937	0.240389	-245.7274	-0.081625	
-1.755652	-0.045617	-222.5568	0.026338	
0.756642	-0.196724	-789.3364	-0.004950	
Unrestricted Adjustment Coefficients (alpha):				
D(BISTFARK)	-0.075328	-0.117185	0.389214	-0.026660
D(CDSFARK)	-0.298114	-2.669653	-1.921038	1.452715
D(DOLLARFARK)	2.86E-05	0.000703	0.000784	0.000733
D(VIXFARK)	-3.068045	0.096061	-0.328059	0.087589
1 Cointegrating Equation(s):		Log likelihood	-6743.965	
Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)				
BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK	
1.000000	-0.034772	255.9388	4.023662	
	(0.03913)	(110.545)	(0.10969)	
Adjustment coefficients (standard error in parentheses)				
D(BISTFARK)	-0.015273			
	(0.00414)			
D(CDSFARK)	-0.060445			
	(0.03502)			
D(DOLLARFARK)	5.80E-06			
	(1.3E-05)			
D(VIXFARK)	-0.622074			
	(0.01724)			
2 Cointegrating Equation(s):		Log likelihood	-6475.232	
Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)				
BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK	
1.000000	0.000000	182.7082	3.325854	
		(76.8797)	(0.09050)	
0.000000	1.000000	-2105.998	-20.06785	
		(465.850)	(0.54839)	

Tablo 5: Johansen eşbütünleşme test bulguları (devamı)

Adjustment coefficients (standard error in parentheses)				
D(BISTFARK)	-0.182372	-0.027639		
	(0.02921)	(0.00488)		
D(CDSFARK)	-3.867201	-0.639652		
	(0.23488)	(0.03922)		
D(DOLLARFARK)	0.001009	0.000169		
	(8.8E-05)	(1.5E-05)		
D(VIXFARK)	-0.485096	0.044723		
	(0.12242)	(0.02044)		
3 Cointegrating Equation(s):		Log likelihood	-6255.665	
Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)				
BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK	
1.000000	0.000000	0.000000	-418.3295	
			(11.6397)	
0.000000	1.000000	0.000000	4840.171	
			(134.658)	
0.000000	0.000000	1.000000	2.307808	
			(0.06418)	
Adjustment coefficients (standard error in parentheses)				
D(BISTFARK)	-0.865696	-0.045394	-61.73573	
	(0.04204)	(0.00453)	(6.21199)	
D(CDSFARK)	-0.494527	-0.552019	1068.077	
	(0.35850)	(0.03864)	(52.9771)	
D(DOLLARFARK)	-0.000367	0.000133	-0.345762	
	(0.00013)	(1.4E-05)	(0.01977)	
D(VIXFARK)	0.090861	0.059688	-109.8059	
	(0.19237)	(0.02074)	(28.4268)	

Eşbütünleşme testi ile serilerin uzun dönemde denge ilişkisi içinde olup olmadıklarına bakılmaktadır. Seriler uzun dönemde dengedeysen, belli bir dönem sonra dengeye geleceklerini belirtir. Durağan olmayan seriler birinci farkta durağan hale gelmektedirler ve aralarında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu tespit edilmektedir. Bu durumda serilerin fark değerlerini analizde kullanmak mümkün olmaktadır. Bu sebeple serilerle çalışmaya devam etmeden önce, Johansen Eşbütünleşme Test Bulguları incelenmiştir. Serilerin Johansen Eşbütünleşme Test Bulgularına göre, seriler eşbütünlüktür yani uzun dönemde birlikte dengeye gelmektedirler.

Tablo 6: VECM (Vector Error Correction Model=Hata Düzeltme Modeli) model bulguları

Dependent Variable: D(BISTFARK)				
Method: Least Squares				
Date: 01/26/20 Time: 20:29				
Sample (adjusted): 1/06/2010 12/31/2019				
Included observations: 2396 after adjustments				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(CDSFARK)	-0.017934	0.001812	-9.898022	0.0000
D(DOLLARFARK)	123.7070	4.589457	26.95460	0.0000
D(VIXFARK)	0.006319	0.001906	3.315852	0.0009
HATATERIMLERI(-1)	-0.910857	0.020030	-45.47400	0.0000
C	-0.002235	0.015781	-0.141650	0.8874
R-squared	0.579323	Mean dependent var		-0.001412
Adjusted R-squared	0.578619	S.D. dependent var		1.189988
S.E. of regression	0.772467	Akaike info criterion		2.323631
Sum squared resid	1426.724	Schwarz criterion		2.335696
Log likelihood	-2778.710	Hannan-Quinn criter.		2.328021
F-statistic	823.1730	Durbin-Watson stat		2.004478
Prob(F-statistic)	0.000000			

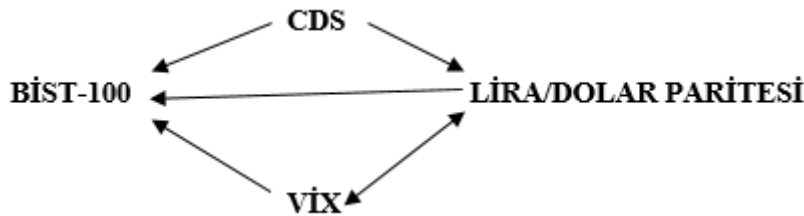
Seriler arasında uzun dönemli ilişki varsa VECM (Vector Error Correction Model = Hata Düzeltme Modeli) modeli kullanılmaktadır. Hata terimleri düzey değerlerinde durağan olduğu için VECM modelini kullanılır. VECM modeline göre seriler anlamlıdır. VECM modeline göre, bir birim sapmanın yaklaşık olarak %91' i bir sonraki dönem düzelmektedir. Kısa dönemdeki dengesizlikler bu şekilde kapanmaktadır.

3.3. Granger Nedensellik Test

Granger Nedensellik Analizi, iki değişken arasında uzun dönemli ilişkinin yönünü belirlemede kullanılan analizdir.

Tablo 7: Granger nedensellik testi bulguları

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests			
Date: 01/18/20 Time: 23:11			
Sample: 1/04/2010 12/31/2019			
Included observations: 2279			
Dependent variable: BISTFARK			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
CDSFARK	134.8255	3	0.0000
DOLLARFARK	19.34988	3	0.0002
VIXFARK	9.939439	3	0.0191
All	156.2944	9	0.0000
Dependent variable: CDSFARK			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
BISTFARK	0.491949	3	0.9207
DOLLARFARK	0.656629	3	0.8834
VIXFARK	1.021915	3	0.7959
All	2.705217	9	0.9748
Dependent variable: DOLLARFARK			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
BISTFARK	4.345481	3	0.2265
CDSFARK	105.5025	3	0.0000
VIXFARK	8.056089	3	0.0449
All	130.6563	9	0.0000
Dependent variable: VIXFARK			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.
BISTFARK	3.688240	3	0.2972
CDSFARK	5.059053	3	0.1675
DOLLARFARK	13.65290	3	0.0034
All	35.73596	9	0.0000

Şekil 2: Granger nedensellik testi bulgularına göre değişkenler arasındaki ilişkinin yönü

Şekil 2' de nedensellik ilişkisinin yönü verilmiştir. Granger nedensellik testi bulgularına göre, Kredi temerrüt swapları (CDS), lira/dolar paritesi ve VIX korku endeksi, Bist-100 endeksini tek yönlü etkilemektedir. Kredi temerrüt swapları (CDS) ve VIX korku endeksi, lira/dolar paritesini etkilemektedir. VIX korku endeksi ile lira/dolar paritesi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Değişkenler kredi temerrüt swaplarını etkilememektedir.

Bist-100 endeksinde meydana gelen değişmelerin, kredi temerrüt swapları, lira/dolar paritesi ve VIX korku endeksinde meydana gelen değişmelerle açıklanabildiği görülmektedir. lira/dolar paritesinde meydana gelen değişmelerin, VIX korku endeksi ile kredi temerrüt swaplarında meydana gelen değişmelerle açıklanabildiği görülmektedir. Kredi temerrüt swaplarında meydana gelen değişmeler diğer değişkenleri etkilememektedir. lira/dolar paritesi ile VIX korku endeksi karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir.

3.4. VAR (Vector AutoRegression Model) Analizi

Birbiriyle karşılıklı ilişkisi olduğu düşünülen değişkenlerin ilişkilerini ortaya koymak için kullanılan denklem sistemidir. Seriler arasındaki gelişimi ve karşılıklı bağımlılığı göstermektedir. VAR Modeli kurulması için değişkenlerin durağanlığını gösteren grafiğe bakılması gerekmektedir. Grafikteki noktaların çemberin içinde olması değişkenlerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 8: Var (Vector AutoRegression Model) analizi

Vector Autoregression Estimates				
Date: 01/26/20 Time: 21:00				
Sample (adjusted): 1/13/2010 12/31/2019				
Included observations: 2119 after adjustments				
Standard errors in () & t-statistics in []				
	BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK
BISTFARK(-1)	0.075530 (0.02481) [3.04432]	0.103931 (0.20914) [0.49695]	7.54E-05 (7.7E-05) [0.98314]	-0.037654 (0.11448) [-0.32891]
BISTFARK(-2)	0.035318 (0.02508) [1.40812]	-0.071102 (0.21143) [-0.33630]	0.000120 (7.8E-05) [1.54343]	0.129061 (0.11573) [1.11515]
BISTFARK(-3)	0.011217 (0.02514) [0.44613]	0.006493 (0.21195) [0.03064]	1.06E-05 (7.8E-05) [0.13627]	-0.056975 (0.11602) [-0.49109]
BISTFARK(-4)	0.017014 (0.02516) [0.67623]	0.450509 (0.21209) [2.12409]	-1.53E-06 (7.8E-05) [-0.01965]	-0.047644 (0.11610) [-0.41037]
BISTFARK(-5)	-0.026129 (0.02510) [-1.04084]	0.289813 (0.21161) [1.36953]	-0.000109 (7.8E-05) [-1.39803]	0.046395 (0.11584) [0.40052]
BISTFARK(-6)	-0.037559 (0.02436) [-1.54214]	0.074402 (0.20531) [0.36239]	-2.69E-05 (7.5E-05) [-0.35760]	0.216078 (0.11238) [1.92268]
CDSFARK(-1)	-0.032322 (0.00303) [-10.6732]	0.182677 (0.02553) [7.15607]	-8.19E-05 (9.4E-06) [-8.74158]	0.020497 (0.01397) [1.46687]
CDSFARK(-2)	0.003257 (0.00318) [1.02417]	0.029035 (0.02681) [1.08302]	2.16E-05 (9.8E-06) [2.19451]	0.019852 (0.01468) [1.35273]
CDSFARK(-3)	-0.007127 (0.00319) [-2.23260]	-0.065814 (0.02691) [-2.44581]	3.56E-05 (9.9E-06) [3.61108]	0.015361 (0.01473) [1.04283]
CDSFARK(-4)	-0.001652 (0.00321) [-0.51510]	0.009624 (0.02703) [0.35604]	1.81E-05 (9.9E-06) [1.82370]	-0.012333 (0.01480) [-0.83357]
CDSFARK(-5)	-0.003038 (0.00320) [-0.94946]	0.034782 (0.02698) [1.28936]	-2.13E-05 (9.9E-06) [-2.15245]	0.001923 (0.01477) [0.13020]

Tablo 8: Var (Vector AutoRegression Model) analizi (devamı)

CDSFARK(-6)	0.001841 (0.00330) [0.55749]	-0.036893 (0.02784) [-1.32516]	-1.45E-05 (1.0E-05) [-1.42056]	0.012841 (0.01524) [0.84263]
DOLLARFARK(-1)	-30.58842 (8.32869) [-3.67266]	45.41087 (70.2077) [0.64681]	-0.015870 (0.02576) [-0.61614]	-102.9063 (38.4313) [-2.67767]
DOLLARFARK(-2)	-10.38891 (8.37124) [-1.24102]	-7.705234 (70.5664) [-0.10919]	0.008073 (0.02589) [0.31182]	-46.83679 (38.6276) [-1.21252]
DOLLARFARK(-3)	-6.526881 (8.36758) [-0.78002]	22.88716 (70.5356) [0.32448]	0.027298 (0.02588) [1.05489]	-24.50914 (38.6108) [-0.63477]
DOLLARFARK(-4)	8.900909 (8.34774) [1.06627]	-124.5011 (70.3683) [-1.76928]	0.052771 (0.02582) [2.04414]	-3.958973 (38.5192) [-0.10278]
DOLLARFARK(-5)	-3.154437 (8.32096) [-0.37910]	-2.538287 (70.1425) [-0.03619]	0.001993 (0.02573) [0.07743]	33.29219 (38.3956) [0.86708]
DOLLARFARK(-6)	-0.228641 (8.24553) [-0.02773]	-144.0138 (69.5067) [-2.07194]	0.007813 (0.02550) [0.30639]	4.681797 (38.0475) [0.12305]
VIXFARK(-1)	-0.014259 (0.00477) [-2.98979]	-0.036527 (0.04020) [-0.90855]	-1.54E-05 (1.5E-05) [-1.04274]	-0.693747 (0.02201) [-31.5233]
VIXFARK(-2)	-0.009304 (0.00578) [-1.60936]	-0.076958 (0.04874) [-1.57911]	1.42E-05 (1.8E-05) [0.79552]	-0.485038 (0.02668) [-18.1816]
VIXFARK(-3)	-0.006373 (0.00612) [-1.04126]	-0.101616 (0.05160) [-1.96947]	2.45E-05 (1.9E-05) [1.29210]	-0.347124 (0.02824) [-12.2906]
VIXFARK(-4)	-0.002729 (0.00614) [-0.44431]	-0.083863 (0.05178) [-1.61949]	6.29E-06 (1.9E-05) [0.33118]	-0.246161 (0.02835) [-8.68415]
VIXFARK(-5)	0.004194 (0.00579) [0.72426]	-0.141338 (0.04881) [-2.89545]	3.92E-05 (1.8E-05) [2.18788]	-0.142182 (0.02672) [-5.32112]
VIXFARK(-6)	-0.000145 (0.00473) [-0.03067]	-0.064196 (0.03990) [-1.60885]	1.83E-05 (1.5E-05) [1.25163]	-0.076981 (0.02184) [-3.52445]
C	0.010862 (0.01934) [0.56153]	-0.052655 (0.16306) [-0.32293]	-0.000165 (6.0E-05) [-2.76222]	-0.036125 (0.08926) [-0.40474]

3.5. Varyans Ayrıştırması

Varyans Ayrıştırması (Variance Decomposition) serilerde meydana gelen değişmelerin ne kadarının sadece kendisinden, yüzde kaçının da diğer değişkenlerden kaynaklandığını gösterir ve ilgili değişkenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin derecesi konusunda bilgi verir (Brooks, C. 2008). Tablo 9’ da Bist-100 endeksinin, Kredi temerrüt swapının, lira/dolar paritesinin ve VIX korku endeksinin varyans ayrıştırmasının sonuçları verilmiştir.

Tablo 9: Varyans ayrıştırması

Variance Decomposition of BISTFARK:					
Period	S.E.	BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK
1	0.871394	100.0000	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.907787	94.07747	4.867110	0.673449	0.381972
3	0.908498	93.96863	4.878279	0.768867	0.384222
4	0.910984	93.57434	5.257887	0.785634	0.382138
5	0.911088	93.55304	5.270381	0.788595	0.387980
6	0.911125	93.54576	5.273839	0.788790	0.391613
7	0.911127	93.54545	5.273842	0.788804	0.391906
8	0.911128	93.54543	5.273856	0.788804	0.391906
9	0.911128	93.54540	5.273866	0.788804	0.391929
10	0.911128	93.54536	5.273864	0.788804	0.391969
Variance Decomposition of CDSFARK:					
Period	S.E.	BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK
1	7.282142	14.77106	85.22894	0.000000	0.000000
2	7.390098	14.58476	85.37755	0.022561	0.015133
3	7.400374	14.57522	85.35727	0.025154	0.042351
4	7.408819	14.61881	85.31020	0.025551	0.045438
5	7.410448	14.61920	85.30373	0.025567	0.051498
6	7.410701	14.61944	85.30345	0.025603	0.051510
7	7.410703	14.61943	85.30340	0.025616	0.051562
8	7.410707	14.61944	85.30337	0.025617	0.051573
9	7.410711	14.61944	85.30333	0.025617	0.051616
10	7.410711	14.61944	85.30332	0.025617	0.051619
Variance Decomposition of DOLLARFARK:					
Period	S.E.	BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK
1	0.002676	18.65468	9.798603	71.54672	0.000000
2	0.002752	18.72271	13.56145	67.62451	0.091327
3	0.002756	18.76075	13.57295	67.43260	0.233694
4	0.002765	18.72881	13.94507	67.04509	0.281032
5	0.002766	18.71462	13.97417	66.97632	0.334892
6	0.002766	18.71427	13.97547	66.97469	0.335568
7	0.002766	18.71373	13.97526	66.97274	0.338266
8	0.002766	18.71371	13.97559	66.97233	0.338367
9	0.002766	18.71364	13.97558	66.97193	0.338851
10	0.002766	18.71364	13.97558	66.97193	0.338856
Variance Decomposition of VIXFARK:					
Period	S.E.	BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK
1	4.043672	0.484633	1.410521	0.001567	98.10328
2	4.798628	0.345177	1.009886	0.306564	98.33837
3	4.803359	0.415444	1.035361	0.317023	98.23217
4	4.806380	0.447129	1.036800	0.316716	98.19935
5	4.815465	0.445825	1.034306	0.316317	98.20355
6	4.823031	0.445922	1.034500	0.317924	98.20165
7	4.823212	0.446083	1.034959	0.318177	98.20078
8	4.823282	0.446648	1.034944	0.318173	98.20024
9	4.823312	0.446647	1.034931	0.318170	98.20025
10	4.823384	0.446648	1.034912	0.318179	98.20026
Cholesky Ordering: BISTFARK CDSFARK DOLLARFARK VIXFARK					

İlk dönemde, Bist-100 endeksi %100 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir ve diğer hiçbir değişkenin Bist-100 endeksinden etkilenmediği görülmektedir.

BİST-100 ENDEKSİNİN KORKU ENDEKSİ, ÜLKE RİSK PRİMİ VE TRY/USD İLE İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

İkinci dönemde, Bist-100 endeksi %94.07 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir ve %4.86 oranında kredi temerrüt swaplarını etkilediği, %0.67 oranında lira/dolar paritesini etkilediği ve %0.38 oranında VIX korku endeksini etkilediği görülmektedir.

Onuncu dönemde, Bist-100 endeksi %93.54 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir ve %5.27 oranında kredi temerrüt swaplarını etkilediği, %0.78 oranında lira/dolar paritesini etkilediği ve %0.39 oranında VIX korku endeksini etkilediği görülmektedir.

İlk dönemde, kredi temerrüt swapı %85.22 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir ve %14.77 Bist-100 endeksini etkilediği görülmektedir.

İkinci dönemde, kredi temerrüt swapı %85.37 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir ve %14.58 oranında Bist-100 endeksini etkilediği, %2.25 oranında lira/dolar paritesini etkilediği ve %1.51 oranında VIX korku endeksini etkilediği görülmektedir.

Onuncu dönemde, kredi temerrüt swapı %85.30 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir ve %14.61 oranında Bist-100 endeksini etkilediği, %2.56 oranında lira/dolar paritesini etkilediği ve %5.16 oranında VIX korku endeksini etkilediği görülmektedir.

İlk dönemde, lira/dolar paritesi %71.54 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir, %18.65 Bist-100 endeksini etkilediği ve %9.79 oranında da kredi temerrüt swapını etkilediği görülmektedir.

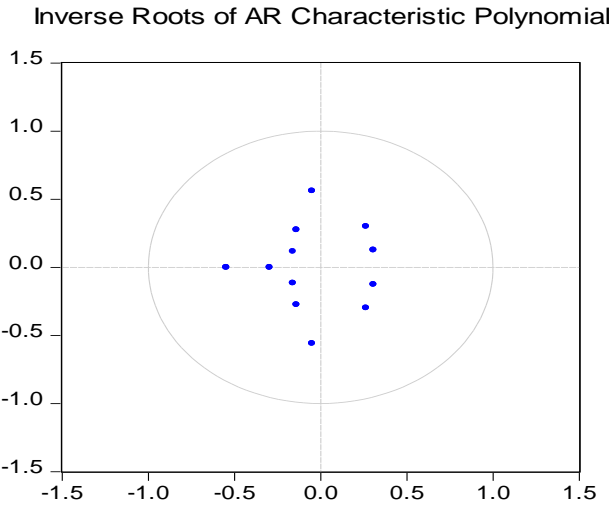
İkinci dönemde, lira/dolar paritesi %67.62 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir ve %18.72 oranında Bist-100 endeksini etkilediği, %13.56 oranında kredi temerrüt swapını etkilediği ve %9.13 oranında da VIX korku endeksini etkilediği görülmektedir.

Onuncu dönemde, lira/dolar paritesi %66.97 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir ve %18.71 oranında Bist-100 endeksini etkilediği, %13.97 oranında kredi temerrüt swapını etkilediği ve %33.88 oranında VIX korku endeksini etkilediği görülmektedir.

İlk dönemde, VIX korku endeksi %98.10 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir, %48.46 oranında Bist-100 endeksini etkilediği, %1.41 oranında da kredi temerrüt swapını etkilediği ve %0.15 oranında ise lira/dolar paritesini etkilediği görülmektedir.

İkinci dönemde, VIX korku endeksi %98.33 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir ve %34.51 oranında Bist-100 endeksini etkilediği, %1 oranında kredi temerrüt swapını etkilediği ve %30.65 oranında da lira/dolar paritesini etkilediği görülmektedir.

Onuncu dönemde, VIX korku endeksi %98.20 oranında kendisindeki değişimden etkilendiği görülmektedir ve %44.66 oranında Bist-100 endeksini etkilediği, %1.03 oranında kredi temerrüt swapını etkilediği ve %31.81 oranında lira/dolar paritesini etkilediği görülmektedir.

Şekil 3: AR karakteristik polinomunun ters kökleri

Şekil 3'e bakıldığında, hiçbir modülüs değerinin referans aralığın dışında olmadığı görülmektedir. Bu da kurulan VAR modelinin istikrarlı olduğu anlamına gelmektedir. Şekil 3 ile yorumlamaya imkan veren AR karakteristik polinomunun ters köklerini birim çember analizinde değerlendirmek gerekmektedir. AR karakteristik polinomunun ters köklerinin birim çember içerisindeki konumları modelin durağan olduğunu göstermektedir.

3.6. Etki Tepki Analizi

Modelde yer alan değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelecek şokların, diğer değişkenler üzerindeki etkisi etki tepki fonksiyonları ile ölçülmektedir (Tarı ve Bozkurt, 2006:5).

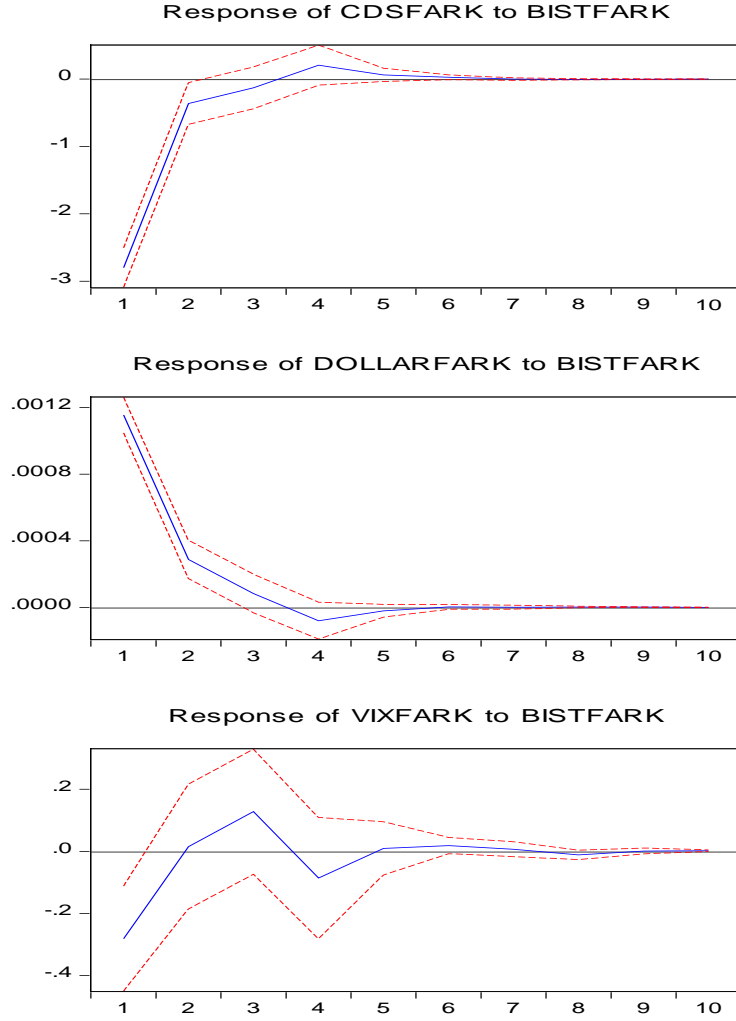
Tablo 10: Etki tepki analizi

Response of BISTFARK:				
Period	BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK
1	0.871394	0.000000	0.000000	0.000000
2	0.126266	-0.200272	-0.074497	-0.056105
3	0.017767	-0.012450	-0.028218	0.004848
4	0.031281	-0.058060	-0.013188	0.000288
5	0.001007	-0.010663	-0.005106	0.007016
6	0.001726	-0.005682	-0.001466	-0.005516
7	-0.000865	0.000457	-0.000387	0.001565
8	-0.000624	0.000384	-5.34E-05	4.27E-05
9	-0.000195	0.000321	2.85E-05	0.000437
10	-1.86E-05	2.77E-05	-3.28E-05	-0.000575
Response of CDSFARK:				
Period	BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK
1	-2.798755	6.722838	0.000000	0.000000
2	-0.363624	1.196310	0.111001	-0.090911
3	-0.130174	0.344463	-0.038139	-0.122183
4	0.205311	-0.284452	0.015789	-0.041804
5	0.061190	-0.130566	-0.003867	0.057784
6	0.026005	-0.055102	-0.004539	-0.002909
7	-0.000333	-0.000765	-0.002740	-0.005334
8	-0.004111	0.006170	-0.000436	-0.002482
9	-0.002582	0.004033	0.000301	0.004827
10	-0.000407	0.000613	-0.000133	-0.001412
Response of DOLLARFARK:				
Period	BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK
1	0.001156	-0.000838	0.002263	0.000000
2	0.000288	-0.000571	-2.81E-05	-8.32E-05
3	8.32E-05	6.16E-05	1.53E-06	0.000104
4	-7.97E-05	0.000187	4.46E-05	6.11E-05
5	-2.00E-05	5.77E-05	-8.08E-06	-6.44E-05
6	2.93E-06	1.12E-05	-5.88E-07	-7.24E-06
7	1.30E-06	-3.97E-06	2.24E-06	1.44E-05
8	2.70E-06	-5.64E-06	-4.46E-07	2.81E-06
9	1.82E-06	-2.42E-06	-7.06E-07	-6.10E-06
10	5.75E-08	3.89E-08	1.31E-07	6.02E-07
Response of VIXFARK:				
Period	BISTFARK	CDSFARK	DOLLARFARK	VIXFARK
1	-0.281503	0.480248	-0.016009	4.005140
2	0.015478	-0.043663	-0.265209	-2.569644
3	0.127941	0.079601	0.050522	0.141992
4	-0.086257	-0.025163	0.004595	0.144707
5	0.009403	-0.018109	0.013577	0.294647
6	0.018650	-0.028274	-0.024586	-0.266784

Tablo 10: Etki tepki analizi (devamı)

7	0.006714	0.011175	0.008022	0.038885
8	-0.011595	0.001860	0.001103	0.023063
9	0.001100	-0.000123	0.000371	0.016948
10	0.001802	-0.001623	-0.002059	-0.026142
Cholesky Ordering: BISTFARK CDSFARK DOLLARFARK VIXFARK				

Response to Cholesky One S.D. (d.f. adjusted) Innovations \pm 2 S.E.

Şekil 4: BİST-100 endeksinde bir standart hatalık şok karşısında diğer serilerin verdiği tepkiler

Şekil 4' de BİST-100 endeksinde bir standart sapmalılık şok karşısında diğer serilerin vermiş olduğu tepkileri göstermektedir. BİST-100 endeksinde bir standart sapmalılık şok karşısında CDS primi negatiften pozitifte doğru bir tepki vermektedir, Lire/Dolar paritesi pozitiften negatife doğru bir tepki vermektedir ve VIX korku endeksi ise negatiften pozitifte doğru bir tepki vermektedir.

Etki tepki fonksiyonları modelde yer alan içsel değişkenlerdeki bir şokun, diğer değişkenler üzerindeki etkilerini belirlerken, varyans ayrıştırma her bir değişkenin öngörü hata varyansını değişkenlerin her birine paylaştırarak şokların değişkenler üzerindeki etkilerini yüzde olarak ifade eder ve bir değişkendeki değişimin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığını belirlemede kullanılır. Bu nedenle, varyans ayrıştırma modelde yer alan değişkenleri etkileyen her bir rassal şokun nispi etkisini göstermektedir. Bir değişkende meydana gelen değişimlerin tamamı kendisindeki şoktan kaynaklanıyorsa, bu durum değişkenin dışsal olarak hareket

ettiğini, modeldeki diğer değişkenlerden kaynaklanıyorsa değişkenin içsel olduğunu gösterir (Özer ve Erdoğan, 2006:104).

4. SONUÇ

Araştırmada Vector AutoRegressive Model (VAR) yardımıyla 04.01.2010 ile 31.12.2019 dönemini kapsayan veriler ile Bist-100 endeksi, VIX korku endeksi, Lira/Dolar paritesi ve CDS primi arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Johansen eşbütünleşme testi ile değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Değişkenlerin uzun dönemde birbirlerini etkiledikleri görülmüştür. Değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığına bağlı olarak hata düzeltme modeli kurulmuştur ve kısa dönemli ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Granger nedensellik testi sonucunda, Bist-100 endeksindeki değişmelerin, kredi temerrüt swapları, Lira/Dolar paritesi ve VIX korku endeksinde meydana gelen değişmelerle açıklanabildiği görülmektedir. Lira/Dolar paritesindeki değişmelerin, VIX korku endeksi ile kredi temerrüt swaplarında meydana gelen değişmelerle açıklanabildiği görülmektedir. Kredi temerrüt swaplarındaki değişmeler diğer değişkenleri etkilememektedir. Lira/Dolar paritesi ile VIX korku endeksi çift yönlü olarak birbirlerini etkilemektedir.

Analiz sonuçlarına göre ilgililerin yatırım kararlarından önce borsayı etkilediği tespit edilen uluslararası finansal risk faktörleri olan CDS' in, VIX endeksinin ve TRY/USD paritesinin seyrini izlemeleri önerilmektedir. Türkiye örneğini ile ele alınan çalışmanın diğer ülkelerin dahil edilerek geliştirileceği düşünülmektedir. İleriye yönelik çalışmalarda, küresel risk iştahı endeksi, bankacılık sağlamlık endeksi, ülke risk primi endeksi, küresel risk primi endeksi, varlık fiyat performansı endeksi, Türk Lirası referans faiz oranı, sermaye ve finans hesabı/GSYH, FED politika faiz oranı, iki yıllık ve on yıllık ABD hazine tahvil faiz oranı gibi değişkenlerde ele alınarak araştırmalar yapılabilir.

5. KAYNAKÇA

- Ahoniemi K. (2008). "Modeling and Forecasting the VIX Index".
- Akgün E., Zurnacı C. ve Mert M. (2016). "Uluslararası Piyasalardaki Dalgalanmaların Türkiye Toplam Sanayi ve Enerji Üretim Endeksleri Üzerine Uzun Dönem İlişkisinin İncelenmesi: Sınır Testi Yaklaşımı", Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt :8, Numara :1, ss. 99-110.
- Altuntaş Taşpunar S. ve Çolak F. D. (2015). "Bist-100 endeksinde volatilitenin modellenmesi ve öngörülmesinde Arch modelleri", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 79, ss. 208-223.
- Aydin A. D. ve Caliskan Cavdar S. (2015). "Comparison of Prediction Performances of Artificial Neural Network (ANN) and Vector AutoRegressive (VAR) Models by Using the Macroeconomic Variables of Gold Prices, Borsa Istanbul (BIST) 100 Index and US Dollar-Turkish Lira (USD/TRY) Exchange Rates", Procedia Economics and Finance, 30, 3-14.
- Başarır Ç. (2018). "Korku Endeksi (VIX) ile BİST100 arasındaki ilişki: frekans alanı nedensellik analizi", İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt: 19, Sayı 2, 177-191.
- Becker R., Clements A.E. and McClelland A. (2008). "The Jump Component of S&P 500 volatility and the VIX index", Journal of Banking and Finance, 33(6) pp.1033-1038.
- Xin, M. (2011). The VIX volatility index (2011-7). İsveç: Uppsala Üniversitesi.
- Blair B.J., Poon S.H. ve Taylor S. J. (2010). "Forecasting S&P 100 Volatility: The Incremental Information Content of Implied Volatilities and High Frequency Index Returns", Handbook of Quantitative Finance and Risk Management, Springer, pp. 1333-1344.
- Brooks, C. (2008). "Introductory Econometrics for Finance", New York: Cambridge University Press.

Danacı M.C., Şit M. ve Şit A. (Mayıs 2017). “Kredi Temerrüt Swaplarının (CDS’ lerin) Büyüme Oranı ile İlişkilendirilmesi: Türkiye Örneği”, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(2) 67-78.

Eichengreen B., Mody A., Nedeljkovic M. and Sarno L. (2012). “How the Subprime Crisis Went Global: Evidence from bank credit default swap spreads”, Journal of International Money and Finance, 31, 1299-1318.

Erdoğan H. ve Baykut E. (2016). “BİST Banka Endeksi’ nin (XBANK) VIX ve MOVE Endeksleri ile İlişkinin Analizi”, Türkiye Bankalar Birliği Bankacılar Dergisi, Sayı: 98, ss. 57-72.

Ersan İ. ve Günay S. (Aralık 2009). “Kredi Riski Göstergesi Olarak Kredi Temerrüt Swapları (CDSs) ve Kapatma Davasının Türkiye Riski Üzerine Etkisine Dair Bir Uygulama”, Bankacılar Dergisi, Sayı 71.

Giot P. (2002). “Implied Volatility Indices as Leading Indicators of Stock Index Returns?”, CORE Discussion Paper, 2002/50.

Hatipoğlu M. ve Tekin B. (Kasım 2017). “VIX Endeksi, Döviz Kuru ve Petrol Fiyatlarının BİST 100 Endeksi Üzerindeki Etkileri: Bir Kuantil Regresyon Yaklaşımı”, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 7(3), ss. 627-634.

Karabıyık L. ve Anbar A. (2006). “Kredi Temerrüt Swapları ve Kredi Temerrüt Swaplarının Fiyatlandırılması”, Muhasebe ve Finansman Dergisi.

Kaya E. (2015). “Borsa İstanbul (BIST) 100 Endeksi ile Zımnı Volatilite (VIX) Endeksi Arasındaki Eş-Bütünleşme ve Granger Nedensellik”, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17(28) : ss. 1-6, ISSN:2147-7833.

Kaya A. ve Çoşkun A. (2015). “VIX Endeksi Menkul Kıymet Piyasalarının Bir Nedeni Midir? Borsa İstanbul Örneği”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt:16, Sayı:1, ss.175-186.

Kılıcı E. N. (2017). “CDS Primleri ile Ülke Kredi Riski Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi, Türkiye Örneği”, Maliye Finans Yazıları, 108, 71-86.

Korkmaz T. ve Çevik E. İ. (2009). “Zımnı Volatilite Endeksinden Gelişmekte Olan Piyasalara Yönelik Volatilite Yayılma Etkisi”, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, Cilt:3, Sayı:2, 87-105.

Köse A. K. ve Akkaya M. (2016). “Beklenti ve Güven Anketlerinin Finansal Piyasalara Etkisi: Bist100 Üzerine Bir Uygulama”, Bankacılar Dergisi, Sayı: 99, ss. 4-15.

Kula V. ve Baykut E. (Aralık 2017). “Borsa İstanbul Kurumsal Yönetim Endeksi (XKURY) ile Korku Endeksi (Chicago Board Options Exchange Volatility Index-VIX) Arasındaki İlişkinin Analizi”, AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:19, Sayı:2, ss. 27-37.

Nossman M. ve Wilhelmsson A. (Fall 2009). “Is the VIX futures market able to predict the VIX index? A test of the expectation hypothesis”, The Journal of Alternative Investments, 12(2): 54-67.

Özer M. ve Erdoğan L. (2006). “Türkiye’ de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin zaman serisi analizi”, Gazi Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım, Sayı. 60-61, Cilt. 17, ss. 93-110.

Özmen E. (Aralık 2007). “Dalgalanma Korkusu ve Türkiye Örneği”, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Sari R. and Hammoudeh S. (2011). “Financial CDS, stock market and interest rates: which drives which?”, North American Journal of Economics and Finance, 22, 257-276.

Shaikh I. ve Padhi P. (2014). “The Forecasting Performance of Implied Volatility Index: Evidence from India VIX”, Economic Change and Restructuring, Springer, 47: 251-274.

Tarı R. ve Bozkurt H. (2006). “Türkiye’ de istikrarsız büyümenin Var modelleri ile analizi”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, s.4, ss.12-28.

Terzi N. ve Uluçay K. (2011). “The Role of Credit Default Swaps on Financial Market Stability”, Procedia Social and Behavioral Sciences, 7th International Strategic Management Conference, 24, 983-990.

Varlık N. ve Varlık S. (2016). “Risk Algısının Türkiye’ de Bankacılık Sektörüne Etkileri: Bankacılık Sağlık Endeksi ile Bir Değerlendirme”, Yönetim ve Ekonomi, Cilt:23, Sayı:2, ss.545-563.

Data Sets:

FED (2019). Chicago Board Options Exchange, VIX, <https://fred.stlouisfed.org/tags/series?t=vix>, Erişim Tarihi: 01.12.2019.

Borsa İstanbul (2018). <http://www.borsaistanbul.com/docs/default-source/endeksler/bist-pay-endeksleri-temel-kurallari.pdf?sfursn=12>, Erişim Tarihi: 01/11/2019.

Cihangir Ç.K. (2018). “Küresel Risk Algısının Küresel Ticaret Üzerindeki Etkisi”, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, Cilt: 6, Sayı:1, ss.1-10, ISSN:2147-804X.

<http://www.isletmeiktisat.com>.

Dowling S. and Muthuswamy J. (2003). “The Implied Volatility of Australian Index Options”, Available at SSRN.

Esqueda O.A., Luo Y. and Jackson D.O. (2013). “The linkage between the U.S. “fear index” and ADR premiums under non-frictionless stock markets”, Journal of Economics and Finance, 39: 541-556.

Güler A. (2019). “Carry Trade Yatırımlarının Kazanç ve Risk Unsurlarına Duyarlılığı : Türkiye için ARDL Sınır Testi Uygulaması”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmalar Dergisi, Cilt:17, Sayı:1, ss.201-221.

Hacıhasanoğlu E. ve Soytaş U. (Bahar 2009). “Global Risk Algılamasının Gelişmekte Olan Piyasalara Etkisi: Türkiye Örneği”, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:5, Yıl:5, Sayı:1, 39-50.

Hatipoğlu M. ve Sekmen T. (2018). “Seçilmiş Bazı Risk Faktörlerinin İslami Borsalar Üzerindeki Etkileri”, MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:7, Sayı:4, 231-240.

Saka Ilgın K. ve Sarı S.S. (2018). “VIX Korku Endeksi Global Altın Piyasaları Üzerinde Etkili midir?”, 5. Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi (ICPESS), Cilt:2, Ekonomik Araştırmalar Bildiriler Kitabı, 247-253, Niğde.

İskenderoğlu Ö. ve Akdağ S. (2018). “VIX Korku Endeksi ile çeşitli ülkelerin hisse senedi endeks getirileri arasında bir nedensellik analizi”, 2. International Economic Research and Financial Markets Congress, IERFM, Bildiri Kitabı, Nevşehir, 12-14 Nisan 2018.

Karasoy H. G. (2015). “Consumer Confidence Indices and Financial Volatility”, CBT Research Notes in Economics, Research and Monetary Policy Department, Central Bank of the Republic of Turkey.

Kuzu S. (2019). “Volatilite endeksi (VIX) ile BİST100 arasındaki Johansen Eşbütünleşme ve frekans alanı nedensellik analizi”, Turkish Studies, Volume 14, Issue 1, pp. 479-493.

Ozair M. (2014). “What does the VIX actually measure? An analysis of the causation of SPX and VIX”, ACRN Journal of Finance and Risk Perspectives, Vol.3, Issue 2, p. 83-132.

Öner H. (2018). “Uluslararası Finansal Endekslerin Döviz Kurları Üzerine Etkileri: Ampirik Bir Analiz”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, Cilt 21, Sayı 2, ss.173-185.

Öner H. (2019). “Korku Endeksi ile Gelişmekte Olan Ülke Tahvil Piyasaları Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi”, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 21(1), 140-154.

Öner H., Şarkaya İçellioğlu C. ve Öner S. (2018). “Volatilite Endeksi (VIX) ile gelişmekte olan ülke hisse senedi piyasası endeksleri arasındaki Engel-Granger Eş-Bütünleşme ve Granger nedensellik analizi”, Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt:10, Sayı:18, ss.110-124.

Neffelli M. ve Resta M. (2018). “Is VIX still the investor fear gauge? Evidence for the US and BRIC markets”, Elsevier, 1-29.

Sadeghzadeh K. (2018). “Borsanın Psikolojik Faktörlere Duyarlılığı: Oynaklık Endeksi (VIX) ve Tüketici Güven Endeksi (TGE) ile BİST100 Endeksi Arasındaki İlişkiler”, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 19, Sayı 2, ss. 238-253.

Sakarya Ş. ve Akkuş H.T. (2018). “Bist-100 ve Bist Sektör Endeksleri ile VIX endeksi arasındaki İlişkinin Analizi”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol.21, Issue:40, ss.351-373.

Sarıtaş H. ve Nazlıoğlu E. H. (2019). “Korku Endeksi, Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz”, Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 12, Sayı 4, ss. 542-551.

Sarwar G. (2012). “Is VIX an investor fear gauge in BRIC equity markets?”, Journal of Multinational Financial Management, 22, 55-65.

Sarwar G. ve Khan W. (2017). “The Effect of US Stock Market Uncertainty on Emerging Market Returns”, Emerging Markets Finance&Trade, 53, 1-16.

Şahin Ü.C. (2018). “Korku Endeksi Hisse Senedi Piyasaları Üzerinde Etkili midir? Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama”, TURAN-SAM, 37: 11-17.

Topaloğlu E.E. (2019). “CBOE VIX Endeksi ile OECD Ülke Borsaları Arasındaki Volatilite Yayılımı: CCC-MGARCH Modeli ile Ampirik Bir Araştırma”, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, 21/3, 574-595.

Ulusoy T. ve Kendirli S. (2019). “Türkiye’ de Gerçekleşen Terör Saldırılarının Olay Analizi: VIX Korku Endeksi, BİST100 ve Kredi Temerrüt Swapları Üzerine Etkileri”, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8(2): 1125-1144.

Whaley R. E. (2008). “Understanding VIX”, The Journal of Portfolio Management.

Yüksel A. ve Yüksel A. (2017). “Avrupa Borç Krizi Döneminde Global Risk Faktörleri ve Ülke Kredi Temerrüt Takası Primi İlişkisi :19 Ülke Örneği”, Akdeniz İİBF Dergisi, 36, 1-18.

15. YÜZYIL MÛSİKÎ EDVÂRLARI VE MUHTEVİYATLARI

Gamze Köprülü

1. GİRİŞ

Türk mûsikîsinin zengin ve köklü mirası içerisinde yer alan kaynakların başında, edvâr olarak isimlendirilen mûsikî nazariyatını içeren yazma eserler gelmektedir. Türk mûsikî kültürünü içerisinde barındıran ve müzikoloji perspektifinden bakıldığında tarihi belge niteliği taşıyan edvâr kitapları geçmişin mûsikî ışığını günümüze yansıtmaktadırlar. 15. yüzyıl edvâr yazımında en parlak dönem olarak değerlendirilmektedir. Arapça ve Farsça olarak kaleme alınan bu eserler 15. yüzyıldan itibaren Türk insanına kendi dili ile hitap ederek Osmanlı Türkçesi ile yazılmaya başlanmıştır.

15. yüzyılda Türk mûsikîsinin köşe taşlarından biri olarak kabul edilen Abdülkâdir Merâgî başta olmak üzere Alişah b. Hacı Büke, Hızır b. Abdullah, Lâdikli Mehmet Çelebi gibi Türk mûsikîsine yön vermiş daha birçok mûsikî müellifi Türk mûsikî nazariyatına ve bu kültürü oluşturan birçok unsura eserleri içerisinde yer vermişlerdir. Edvâr kitapları, müelliflerce genellikle iki kısım halinde ortaya konmuşlardır. Birinci kısım nağme ilmi, ikinci kısım ikâ (usûl) ilmidir. Nağme ilminde; ses sistemi, çalgı düzeni, aralık, makam, terkip, şu'be, âvâze, form vb. konulara yer verilirken, ikinci bölüm olan ikâ ilminde; mûsikî formlarında kullanılan ikâ kalıplarına yer verilmiştir. Böylece dönemin mûsikî kültürüne ait bilgiye ulaşma imkânı sağlanmıştır. Farklı yüzyıllarda ortaya konan edvâr kitaplarının muhteviyatlarında çok farklılık olmamasına karşın edvâr içerisinde yer alan bazı konuların teorik olarak ortaya konuşlarındaki farklılıklar ile değişim dönemleri yaşanmıştır. Bu değişimler ise ilim ve iş erbabı olarak adlandırılan farklı ekollerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Fihrist özelliğine sahip olan ve retrospective literatür taramasına dayalı nitel çalışmada 15. Yüzyılda kaleme alınmış eserlerde yer alan konuların safya/ varak numaraları tespit edilerek araştırmacıların ihtiyaç duyduğu konuya pratik olarak ulaşabilmeleri amaçlanmıştır. Birden fazla eseri olan bazı müelliflerin yalnızca bir eserinin incelenmesi ile çalışma sınırlandırılmıştır.¹

2. MAKÂSIDU'L- ELHÂN (ABDÛLKÂDİR MERÂGÎ)

Azerbaycan'ın Merâga şehrinde dünyaya gelen ve sistemci okulun takipçisi olan Abdülkâdir Merâgî yazmış olduğu eserler ile Türk mûsikîsine hizmet etmiş, 15. yüzyıl nazariyatı için önem taşıyan bir nazariyatçıdır. Doğum tarihi kesin olarak bilinmese de farklı değerlendirmeler yapılmaktadır.² Habîbüssiyyer'de “mûsikî ilminde, zamanın hiçbir ustası onunla boy ölçüşemez ve ondan önde olma iddiasında bulunamazdı”³ ifadeleri Abdülkâdir Merâgî'nin, mûsikî sanatı hakkında güçlü bir kalem olduğunun ipuçlarını bizlere vermektedir. “Merâgî, geride yedi müzik nazariyatı, bir Mecâlis adını verdiği Mecmua-i Güfte, bir Yaşnamesi olmak üzere sekiz eser ortaya koymuştur.”⁴

Abdülkâdir Merâgî tarafından kaleme alınan mûsikî eserleri şöyledir:

“Kenzu'l-Elhân (1398-1404), Câmiu'l-Elhân (1405+1413'te ekler,1410,1415), Kitâb-ı Lahniyye (1418), Makâsıdu'l-Elhân (1418?,1421,1423,1434,1435), Şerh-i Kitâbu'l-Edvâr

¹ Eserlerin içerikleri bazı müellifler tarafından fasıllar halinde sunulurken bazı eserlerde bu durum uygulanmamıştır. İçeriklerin rahat anlaşılabilmesi amacıyla bu sınıflandırma tarafımızdan uygulanmıştır. İçeriklerde tespit edilen makam, âvâzât, şu'be ve benzeri konular müelliflerin vermiş olduğu sıra ve yazıma göre verilmiştir.

² Nuri Özcan, *Türk Mûsikîsinin Âbide Şahsiyetlerinden Abdülkâdir-i Merâgî* s.900, isimli eserinde 1350-1360 yıllarını vermektedir.

³ Handmir, *Târih-i Habîbüssiyyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, c.III, s.14, Tahran.

⁴ Recep Uslu, *Merâgî'den Sultan II. Murad'a Müziğin Maksatları* (Makâsıdu'l-Elhan) s.24.

(1424+Zevâidü'l-Fevâid (1424-1430)-1430?), Fevâid-i Aşere (1432?) , Mecâlis (Mecmua-i Güfte) (1416)".⁵

Nağmelerin maksatları" anlamına gelen eser 1418 yılında Herat'ta kaleme alınmıştır. Bir mukaddime, on iki fasıl ve bir hatimedden oluşmaktadır.⁶

2.1. Mukaddime

(vrk.1b/2a/2b/3a/3b/4a).

2.2. Birinci Bölüm

Mûsikî Kelimesinin Anlamı, Konuları Ve Temel Kurallarının Açıklanması: (vrk.4b-5a)

Ses, Nağme ve Bunların Oluşumu: (vrk.5a-5b)

Bu'd ve Cem'in Tarifi ve Oluşması: (vrk.5b-6a-6b-7a)

Tizlik ve Pestlik Sebeplerinin Oluşumu: (vrk.7a-7b)

2.3. İkinci Bölüm

Perdelerin Tel Üzerinde Taksimi: (vrk.7b-8a-8b-9a-9b-10a)

Aralıklar ve Oranları: (vrk.10b-11a-11b)

Kadim Yöntemle Aralık Oranları: (12a-12b-13a-13b)

Uyumsuzluk Sebepleri: (vrk.13b-14a-14b)

Aralıkların Birbirinden Ayrılması: (vrk.14b)

Bu'dlar ve Tasnifleri: (vrk.14b-15a)

2.4. Üçüncü Bölüm

Dairelerin Sınıflandırılması ve İcrası: (vrk.15a/15b/16a/16b/17a/17b)

Dörtlü ve Beşli Aralıklar : (vrk.18a/ 18b/ 19a/ 19b/ 20a/ 20b/ 21a/21b/ 22a)

Dairelerin Birbirine Eklenmesi, Çıkarılması ve Uyumlu Aralıklar: (vrk.22a-22b-23a-23b24a-24b-25a)

Bahirler ve Çeşitleri: (vrk.25a-25b-26a-26b-27a)

2.5. Dördüncü Bölüm

On İki Daire: (vrk. 27a-27b-28a)

On iki Daireye Ait Nağmeler: (vrk.28b-29a)

Telli Çalgılarda Düzen: (vrk.28a-29b-30a-30b-31a)

⁵ Recep Uslu, *Merâğî'den Sultan II. Murad'a Müziğin Maksatları (Makâsıdu'l-Elhan)*, s.25.

⁶ Konu başlıklarının belirlenmesinde Cemal Karabaşoğlu'na ait "Abdülkâdir-i Merâğî'nin Makâsıdu'l-Elhân Adli Eseri" başlıklı doktora tezi ve Recep Uslu'ya ait "Makâsıdu'l Elhân" isimli eserden faydalanılmıştır. İçeriğin belirlenmesinde Topkapı Sarayı Müzesi Ktp, Revân, nr.1726. 15 Ocak 1435 senesinde Muhammed b. Muhammed b. İlyas tarafından istinsah edilmiş nüsha esas alınmıştır.

2.6. Beşinci Bölüm

Âvâzât: (vrk.31a-31b- 32a-32b-33a)

Mevlânâ Kutbuddîn Şîrâzî'nin, Safiyyüddîn-i Urmevî'ye olan itirazları ve Merâgî'nin Şîrâzî'ye Verdiği Cevaplar: (vrk.33a-33b-34a-34b)

Âvâzâtın Telden Çıkarılması: (vrk.35a-35b)

2.7. Altıncı Bölüm

Yirmi Dört Şu'be ve Tellerden Perdelerin Çıkarılması: (vrk.35b-36a-36b-37a-37b).

2.8. Yedinci Bölüm

Aralıkların Birbirine Olan Benzerlikleri: (38a/ 38b/ 39a/39b/ 40a/ 40b/ 41a/ 41b).

Devirlerin Ortak Nağmeleri: (vrk.41b-42a-42b-43a).

Âvâzât ve Şu'bat'ın Birbirleriyle İlişkileri: (vrk.43b).

2.9. Sekizinci Bölüm

Tel Üzerinde Tercî'ât Yapmanın Yöntemleri ve Düzenler : (vrk.44a/ 44b/ 45a/ 45b/ 46a/ 46b/ 47a/ 47b).

2.10. Dokuzuncu Bölüm

Îkâ' Devirlerinin Anlatılması: (vrk.48a/ 48b/ 49a/ 49b/ 50a/ 50b/ 51a).

Tasniflere giriş ve tasniflerden çıkış: (vrk.51b-52a-52b-53a).

2.11. Onuncu Bölüm

Nağmelerin Tesiri: (vrk.53a-53b).

Tasnifler: (vrk.53b-54a-54b-55a-55b).

2.12. On Birinci Bölüm

Farklı akort sistemleri: (vrk.56a/ 56b/ 57a/ 57b/ 58a/ 58b/ 59a/ 59b).

Kadim Metot Olan Altı Parmakla Udda Perdelerin Gösterilmesi: (vrk.59b-60a-60b).

2.13. On İkinci Bölüm

Hanendelik ve İlgili Kuralları: (vrk. 61a-61b-62a-62b-63a-63b-64a).

Nağmelerin Arapça ve Yunanca İsimleri: (vrk.64a).

2.14. Hatîme

Çalgılar: (vrk.64b-65a-65b).

Kısmi İntikal: (vrk.66a-66b-67a-67b).

Yedi Îkâ'i Devir: (vrk.68a-68b).

Mûsikî Fenninin Usta İcracıları: (vrk.69a-69b-70a).

Meclis Adabı: (vrk.70a-70b-71a).

3. RİSÂLE-İ MÜSİKÎ (KIRŞEHİRLİ YUSUF BİN NİZAMEDDİN)

Milâdî 1411⁷ yılında kaleme alınan eser, “Osmanlı edvâr geleneği içinde ilk örneklerden birini oluşturması nedeniyle büyük önem taşımaktadır.”⁸ Eser yedi bölümden ve bir mukaddimedden oluşmaktadır.⁹

3.1. Mukaddime

Hamdele ve Salvele: (vrk.1b-2a).

Rîsâle'nin Yazılma Amacı: (vrk.2b-3a).

Deve Hikâyesi: (vrk.3b-4b).

3.2. Birinci Bölüm

Makam, Âvâzât, Şu'bat, Gök Cisimleri ve Dört Unsur Hakkında Kısa Bilgi: (vrk.5a-5b-6a-8a-8b-9a-9b-10a-10b)

On İki Makamın On İki Burçla İlişkisi: (vrk.6b).

3.3. İkinci Bölüm

Âvâzât: (vrk.6a-7b-11a-11b-12a-12b).

Yedi Âvâzenin Yedi Yıldız İle İlişkisi: (vrk.7a).

3.4. Üçüncü Bölüm

Şu'bât: (vrk.5a-13a-13b).

Dört Şu'be'nin Dört Unsur İle İlişkisi: (vrk.7a-12b).

3.5. Dördüncü Bölüm

Terkîbât: (vrk.13b-14a-14b-15a-15b-16a-16b-17a).

3.6. Beşinci Bölüm

Usûlât: (vrk.17a/17b/18a/18b/19a).

Usûlâtın Gösterilmesi: (vrk.19b/20a/20b/21a/21b/22a/22b/23a/23b).

3.7. Altıncı Bölüm

Mûsikî Öğreneceklere Tavsiyeler: (vrk.24a-25b).

İcrâ Vakitleri ve Etkileri: (vrk.25b/26a/26b/27a/27b//28a).

Çalgılarda Düzen: (vrk.28a/28b/29a/29b/30a/30b/31a/31b/32a/32b).

Şiir: Türkçe, Arapça, Farsça güfteli şiirler (vrk.33a/33b/34a/34b/35a/35b/36a/36b/37a/37b).

⁷ Bursalı Mehmet Tahir Bey, Osmanlı Müellifleri, c.III, s.304.

⁸ Kırşehirli Yusuf b. Nizameddin, Risâle-i Mûsikî, çev. Ubeydullah Sezikli, s.13.

⁹ Varak numaralarının belirlenmesinde *Kırşehrî Edvârî (Risâle-i Mûsikî)*, Paris: Paris Bibliotheque National Şark Yazmaları Bölümü, Supp. Turc 1424 numara ile kayıtlı eser esas alınmıştır.

4. EDVÂR-I MÛSİKÎ (AHMEDOĞLU ŞÜKRULLAH)

II. Murat döneminde yazılan Edvâr-ı Mûsikî, 13.yüzyılın önemli mûsikî kimliği olan Safiyüddin Urmevî'ye ait Kitâbü'l-Edvâr'ın şerhidir. Eserin ilk on beş bölümü şerh kısmını içerirken eklenen yirmi bölüm ise çalgıların tanıtılmasına yöneliktir.¹⁰

4.1. Mukaddime

Besmele, Hamdele ve salvele, mûsikî ilmine dair bilgiler: (vrk.1b/ 2a/ 2b/ 3a/ 3b/ 4a/ 4b/ 5a/ 5b/ 6a/ 6b/ 7a/ 7b/ 8a/ 8b/ 9a/ 9b/ 10a/ 10b/ 11a).

Fihrist: (vrk.11b/ 12a/ 12b/ 13a).

4.2. Birinci Bölüm

Nağme(ler)'nin tanımı: (vrk.13a).

Tizlik ve Pestlik sebepleri: (vrk.13b/ 14a/ 14b/ 15a/ 15b/ 16a).

4.3. İkinci Bölüm

Tel bölümleri ile elde edilen perdeler, tizlik ve pestlik: (vrk.16a/ 16b/ 17a/ 17b/ 18a/ 18b/ 19a/ 19b).

4.4. Üçüncü Bölüm

Aralıkların Oranları: (vrk.19b/ 20a/ 20b/ 21a/ 21b/ 22a/ 22b/ 23a/ 23b/ 24a/ 24b/ 25a/ 25b/ 26a/ 26b/ 27a/ 27b/ 28a/ 28b).

4.5. Dördüncü Bölüm

Uyumsuzluk Sebepleri: (vrk.28b-29a-29b-30a).

4.6. Beşinci Bölüm

Uyumlu Aralıklar: (vrk.30a/ 30b/ 31a/ 31b/ 32a/ 32b/ 33a/ 33b/ 34a/ 34b/ 35a/ 35b/ 36a/ 36b/ 37a/ 37b/ 38a/ 38b).

4.7. Altıncı Bölüm

Devirler ve Oranları: (vrk.38b/ 39a/ 39b/ 40a/ 40b/ 41a/ 41b/ 42a/ 42b/ 43a/ 43b/ 44a/ 44b/ 45a/ 45b/ 46a/ 46b/ 47a/ 47b/ 48a/ 48b/ 49a/ 49b 50a/ 50b).

4.8. Yedinci Bölüm

İki Telli Sazlara Dair : (vrk.50b-51a-51b-52a-52b).

¹⁰ Konu başlıklarının belirlenmesinde Ramazan Kamiloğlu'na ait "Ahmedoğlu Şükrullah ve "Edvâr-ı Mûsikî" Aslı Eseri" başlıklı doktora tezinden, varak numaralarının tespiti için "İSAM -Şük-R Risale-i ilmü'l- edvar./Şükrullah b. Zeki Şükrullah,864/1459" tarihli fotokopi nüsha esas alınmıştır.

4.9. Sekizinci Bölüm

Ud, Ud Telleri ve aralıkları: (vrk.52b/ 53a/ 53b/ 54a/ 54b/ 55a/ 55b/ 56a/ 56b).

4.10. Dokuzuncu Bölüm

Meşhur On İki Makam: (56b-57a-57b-58a-58b-59a-59b).

Âvâzât: (vrk.59b/ 60a).

4.11. Onuncu Bölüm

Edvârın Ortak Nağmeleri: (vrk.60b-51a-51b-62a).

4.12. On Birinci Bölüm

Tabakaların Çıkarılması: (vrk.62a/ 62b/ 63a/ 63b/ 64a/ 84a/ 84b/ 85a/ 85b/ 86a/ 86b/ 87a/ 87b/ 88a/ 88b/ 89a/ 89b).

4.13. On İkinci Bölüm

Udda Fazla Bilinmeyen Akordlar: (vrk.64a/ 64b/ 65a/ 65b/ 66a/ 66b).

4.14. On Üçüncü Bölüm

Îkâ: (vrk.66b/ 67a/ 67b/ 68a/ 68b/ 69a/ 69b/ 70a/ 70b/ 71a/ 71b/ 72a/ 72b/ 73a/ 73b/ 74a/ 74b/ 75a/ 75b/ 76a/ 76b/ 77a/ 77b/ 78a/ 78b/ 79a/ 79b/ 80a).

4.15. On Dördüncü Bölüm

Nağmelerin ve Âvâzelerin Etkileri: (vrk.80a-80b-81a).

4.16. On Beşinci Bölüm

Nağmelerin Uygulanması: (vrk.81a-81b-90a-90b-91a).

4.17. On Altıncı Bölüm

Ud ve Genel Özellikleri: (vrk.91a-91b-92a-92b-93a-93b).

4.18. On Yedinci Bölüm

İkliğ ve Genel Özellikleri: (vrk.93b-94a-994b-95a).

4.19. On Sekizinci Bölüm

Rebap ve Genel Özellikleri: (vrk.95a-95b-96a-96b).

4.20. On Dokuzuncu Bölüm

Mizmar ve Genel Özellikleri: (vrk.96b-97a-97b-98a).

4.21. Yirminci Bölüm

Ney ve Genel Özellikleri: (vrk.98a-98b).

4.22. Yirmi Birinci Bölüm

Çeng ve Genel Özellikleri: (vrk.98b-99a-99b-100a-100b-101a).

4.23. Yirmi İkinci Bölüm

Nüzhe ve Genel Özellikleri: (vrk.101a-101b-102a-102b-103a-103b).

4.24. Yirmi Üçüncü Bölüm

Kanun ve Genel Özellikleri: (vrk.103b-104a-104b).

4.25. Yirmi Dördüncü Bölüm

Muğnî ve Genel Özellikleri: (vrk.105a-105b-106a-106b).

4.26. Yirmi Beşinci Bölüm

Çalgı Telleri ve Özellikleri: (vrk.107a-107b-108a).

4.27. Yirmi Altıncı Bölüm

Koyun-Keçi Bağırsağından Tellerin Yapım Teknikleri: (vrk.108a-108b-109a).

4.28. Yirmi Yedinci Bölüm

Mûsikîye Heves Edenler İçin Nasihatler: (vrk.109a-109b-110a-110b-111a).

4.29. Yirmi Sekizinci Bölüm

Meclis Âdâbı: (vrk.111a-111b-112a-112b-113a-113b).

4.30. Yirmi Dokuzuncu Bölüm

Zühre Duası ve Dua Ederken Âdâb: (vrk.113b-114a-115a-115b).

4.31. Otuzuncu Bölüm

Ses İçin Faydalı Otlar: (vrk.115b-116a).

4.32. Otuz Birinci Bölüm

Ses İçin Zararlı Olan Durumlar: (vrk.116a).

4.33. Otuz İkinci Bölüm

Vakitlere Göre Makam İcrâları: (vrk.116a-116b).

4.34. Otuz Üçüncü Bölüm

Dört Unsur: (vrk.116b-117a).

4.35. Otuz Dördüncü Bölüm

Elli Altı Terkip: (vrk.117a-117b).

4.36. Otuz Beşinci Bölüm

Terkiplerin Seyir Özellikleri: (vrk.117b/ 118a/ 118b/ 119a/ 119b/ 120a/ 120b/ 121a).

5. MURAD-NÂME (BEDR-İ DİLŞÂD)

II. Murad'a ithaf edilen ve edebî risâle özelliği taşıyan eserin 34. bölümü mûsikîye aittir. Sekiz kısımdan oluşan mûsikî bölümünün anlatımında nazım dili esas alınmıştır.¹¹

5.1. Birinci Bölüm

Mûsikî Fenni ve Başlangıcı: (6115-6120-6125-6130-6135-6140-6145-6150-6155.Beyitler).

5.2. İkinci Bölüm

Makâmât: (6155-6160. Beyitler).

5.3. Üçüncü Bölüm

Âvâzât: (6160. Beyit).

Âvâzâtın Pest Ve Tiz Perdelerde İcrâsı: (6325-6330-6335-6340-6345-6350. Beyitler).

5.4. Dördüncü Bölüm

Şû'bât: (6160-6165. Beyitler).

5.5. Beşinci Bölüm

Terkîbât:(6165 ve 6315 Beyitler arası).

Terkip İsimlerinin Farklı Kullanımları: (6350-6355-6360-6365-6370).

5.6. Altıncı Bölüm

Güfte ve Darb İlişkisi: (6315-6320-6325. Beyitler).

5.7. Yedinci Bölüm

Usûlât: (6370-6375-6380-6385-6390. Beyitler).

5.8. Sekizinci Bölüm

Meclis Âdâbı: (6395 ve 6450. Beyitler arası).

¹¹ Konu başlıklarının ve sayfa numaralarının tespitinde Bedr-i Dilşâd, Murâd-Nâme, Millî Ktp. (694/1976) Fahri Bilge Koleksiyonu, No. 70, Mikrofilm No. A 5007'den ve Adem Ceyhan'a ait, Bedr-i Dilşâd'ın Murâd-Nâmesi, I-II'den faydalanılmıştır.

6. KİTÂBÜ'L- EDVÂR (HIZIR B. ABDULLAH)

15.yüzyılda Hızır b. Abdullah tarafından kaleme alınmış olan eser II. Murad'a ithaf edilmiştir. Bir mukaddime ve kırk sekiz bölüm ve 156 varaktan oluşan eserin yurt içi ve yurt dışı olmak üzere birçok nüshaları mevcuttur.¹²

6.1. Mukaddime

Hamdele: (vrk.2a-2b).

Münâcât: (vrk.3a-3b-4a-4b-5a).

Medh: (vrk.5a-5b-6a-6b-7a-7b).

Fihrist: (vrk.7b-8a-8b-9a-9b-10a-10b-11a).

6.2. Birinci Bölüm

Âlemlerin Yarattılışı: (vrk.11a/ 11b/ 12a/ 12b/ 13a/ 13b).

6.3. İkinci Bölüm

On İki Burç: (vrk.13b-14a-14b-15a-15b-16a-16b).

6.4. Üçüncü Bölüm

Sekizli Oluşum ve İnsan Üzerindeki Etkileri: (vrk.17a).

6.5. Dördüncü Bölüm

Teslîs, Tesdîs, Terbî Gibi Kısımların Kavramlar Üzerindeki Etkileri: (vrk.17a-17b-18a-18b).

6.6. Beşinci Bölüm

On İki Burcun Dört Unsura Nispeti: (vrk. 18b-19a).

6.7. Altıncı Bölüm

On İki Burcun ve Tabiatları: (vrk.19a-19b-20a-20b-21a).

6.8. Yedinci Bölüm

On İki Burç ve Yıldızlar: (vrk.21a-21b).

6.9. Sekizinci Bölüm

Zuhâl yıldızı: (vrk.21b-22a-22b).

¹² Eser içerisinde yer alan konu başlıklarının belirlenmesinde Binnaz Başar Çelik'e ait *Hızır b. Abdullâh'ın Kitâbü'l-Edvâr'ı ve Makamların İncelenmesi* başlıklı doktora tezinden, konuların yer aldığı varak numaralarının tespitinde ise 1731 tarihli *Kitâbü'l-Edvâr*, Berlin: Staatsbibliothek Zu Berlin Kütüphanesinde kayıtlı nüshadan faydalanılmıştır.

6.10. Dokuzuncu Bölüm

Jüpiter ve Alanı: (vrk.22b-23a).

6.11. Onuncu Bölüm

Merih Gezegeni ve Alanı: (vrk.23a-23b).

6.12. On Birinci Bölüm

Güneş ve Alanı: (vrk.23b-24a-24b-25a-25b).

6.13. On İkinci Bölüm

Zühre Yıldızı: (vrk.25b).

6.14. On Üçüncü Bölüm

Merkür Gezegeni: (vrk.25b-26a).

6.15. On Dördüncü Bölüm

On İki Burç ve Ay: (vrk.26a-26b).

6.16. On Beşinci Bölüm

Dört Unsur: (vrk.26b).

6.17. On Altıncı Bölüm

Seyyare/ nücüm: (vrk.26b-27a-27b).

6.18. On Yedinci Bölüm

Yedi Gezegenin Uğuru ya da Uğursuzluğu: (vrk.28a-28b-29a-29b-30a).

6.19. On Sekizinci Bölüm

Yıldızların Yükselişleri: (vrk.30a-30b).

6.20. On Dokuzuncu Bölüm

Makamların Pest ve Tiz Kısma Genişlemesi: (vrk.30b).

6.21. Yirminci Bölüm

Gece ve Gündüz İcrâ Edilen Makamlar: (vrk.31a-31b).

6.22. Yirmi Birinci Bölüm

Dört Unsura Karşılık Gelen Hâlet: (vrk.31b-32a).

6.23. Yirmi İkinci Bölüm

On İki Burç, Makamlar ve Tabiatları: (vrk.32b-33a-33b-34a-34b-35a).

6.24. Yirmi Üçüncü Bölüm

On İki Burç, Yönlerle (Kuzey-Güney, Doğu-Batı) İlişkisi: (vrk.35a-35b).

6.25. Yirmi Dördüncü Bölüm

On İki Burç ve Renkler: (vrk.36a-36b).

6.26. Yirmi Beşinci Bölüm

On İki Burç ve İnsan Karakterine Etkileri: (vrk.36b-37a).

6.27. Yirmi Altıncı Bölüm

On İki Burcun İnsan Uzuvarına Oranları: (vrk.37a-37b).

6.28. Yirmi Yedinci Bölüm

On İki Burç ve Pest, Orta ve Tiz Bölgelerdeki Tesirleri: (vrk.37b-38a-38b-39a-39a).

6.29. Yirmi Sekizinci Bölüm

Mûsikî İlmi; (mûsikînin tanımı, ses, te'lif, sesin elde edilişi, îkâ kavramı, çalgı, çalgıda tizlik ve pestlik) (vrk.39a/ 39b/ 40a/ 40b/ 41a/ 41b/ 42a/ 42b/ 43a/ 43b/ 44a/ 44b/ 45a/ 45b/ 46a/ 46b/ 47a/ 47b/ 48a/ 48b/ 49a/ 49b).

6.30. Yirmi Dokuzuncu Bölüm

Îkâ İlmi: (vrk.49b-50a-50b-51a-51b-52a-52b).

6.31. Otuzuncu Bölüm

Muttasıl ve Munfasıl Îkâ: (vrk.53a-53b).

6.32. Otuz Birinci Bölüm

Îkâ'da Zaman Kavramı: (vrk.53b-54a-54b-55a).

6.33. Otuz İkinci Bölüm

Mürekkebat Zamanlar: (vrk.55a-55b-56a).

6.34. Otuz Üçüncü Bölüm

Îkâ'da Zaman Kavramı : (vrk.56a-56b-57a-57b).

6.35. Otuz Dördüncü Bölüm

Îkâ'da Zaman Kavramı: (vrk.57b-58a-58b).

6.36. Otuz Beşinci Bölüm

Îkâ'nın Kısımları: (vrk.58b/ 59a/ 59b/ 60a/ 60b/ 61a/ 61b/ 62a/ 62b/ 63a/ 63b/ 64a/ 64b/ 65a/ 65b/ 66a/ 66b/ 67a/ 67b/ 68a/ 68b/ 69a/ 69b/ 70a/ 70b/ 71a/ 71b/ 72a/ 72b/ 73a/ 73b).

6.37. Otuz Altıncı Bölüm

Îkâ'larda Uyum ve Birleşim: (vrk.73b-74a-74b-75a-75b-76a-76b-77a-77b-78a-78b-79a-79b-80a-80b).

6.38. Otuz Yedinci Bölüm

Dört Şu'be, on iki makam, altı âvâze: (vrk.81a/ 81b/ 82a/ 82b/ 83a/ 83b/ 84a/ 84b/ 85a/ 85b/ 86a/ 86b/ 87a/ 87b/ 88a/ 88b/ 89a/ 89b/ 90a).

6.39. Otuz Sekizinci Bölüm

Âvâzât: (vrk.90b-91a-91b).

6.40. Otuz Dokuzuncu Bölüm

Usûl Darbları ve İsimleri: (vrk.92a/ 92b/ 93a/ 93b/ 94a/ 94b/ 95a/ 95b/ 96a-/ 96b/ 97a/ 97b).

6.41. Kırkıncı Bölüm

Mûsikî formu (vrk.97b-98a-98b-99a-99b).

6.42. Kırk Birinci Bölüm

Fisagor'un riyâzî ilimlerdeki başarısı, Fârâbî, Urmevî ve İbn-i Sînâ'nın mûsikî ilmindeki başarıları, dört telli çalgılar, Dört telin karşılık geldiği dört unsur ve insan uzuvları (vrk.100a/ 100b/ 101a/ 101b/ 102a/ 102b// 103a/ 103b).

6.43. Kırk İkinci Bölüm

Perdelerin Beyanı: (On iki makam ve âvâzenin seksen dört terkipten hangileri olduğu, on sekiz ses ve ana makam olan rast makamı, makam isimlerinin farklı coğrafyalarda değişen isimleri, makamların eski ve yeni musikişinaslarca yedi gezegene nispeti) (vrk.104a-104b- 105a).

6.44. Kırk Üçüncü Bölüm

Ebrîşim Çalgısı ve Parmak Baskıları: (vrk.105a-105b-106a).

6.45. Kırk Dördüncü Bölüm

Makamların eski ve yeni musikişinaslarca on iki burca nispeti: (vrk.106b-107a).

6.46. Kırk Beşinci Bölüm

Perdelerin yedi yıldız nispeti: (vrk.107a-107b-108a).

6.47. Kırk Altıncı Bölüm

Meşhur Usûllerin Darbları: (vrk.108a-108b-109a).

6.48. Kırk Yedinci Bölüm

Usûl Darbları ve Telif: (vrk.109a-109b).

6.49. Kırk Sekizinci Bölüm

Perde Baskılarına Göre Makamların Oluşumu, Vakitlere Göre İcrâ Saatleri, Göçürme: (vrk.109b/ 110a/ 110b/ 111a/ 111b/ 112a/ 112b/ 113a/ 113b/ 114a/ 114b/ 115a/ 115b/ 116a/ 116b/ 117a/ 117b/ 118a/ 118b/ 119a/ 119b/ 120a).

6.50. Fasıll:

İkâ ilmi, Lahn İlmi, Makamlar, Âvâzeler, Terkîbat, Makamların mevsim, yön, zümrelerle ilişkileri, İcrâ vakitleri, Nağmelerin Tesiri: (vrk.120a/ 120b/ 121a/ 121b/ 122a/ 122b/ 123a/ 123b/ 124a/ 124b/ 125a/ 125b/ 126a/ 126b/ 127a/ 127b/ 128a/ 128/ 129a/ 129b/ 130a/ 130b/ 131a/ 131b/ 132a/ 132b/ 133a/ 133b/ 134a).

6.51. Fasıll:

Zümreye Göre İcrâ, Dört Duyu ve “Kulak”, Duyum ve Allah’a Yaklaşma, 204 Terkîbin Tablo Üzerinde Gösterilmesi: (vrk.134a/ 134b/ 135a/ 135b/ 136a/ 136b/ 137a/ 137b/ 138a/ 138b/ 139a/ 139b/ 140a/ 140b/ 141a/ 141b/ 142a/ 142b/ 143a/ 143b/ 144a/ 144b/ 145a/ 145b/ 146a/ 146b/ 147a/ 147b/ 148a/ 148b/ 149a/ 149b/ 150a/ 150b/ 151a/ 151b/ 152a/ 152b/ 153a/ 153b/ 154a/ 154b/ 155a/ 155b/ 156a).

7. MUKADDİMETÜ’L- USÛL (ALİŞAH B. HACI BÜKE)

15. yüzyıl için önemli kaynaklardan biri olan Mukaddimetü’l-Usûl sadece bir usûl kitabı değildir. İçerisinde mûsikîye dair birçok bilgiyi barındıran eser bir mukaddime ve on dört bölümden oluşmaktadır.¹³

7.1. Mukaddime

Hamdele: (vrk.1b).

Eserin Yazılma Amacı: (vrk.1b-2a).

Dua: (vrk.2a-2b).

7.2. Birinci Bölüm

Lahn ve Oluşması İçin Gerekli Şartlar: (vrk.3a-3b-4a).

Nağme: (vrk.4b-5a).

Niseb-i Şerif: (vrk.5a-5b).

Cem: (vrk.43a).

7.3. İkinci Bölüm

Aralık ve Oranları: (vrk.5b/ 6a/ 6b/ 7a/ 7b/ 8a/ 8b/ 9a).

¹³ Konu içeriklerinin yer aldığı varak numaralarının tespiti için İstanbul Üni. Eski Eserler Ktp. Farsça Yazmalar Bölümü, no.1097’de kayıtlı nüsha esas alınırken konu başlıklarının tespitinde Ahmet Çakır’a ait *Alişah B. Hacı Büke (?-1500)’nin Mukaddimetü’l-Usûl Adlı Eseri* başlıklı doktora tezinden faydalanılmıştır.

7.4. Üçüncü Bölüm

Tel Bölünmeleri ve Seslerin Elde Edilmesi: (vrk.48a/ 48b/ 49a/ 49b/ 50a// 50b/ 51a/ 51b/ 52a/ 52b/ 53a/ 53b).

Ses Sınırlarının Elde Edilmesi: (vrk.54b/ 55a/ 55b/ 56a/ 56b/ 57a/ 57b/ 58a/ 58b/ 59a).

7.5. Dördüncü Bölüm

Uyum ve Uyumsuzluk: (vrk.43b/ 44a/ 44b/ 45a/ 45b/ 46a/ 46b/ 60b/ 61a/ 61b/ 62a).

Uyumsuzluk Sebepleri: (vrk.46b-47a-47b).

7.6. Beşinci Bölüm

Dörtlü ve Beşli Kısımları: (vrk.46b-47a-47b-52a-52b-53a-53b-54a).

7.7. Altıncı Bölüm

Devirler: (vrk.27a-71a-71b-72a-72b).

Âvâzât: (vrk.27b-72b).

Şu'bat: (vrk.27a/ 27b/ 72b/ 73a/ 73b/ 74a/ 74b/ 75a/ 75b).

Terkîbât:(vrk.16b/ 17a/ 17b/ 18a/ 18b/ 19a/ 19b/ 20a/ 20b/ 21a/ 21b/ 22a/ 22b/ 23a/ 23b/ 24a/ 24b/ 28b/ 29a).

Bahirler: (vrk.28a-28b-60a-60b).

7.8. Yedinci Bölüm

Devirler ve Seyirleri: (vrk.19b/ 20a/ 20b/ 21a/ 21b/ 22a/ 22b/ 23a/ 23b/ 24a/ 24b).

7.9. Sekizinci Bölüm

Edvârın Ortak Nağmeleri: (vrk.24b/ 25a/ 25b/ 26a/ 26b/ 27a/ 27b/ 28a/ 29a/ 29b/ 30a/ 30b/ 69a/ 69b// 70a/ 70b).

7.10. Dokuzuncu Bölüm

Tabakaların Çıkarılması: (vrk.65a/ 65b/ 66a/ 66b/ 67a/ 67b/ 68a/ 68b).

7.11. Onuncu Bölüm

İntikâl: (vrk.62a/ 62b/ 63a/ 63b/ 64a/ 64b).

7.12. On Birinci Bölüm

Çalgılarda Düzen: (vrk.41a/ 41b/ 42a/ 42b/ 88b/ 89a/ 89b/ 90a/ 90b/ 91a/ 91b/ 92a/ 92b/ 93a/ 93b/ 94a/ 94b).

7.13. On İkinci Bölüm

Devirlerin İcrâ Saatleri (96a-96b).

7.14. On Üçüncü Bölüm

Mûsikî Formları (*vrk.94b-95a-95b-96a*).

7.15. On Dördüncü Bölüm

Îkâ: (*vrk.31a/ 31b/ 32a/ 32b/ 33a/ 33b/ 34a/ 34b/ 35a/ 35b/ 36/ 36b/ 76a/ 76b/ 77a/ 77b/ 78a/ 78b/ 79a/ 79b/ 80a/ 80b/ 81a/ 81b/ 82a/ 82b/ 83a/ 83b/ 84a/ 84b/ 85a/ 85b/ 86a/ 86b/ 87a/ 87b/ 88a*).

Sakîl usûller: (*vrk.37a-37b-38a*).

Remel usûller: (*vrk.38b-39a-39b-40b*).

Fevâht usûller: (*vrk.40b*).

8. MECELLETUN FÎ'L-MÛSİKA (FETHULLAH ŞİRVÂNÎ)

15. yüzyılda kaleme alınan eser Fatih Sultan Mehmet'e ithaf edilmiştir. Eser mukaddime ile birlikte iki kısımdan oluşmuştur. Birinci beste ilmi ikinci kısım ise îkâ konusundadır. Fethullah Şîrvânî'nin mûsikîye ait tek eseridir.¹⁴

8.1. Mukaddime

Besmele, Hamdele: (*vrk.2-3-4-5-6-7-8-9-10-11-12*).

Matematik İlmi ve Beste İlmi: (*vrk.12-13-14*).

Lahn, Mûsikâr Terimleri: (*vrk.14-15-16*).

Mûsikî İlmi Hakkında: (*vrk.16-17-18-19-20-21-22-23-24-25-26-27*).

Aralıklar: Bestenin Esasında Ölçü Alınan Aralıklar: (*vrk.28-29-30-31-32-33-34-35-36-37-38-39-40-41-42-43-44-45-46-47*).

8.2. Birinci Bölüm

Nağme: (*vrk.48*).

Sesin Oluşumu ve Sebepleri (*vrk.48-49-50-51-52-53*).

Tizlik ve Pestlik Sebepleri: (*vrk.56-57-58-59-60-61-62-63-64-65-66-67*).

Tel Bölünmeleri: (*vrk.68-69-70-71-72-73-74-75-76-77-78*).

Tel Üzerinde Perde Bölgeleri: (*vrk.79*).

Uyumlu Aralıklar: (*vrk.90-91*).

Uyumlu Te'lifler : (*vrk.92-93-94-95-96-97-98-99*).

Makam: (*vrk.100-101-102-103-104-105-106*).

Âvâzât: (*vrk.106*).

Şu'bat: (*vrk.107-108*).

Makamlar Konusunda İhtilaflar: (*vrk.108-109*).

Edvârın Ortak Nağmeleri: (*vrk.110-111-112*).

¹⁴Eser içerisinde yer alan konu başlıklarının belirlenmesinde Bayram Akdoğan'a ait *Fethullah Şîrvânî ve Mûsikî Risâlesi*'nden, konuların yer aldığı varak numaralarının tespitinde ise Şîrvânî'ye ait *Mecelletun Fi'l-Mûsîka*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmet Kısmı No: 3449.kayıtlı nüshadan faydalanılmıştır.

Tabakaların Çıkarılması: (vrk.112-113-114-115-116-117-118-119-120-121-122-123-124-125-126-127).

Makam Tesirleri ve İcrâ Vakitleri: (vrk.127-128-129-130-131-132-133-134).

8.3. İkinci Bölüm

Îkâ İlmi Hakkında: (vrk.134-135-136-137-138-139-140-141-142-143-144-145-146-147-148-149-150-151-152).

Îkânın Kısımları: (vrk.152-153-154-155-156-157-158-159).

Îkâlar: (vrk.160-161-162-163-164-165-166-167-168-169-170-171-172-173-174-175-176-177-178-179-180-181-182-183-184).

9. MÛSİKÎ RİSÂLESİ (BENÂÎ)

h.888 (m.1484) yılında Benâî tarafından kaleme alınan risâle 64 varaktan, muhteviyatı ise mukaddime ile birlikte on dokuz kısımdan oluşmaktadır.¹⁵ Asıl adı Kemalüddin Şîr Aliyî Herevî olan Benâî, döneminin mimarlarından olması sebebi ile bu mahlası kullanmıştır.

9.1. Mukaddime

Mûsikîye Dair: (vrk.1a-1b-2a-2b-3a).

Nağme, Bu'd, Lahn, Cem: (vrk.3b-4a-4b).

9.2. Birinci Bölüm

Tel Bölünmeleri: (vrk.5a-5b-6a).

9.3. İkinci Bölüm

Aralıklar ve Kısımları: (vrk.6b/7a/7b/8a/8b/9a/9b/10a/10b/11a/11b).

9.4. Üçüncü Bölüm

Uyumsuzluk Sebepleri: (vrk.12a-12b-13a-13b-14a).

9.5. Dördüncü Bölüm

Dörtlü Aralıklar: (vrk.14b-15a-15b-16a).

9.6. Beşinci Bölüm

Beşli Aralıklar: (vrk.16b/17a/17b/18a/18b/19a).

9.7. Altıncı Bölüm

Meşhur Olan Olmayan Dairelerin Beyânı: (vrk.19b-20a-20b).

¹⁵Konu başlıklarında Gamze Köprülü'ye ait "Benâî'ye Ait Mûsikî Risâlesi'nin İncelenmesi" başlıklı doktora tezinden, varak numaralarının belirlenmesinde ise Tahran Merkez Neşr-i Danişgâhı, 1367.22.den tıpkıbasım olan İSAM BEN.R. 783.1. numarada kayıtlı tıpkıbasım esas alınmıştır.

9.8. Yedinci Bölüm

Tabakaların Eklenmesi: (vrk.21a/ 21b/ 22a/ 22b/ 23a/ 23b).

9.9. Sekizinci Bölüm

Terkipler: (vrk.24a/ 24b/ 25a/ 25b/ 26a/ 26b/ 27a/ 27b).

9.10. Dokuzuncu Bölüm

Bahirler: (vrk.28a-28b).

9.11. Onuncu Bölüm

Beş Telli Çalgılarda Düzen: (vrk.29a-29b-30a-30b-31a).

9.12. On Birinci Bölüm

Makamlar: (vrk.31b-32a- 32b-33a-33b-34a-34b-35a-35b).

9.13. On İkinci Bölüm

Edvârın Ortak Nağmeleri: (vrk.36/ 36b/ 37a/ 37b/ 38a/ 38b/ 39a).

9.14. On Üçüncü Bölüm

Tabakaların Çıkarılması: (vrk.39b-40a40b-41a-41b-42a-42b-43a).

9.15. On Dördüncü Bölüm

Âvâzât: (vrk.43b-44a-44b-45a-45b).

9.16. On Beşinci Bölüm

Şu'be: (vrk.46a/ 46b/ 47a/ 47b/ 48a/ 48b/ 49a/ 49b/ 50a/ 50b/ 51a).

9.17. On Altıncı Bölüm

Îkâ: (vrk.51a/ 51b/ 52a/ 52b/ 53a/ 53b/ 54a/ 54b/ 55a/ 55b/ 56a/ 56b/ 57a/ 57b/ 58a/ 58b/ 59a/ 59b/ 60a/ 60b/ 61a).

9.18. On Yedinci Bölüm

Tasnif ve İcrâ (vrk.61b-61b-62a-62b-63a).

9.19. On Sekizinci Bölüm

Mûsikî Formları: (vrk.63a- 63b-64a-64b).

10. ER-RİSÂLETÜ'L-FETHİYYE (LÂDİKLİ MEHMET ÇELEBİ)

Lâdikli Mehmet Çelebi mûsikî ile ilgili er-Risâletü'l- Fethiyye ve Zeynü'l-Elhân fi ilmi't-Te'lif ve'l-Evzân olmak üzere iki eser kaleme almıştır. Lâdikli Mehmet Çelebi'nin 1482 yılında kaleme almış olduğu ve II. Bayezid'e sunduğu eseri, mukaddime ve on üç bölümden oluşmaktadır.¹⁶

10.1. Mukaddime

Besmele, Hamdele, Salvele : (vrk.2a/ 2b/ 3a/ 3b/ 4a/ 4b).

Eserin Konularına Dâir: (vrk.4b-5a-5b).

10.2. Birinci Bölüm

Mûsikînin Tanımı ve Unsurları: (vrk.5b/ 6a/ 6b/ 7a/ 7b// 8a/ 8b/ 9a/ 9b/ 10a/ 10b/ 11a/ 11b/ 12a/ 12b).

10.3. İkinci Bölüm

Nağme-Ses ve Özellikleri: (vrk.13a13b-14a-14b).

İnsan Gırtlığında Nağmenin Oluşumu: (vrk.15a).

Tizlik ve Pestlik Sebepleri: (vrk.15a-15b-16a).

10.4. Üçüncü Bölüm

Nağmelerin Oranları (Sayı ve Geometri): (vrk.16a-16b-17a-17b-18a-18b-19a-19b-20a-20b-21a-21b-22a-22b-23a-23b-24a-24b-25a).

Lahn, Cem, Bu'd: (vrk.17a-17b).

10.5. Dördüncü Bölüm

Tel Bölümleri: (vrk.25a/ 25b/ 26a/ 26b/ 27a/ 27b/ 28a/ 28b/ 29a).

Uyumlu-Uyumsuz Aralıklar: (vrk.28b/ 29a/ 29b/ 30a/ 30b/ 31a/ 31b/ 32a/ 32b/ 33a/ 33b/ 34a/ 34b/ 35a/ 35b/ 36a/ 36b/ 37a/ 37b/ 38a/ 38b/ 39a/ 39b/ 40a/ 40b/ 41a/ 41b/ 42a/ 42b/ 43a/ 43b/ 44a).

Aralıkların Benzerliği (vrk.44b/ 45a/ 45b/ 46a/ 46b).

10.6. Beşinci Bölüm

Aralıkların Birbirine Eklenmesi, Çıkarılması ve Farklı Oluşumları (vrk.46b/ 47a/ 47b/ 48a/ 48b/ 49a/ 49b/ 50a/ 50b/ 51a/ 51b/ 52a/ 54a/ 54b/ 55a).

10.7. Altıncı Bölüm

Uyumsuzluk Sebepleri: (vrk.52b-53a-53b).

Düzenli ve Düzensiz Cinsler (vrk. 55b/ 56a/ 56b/ 57a/ 57b/ 58a// 58b/ 59a/ 59b/ 60a/ 60b/ 61a/ 61b/ 62a/ 62b/ 63a/ 63b).

¹⁶Konu başlıklarının belirlenmesinde Hakkı Tekin'e ait *Lâdikli Mehmet Çelebi ve er-Risâletü'l- Fethiyye'si* başlıklı doktora tezinden, konu içeriklerinin yer aldığı varak numaralarının belirlenmesinde ise *er-Risâletü'l- Fethiyye*, İstanbul Belediyesi Taksim Atatürk Kütüphanesi, No: K.23 kayıtlı nüsha esas alınmıştır. Diğer eserlerinde de konuların çok benzer olması sebebiyle yalnızca er-Risâletü'l- Fethiyyesi incelenmiştir.

15. YÜZYIL MÜSİKÎ EDVÂRLARI VE MUHTEVİYATLARI

Dörtlü Aralıklar: (vrk.63b-64a64b-65a-65b).

Beşli Aralıkla: (vrk.65a/ 65b/ 66a/ 66b/ 67a/ 67b/ 68a).

10.8. Yedinci Bölüm

Tabakaların Birbirine Eklenmesi: (vrk.68a/ 68b/ 69a/ 69b/ 70a/ 70b/ 71a/ 71b/ 72a/ 72b/ 73a/ 73b).

Terkîbât: (vrk37a/ 37b/ 38a/ 38b/ 39a/ 39b/ 40a/ 40b/ 41a/ 41b/ 42a).

10.9. Sekizinci Bölüm

Makamlar: (92a/ 92b/ 93a/ 93b/ 94a/ 94b/ 95a).

Edvârın Ortak Nağmeleri: (vrk.74a-74b-75a-75b).

Bahirler: (76a).

10.10. Dokuzuncu Bölüm

Tabakaların Çıkarılması: (vrk.76b-77a-77b-78a).

10.11. Onuncu Bölüm

Âvâzât: (78a-78b-79a- 79b-95b-96a).

Şu'bat: (79b/ 80a/ 80b/ 81a/ 81b/ 82a/ 82b/ 83a/ 83b/ 84a/ 84b/ 85a/ 96a/ 96b/ 97a/ 97b/ 98a/ 98b / 99a/ 99b/ 100a).

10.12. On Birinci Bölüm

Telli Çalgılarda Perde Baskıları: (vrk.85a-85b).

Telli ve Üflemeli Çalgılar: (vrk.85b-86a)

Telli Çalgılarda Düzen: (vrk.86a/ 86b/ 87a/ 87b/ 88a/ 88b/ 89a/ 89b).

İntikâl: (vrk.89b/ 90a/ 90b/ 91a).

10.13. On İkinci Bölüm

Bestelerin Özel Kişi ve Zamanlara Göre Etkileri: (vrk.91a-91b-92a-92b-93a-93b).

Nağmelerin Etkileri: (vrk.100b-101a-101b-102a).

10.14. On Üçüncü Bölüm

Usûl: (vrk.102b/ 103a/ 103b/ 104a/ 104b/ 105a/ 105b/ 106a/ 106b/ 107a/ 107b/ 108a/ 108b/ 113b/ 114a/ 114b).

11. NEKÂVETÜ'L- EDVÂR (MERÂGÎZÂDE ABDÜLAZİZ ÇELEBİ)

Merâgîzâde Abdülaziz Çelebi tarafından kaleme alınan ve mûsikî makamlarından seçmeler anlamını taşıyan¹⁷ Nekâvetü'l-Edvâr, Fatih Sultan Mehmet'e hediye edilmiştir. Eser bir mukaddime, on iki fasıl ve bir hatimedden oluşmaktadır.¹⁸

¹⁷ Henry George Farmer, *Yabancı Gözü ile Abdülkâdir Merâgî*, Mûsikî Mecmuâsı, sayı:8, s.468.

11.1. Mukaddime

Besmele: (vrk.1b).

Peygamber (S.A.V.) Efendimize Övgü ve Efendimizin Güzel Sesi Övdüğü Hadisler: (vrk.1b-2a-2b).

Fihrist: (vrk.2b-3a-3b).

11.2. Birinci Bölüm

Ses: (vrk.3b).

Nağme: (vrk.3b).

Aralık: (vrk.3b).

Cem: (vrk.3b-4a).

Terimler: (vrk.4b).

11.3. İkinci Bölüm

Mûsikî Çalgılarında Ses: (vrk.4a-4b).

Tizlik ve Pestlik: (vrk.4b-5a-5b).

11.4. Üçüncü Bölüm

Perdelerin Kısımları (vrk.5b/6a/6b/7a/7b/8a/8b).

Aralıklar ve Oranları: (vrk.9a/9b/10a/10b/11a/11b).

Uyumsuzluk Sebepleri: (vrk.11b-12a-12b).

11.5. Dördüncü Bölüm

Aralıkların Eklenmesi ve Bölünmesi: (vrk.12b-13a-13b).

Uyumlu Aralıklar: (vrk.13b).

11.6. Beşinci Bölüm

Devirlerin Tertibi: (vrk.17a/17b/18a/18b/19a/19b).

Devirler: (vrk.19b).

Makamlar: (vrk.20a-20b).

Âvâzât:(vrk.20b-21a-21b).

Şu'be: (vrk.21b/22a/22b/23a/23b/24a/24b/25a).

Abdülaziz Çelebi'nin İcâd Ettiği Şu'beler: (vrk.25a-25b-26a).

11.7. Altıncı Bölüm

Tabakaların Çıkarılması: (vrk.26a/26b/27a/27b/28a/28b/29a/29b/30a/30b).

¹⁸ Konulara ait varak numaralarının belirlenmesinde Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmet Ktp. No:A3462'de kayıtlı nüsha esas alınmış, Konu başlıklarında ise Ferdi Koç'a ait "Abdülaziz B. Abdülkâdir Merâgî ve Nekâvetü'l-Edvâr İsimli Eserinin XV. Yüzyıl Mûsikî Nazariyatındaki Yeri" başlıklı doktora tezinden faydalanılmıştır.

11.8. Yedinci Bölüm

Edvârın Ortak Nağmeler (*vrk.30b-31a*).

Ortak Nağmelerin Âvâzât ve Şu'belere İlişkisi (*vrk.31b-32a*).

11.9. Sekizinci Bölüm

Bahirler: (*vrk.32a-32b-33a*).

Tür ve İntikaller: (*vrk.33b-34a-34b-35a*).

11.10. Dokuzuncu Kısım

Îkâ': (*vrk.35b/ 36a/ 36b/ 37a/ 37b/ 38a*).

Eskilerin Îkâ' Devirleri: (*vrk.38a/ 38b/ 39a/ 39b/ 40a/ 40b/ 41a*).

Dönemde Kullanılan Îkâ' Devirleri: (*vrk.41b-42a-42b-43a-43b*).

Abdülkâdir Merâgî'nin İcâd Ettiği Îkâ' Devirleri: (*vrk.44a*).

Fakirin İcâd Ettiği Îkâ' Devirleri: (*vrk.44b*).

11.11. Onuncu Bölüm

Tasnif: (*vrk.44b-45a*).

Altı Parmak Yöntemiyle Îkâ': (*vrk.45b-46a-46b-47a-47b*).

Alışılmamış Akort Düzenleri: (*vrk.14a/ 47b/ 48a/ 48b/ 49a/ 49b/ 50a/ 50b/ 51a/ 51b/ 52a*).

Düzen: (*vrk.14a/ 14b/ 15a/ 15b/ 16a/ 16b*).

Tercî'ât: (*vrk.52b/ 53a/ 53b/ 54a/ 54b/ 55a*).

11.12. On Birinci Bölüm

Hânendelik: (*vrk.55a-55b-56a- 56b-57a-57b-58a-58b-59a-59b-60a-60b*).

Çalgılar: (*vrk. 60b- 61a-61b-62a-62b-63a-63b-64a-64b-65a-65b-66a-66b-67a-67b-68a-68b-69a-69b*).

Mûsikî Formları: (*vrk.69b-70a-70b-71a- 71b-72a*).

11.13. On İkinci Bölüm

Meclis Adabı: (*vrk.72a-72b-73a*).

Moğollarda Mûsikî: (*vrk.73a-73b*).

11.14. Hatîme

Mûsikî İcrâcıları: (*vrk.73b-74a-74b-75a*).

Ud İle İcrâda Şed: (*vrk.75a-75b-76a-76b-77a-77b-78a-78b*).

12. MAKÂSİDÜ'L-EDVÂR (MERÂĞİZÂDE MAHMUD B. ABDÛLAZİZ)

Merâğizâde Mahmud b. Abdülaziz tarafından yazılan ve devirlerin maksatları anlamını taşıyan Makâsîdü'l-Edvâr Sultan I. Selim'e ithaf edilmiştir. Eser bir mukaddime ve sekiz fasıldan oluşmaktadır.¹⁹

12.1. Mukaddime

Besmele-Hamdele: (vrk.1b-5b).

Fihrist: (vrk.6a-6b).

Hiz. Peygamber'in (S.A.V) güzel sesi öven hadisler: (vrk.6b-7a).

12.2. Birinci Bölüm

Telif: (vrk.7a).

Nağme: (vrk.7a).

Bu'd: (vrk.7a).

Cem: (vrk.7b).

Mûsikî kelimesinin anlamı ve mûsikî ilmi: (vrk.7b).

12.3. İkinci Bölüm

Sesin ve Nağmenin Elde Edilmesi: (vrk.8a-8b)

Tizlik ve Pestlik Sebepleri: (vrk.9a-9b-10a-10b-11a).

12.4. Üçüncü Bölüm

Perdelerin Taksimi: (vrk.11a-11b-12a-12b).

Aralıkların Oranları: (vrk.13a-13b-14a-14b-15a-15b-16a).

Uyumsuzluk Sebepleri (vrk.16b-17a-17b-18a-18b).

12.5. Dördüncü Bölüm

Aralıkların Birbirine Eklenmesi ve Bölünmesi: (vrk.18b-19a-19b-20a).

Çalgılarda Düzen: (vrk.20b-21a-21b-22a-22b-23a-23b-24a-24b-25a).

Aralıkların Taksimi ve Birleştirilmesi: (vrk.25b-26a-26b-27a-27b-28a-28b-29a).

12.6. Beşinci Bölüm

Devirlerin Tertibi: (vrk.29a-29b).

Cinsler ve Aralıkları: (vrk.29b-30a).

Âvâzât: (vrk.30a-30b-31a-31b).

Şu'bat (vrk.32a-32b-33a-33b-34a-34b-35a-35b-36a-36b-37a- 37b-38a-38b-39a-39b-40a-40b-41a).

¹⁹ Konu içeriklerinin yer aldığı varak numaralarının tespiti için; Nuruosmâniye Ktp. No:3650'de kayıtlı nüsha esas alınmıştır. Konu başlıklarında ise Muhammed Zinnur Kanık'a ait "Mahmud Bin Abdülaziz'in "Makasîdü'l- Edvar" Adlı Eseri" başlıklı doktora tezinden faydalanılmıştır.

12.7. Altıncı Bölüm

Edvârın Ortak Nağmeleri: (vrk.42a-42b-43a-43b-44a).

Devirler Arasındaki Münasebetler: (vrk.44b-45a).

12.8. Yedinci Bölüm

Şedlerin Beyanı: (vrk.45a-45b-46a-46b-47a).

12.9. Sekizinci Bölüm

Îkâ: (vrk.47b-48a-48b-49a-49b-50a-50b-51a-51b-52a-52b-53a- 53b-54a-54b-55a-55b-56a-56b-57a).

13. MÛSİKÎ RİSÂLESİ (KADIZÂDE TİREVÎ)

Kadızâde'nin Osmanlı Türkçesi kaleme aldığı mûsikî risâlesi 15. Yüzyılın diğer önemli eserlerinden biridir. Eser yazılmış diğer edvârlara göre sayfa olarak daha küçük çaplıdır²⁰. Müstakil olarak yazılmayan eser farklı risaleler içerisinde 174b-181b varakları arasında kayıtlıdır. 1676 istinsah tarihli eser 15 varaktan oluşmaktadır²¹.

13.1. Mukaddime

Hamdele: (vrk.174b).

Eserin İçeriği Hakkında Kısa Bilgiler: (vrk.174b-175a-176a-176b).

Mûsikî ile İlgili İki Hikâye: (vrk.175a-175b-176a).

13.2. Birinci Bölüm

Terkipler: (vrk.176b-179b-180a-180b-181a-181b).

13.3. İkinci Bölüm

Makamlar: (vrk.176b-177a-177b-178a-178b).

13.4. Üçüncü Bölüm

Âvâzât: (178b-179a-179b).

13.5. Dördüncü Bölüm

Şu'bât: (vrk.179b).

²⁰ Eser içerisinde konular fasıl şeklinde yazılmamıştır. Konulara rahat ulaşılabilmesi sebebiyle konuları bölümler şeklinde verilmesi uygun bulunmuştur.

²¹ Konu içeriklerinin tespiti ve varak numaralarının tespiti için Bâyezid Devlet Kitaplığı, Veliyüddin Efendi Bölümü, no:3181'de kayıtlı nüsha esas alınmıştır. Nüshanın istinsah tarihi h.1087/ m.1676 olarak kayıtlıdır, Arısoy, *Kadızâde Tirevî ve Mûsikî Risâlesi*, s.17. Başlıkların belirlenmesinde Mithat Arısoy'a ait *Kadızâde Tirevî ve Mûsikî Risâlesi* isimli doktora tezinden yararlanılmıştır.

14. KİTÂB-I EDVÂR

Anadolu Türkçesi ile yazılan ancak müellifi belli olmayan eser Londra, “British Library” Oriental Manuscripts, “Risale fi’l Edvar or Kitâbül Edvâr, Awork on XVIII century, Or.11.224’ de kayıtlıdır.²² Eser bir mukaddime ve on dört bölümden oluşmaktadır.²³

14.1. Mukaddime

Hz. Muhammed’e Övgü: (vrk.1a).

Eserin Yazılma Sebebi: (vrk.1b).

Mûsikînin Oluşumu: (vrk.1b).

Deve Hikâyesi: (vrk.2a-2b).

Mûsikînin Temelleri: (vrk.3a).

14.2. Birinci Bölüm

Makâmât: (vrk.3b).

Âvâzât: (vrk.3b).

Şu’bât: (vrk.3b).

Terkîbât: (vrk.3b-11a-11b-12a-12b-13a-13b).

14.3. İkinci Bölüm

Makâmât, Âvâzât, Şu’bât Dairelerinin Gösterilmesi (vrk.4a-4b-5a-5b-6a-6b-7a-7b-8a-8b-9a-9b-10a-10b).

14.4. Üçüncü Bölüm

Terkîbât Tablolarının Gösterilmesi (vrk.11a).

14.5. Dördüncü Bölüm

Terkîbâtın Açıklanması (vrk.11b-12a-12b-13a-13b).

14.6. Beşinci Bölüm

Usûlât: (vrk.13b-14a-14b).

14.7. Altıncı Bölüm

Usûl Dairelerinin Gösterilmesi (vrk.15a-15b-16a).

²² M. Hakan Cevher, Kitâb-ı Edvâr, s.1.

²³ Konu içeriklerinin yer aldığı varak numaralarının tespiti için Londra, “British Library” Oriental Manuscripts, “Risale fi’l Edvar or Kitâbül Edvâr, Awork on XVIII century, Or.11.224’ nüsha esas alınmıştır. Konu başlıklarının tespitinde ise; M. Hakan Cevher’e ait “*Kitâb-ı-Edvâr*” *İnceleme* başlıklı eserinden faydalanılmıştır.

14.8. Yedinci Bölüm

Âvâzâtın Yedi Değil Altı Olduğu (*vrk.16a-16b*).

14.9. Sekizinci Bölüm

Usûl Bilmenin Önemi ve Zorluğu (*16b-17a*).

14.10. Dokuzuncu Bölüm

Bir Eseri Özümsemenin Yolları (*vrk.17a*).

14.11. Onuncu Bölüm

Makâmât, Âvâzât, Şu'bât, Terkiplerin İcrâ Saatleri ve İnsan Tipine Uygunluğu (*vrk.17b-18a*).

14.12. On Birinci Bölüm

Çeng, Ney ve Ud'un Tanıtımı (*vrk.18a-18b-19a*).

14.13. On İkinci Bölüm

Çeng, Kânûn ve Muğnî'de Düzenler (*vrk.19a-19b-20a-20b*).

14.14. On Üçüncü Bölüm

Şehsâz'ın Tanıtılması (*vrk.21a*).

14.15. On Dördüncü Bölüm

Çalgılara Ait Çizimler (*vrk.21a-21b*).

15. SEYDÎ (EL-MATLÂ)

Eser, Seydî tarafından h. 910, m. 1504 senesinde yazılmıştır. Otuz dokuz yapraktan oluşan eserde Çağatay lehçesi kullanılmıştır.²⁴

15.1. Mukaddime

Şiir: (*vrk.1b-2a*).

Mûsikî İle İlgili Hikâye: (*vrk.2b-3a-3b*).

Eserin İçeriği Hakkında: (*vrk.3b-4a-4b-5a*).

15.2. Birinci Bölüm

Şiir: (*vrk.5a-5b*).

Yıldızlar ve Mûsikî İlişkisi: (*vrk.5b-6a-6b-7a-7b-8a-19b-20a-20b-21a-21b*).

²⁴ Konu başlıklarının belirlenmesinde Mithat Arısoy'a ait , *Seydî'nin El-Matla'Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma* başlıklı yüksek lisans tezinden, varak numaralarının belirlenmesi için Topkapı Saray Müzesi Ktp. III. Ahmed Bölümü 3459 numaralı eserden yararlanılmıştır.

15.3. İkinci Bölüm

Makâmât: (vrk.8a-8b-9a-9b-10a).

15.4. Üçüncü Bölüm

Âvâzât: (vrk.10a-10b-11a).

15.5. Dördüncü Bölüm

Şu'bât: (vrk.11a-11b-12a).

15.6. Beşinci Bölüm

Terkipler: (vrk12a-12b-13a-13b-14a-14b-15a-15b-16a-16b-17a-17b-18a-18b-19a).

15.7. Altıncı Bölüm

Aralıklar ve Oranları: (vrk.22a-22b- 23a-23b-24a-24b-25a-25b-26a-26b-27a-27b).

On Yedi Perdenin Bölünmesi (vrk.28a-28b).

15.8. Yedinci Bölüm

Îkâ (Aksâm-ı Durûb): (vrk.28b-29a).

Îkâ'ların Darbları ve Devirleri (vrk.29b-30a-30b-31a-31b-32a).

15.9. Sekizinci Bölüm

Mûsikî Âdâbı (vrk.32a).

Mûsikî Formu (vrk.32a-32b).

15.10. Dokuzuncu Bölüm

İcrâ Vakitleri (vrk.32b).

İcrâ (vrk.33a).

Şiir (vrk.33b-34a-34b).

Çalgı Tâlimi (vrk.34b-35a-35b-36a-36b).

Çalgı Düzenleri (vrk.36b-37a-37b-38a-38b-39a).

16. RÛH-PERVER

Müellifi belli olmayan eserin orijinali Hollanda Leyden Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan Rûh-perver'in başka bir nüshası yoktur. On dokuz varaktan oluşan eser 15.yüzyılın önemli sayılabilecek eseridir.²⁵ Eser bir mukaddime ile birlikte yedi bölümden oluşmaktadır.

²⁵M. Hakan Cevher, Rûh-perver, s.V, 2004. Konu başlıkları ve konu içeriklerinin yer aldığı varak numaralarının belirlenmesinde M. Hakan Cevher tarafından çalışılmış olan Rûh-perver ve Hollanda Leyden Üni. Ktp., Cod. Or.1175de kayıtlı nüshadan yararlanılmıştır.

16.1. Mukaddime

Dua: (vrk.1b).

Eserin adı ve muhteviyatı: (vrk.1b-2a).

Hız. Adem hikayesi ve mûsikînin sekiz harf üzerine oluşturulduğu: (vrk.2a-2b).

Kaknûs kuşu hikayesi: (vrk.2b-3a).

Alim, cahil hikayesi: (vrk.3b-4a).

Mûsikî çalışmanın önemi: (vrk.3a-4a).

16.2. Birinci Bölüm

Makâmât: (vrk.4b-5b).

16.3. İkinci Bölüm

Âvâzât: (vrk.5b).

16.4. Üçüncü Bölüm

Şu'bât: (vrk.5b-6a).

Şu'bat, âvâzât ve Makâmât ve terkîbât daireleri: (vrk.7a-7b).

Rüstem b. Cihangir hikayesi: (vrk.7b-8a).

Ebû Alî Sînâ hikayesi: (vrk.8a-8b).

Bâyezid-i Bestâmî hikayesi: (vrk.8b-9a).

Deve hikayesi: (vrk.9a-9b).

Sebz-ender-sebz'in Mehmet Lâle tarafından oluşturulduğu: (vrk.9b).

16.5. Dördüncü Bölüm

Terkîbât: (vrk.9b-12b).

16.6. Beşinci Bölüm

İcrâ vakitleri: (vrk.12b-13a-14a-14b).

16.7. Altıncı Bölüm

Hangi kişiye hangi makamın uygun olduğu: (vrk.13a-13b).

16.8. Yedinci Bölüm

Çalgılar: (vrk.13b-14a).

Darblar: (vrk.14b-15a).

Arapça beyitler: (vrk.15b-16a).

Çalgı çizimleri: (vrk.16b).

On iki makamın Farsça ifadesi: (vrk.17a).

Farsça beyitler: (vrk.17b).

17. KAYNAKLAR

Abdülazîz, b. Merâgî. (15. yy.). *Nekâvetü'l-Edvâr*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III Ahmed Bölümü, No:A3462.

Ahmedoğlu, Ş. (20. yy.), *Edvâr-ı Mûsikî*, İstanbul: Rauf Yekta Özel Kütüphanesi.

Akdoğan, B. (2009). *Fethullah Şirvânî ve Mûsikî Risâlesi*, Bilge Matbaa, Ankara.

Arısoy, M. (1988). *Seydî'nin El-Matla'Adlı Eseri Üzerine Bir Çalışma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Benâî (1484). *Risâle der Mûsikî*, Tahran Merkez Neşr-i Danişgâhı, 1367.22.den tıpkıbasım İSAM BEN.R. 783.1.

Bursalı Mehmet Tahir Bey, Osmanlı Müellifleri, c.III, s.304, İstanbul, 1975.

Cevher, M. H. (2004), *Kitâb-ı Edvâr*. (Çev: M.H.Cevher). Can Basımevi, İzmir. Cevher, M. H. (2004), *Rûh-perver*. (Çev: M.H.Cevher). İzmir.

Ceyhan, A. (1997). *Bedr-i Dilşad'ın Murâd-Nâmesi*, (Birinci Baskı). Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara

Çakır, A. (1999). *Alişâh B. Hacı Büke (? – 1500)'nin Mükaddimetü'l-Usûl Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Çelik, B. B. (2001), *Hızır b. Abdullâh'ın Kitâbü'l-Edvâr'ı ve Makamların İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dilşad B. (15.yy.). *Murâd-Nâme*, Millî Ktp. (694/1976) Fahri Bilge Koleksiyonu, No. 70, Mikrofilm No. A 5007.

Farmer, H. G. (2000). *Yabancı Gözü ile Abdülkâdir Merâgî*, Mûsikî Mecmuâsı, İstanbul.

Hacı Büke, A. B. (1502). *Mukaddimetü'l-Usûl*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Eski Eserler Kütüphanesi, Farsça Yazmalar Bölümü, No.1097.

Handmir, G. M. (1362). *Târih-i Habîbüsseyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, c.III, Tahran. Hızır, b. A. (1731). *Kitâbü'l-Edvâr*, Berlin: Staatsbibliothek Zu Berlin Kütüphanesi.

Kadıızâde, T. (1676). *Mûsikî Risâles,i* Bâyezid Devlet Kitaplığı, Veliyüddîn Efendi Bölümü, no:3181.

Kamiloğlu, R. (2007). *Ahmedoğlu Şükrullâh ve "Edvar-ı Mûsikî" Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kanık,M. Z. (2011).*Mahmûd b. Abdülazîz'in "Makasîdü'l-Edvar" Adlı Eseri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kırşehrî, Y. b. N. (1469). *Kırşehrî Edvârı (Risâle-i Mûsikî)*, Paris: Paris Bibliotheque National Şark Yazmaları Bölümü, Supp. Turc 1424.

Kırşehrîli Y. b. N. (2014). *Risâle-i Mûsikî Kırşehrîli Yusuf b. Nizameddin*, Çev. Ubeydullah Sezikli, Kültür ve Turizm Bakanlığı: Ankara.

Kitâb-ı Edvar. (15. yy.). *Risâle fi'l edvar or Kitâbü'l Edvâr*, A work of 18th century, Londra: British Library, Or 11.224.

Koç, F. (2010), *Abdülazîz b. Abdülkâdir Merâgî ve "Nekavetü'l-Edvâr" İsimli Eserinin 15. Yüzyıl Mûsikî Nazariyatındaki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Köprülü, G. (2016). *Benâî'ye Ait Mûsikî Risâlesi'nin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

15. YÜZYIL MÜSİKÎ EDVÂRLARI VE MUHTEVİYATLARI

Lâdikli, M. Ç. (1484). *Zeynü'l-Elhân Fî 'İlmi't-Te'lîf ve'l-Evzân*, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, Nüsha no: 2192.

Lâdikli, M. Ç. (1894). *Er- Risâletü'l- Fethiyye*, Taksim Atatürk Kütüphanesi, Belediye Bölümü, No: K23.

Mahmud, b. A. (15.yy.). *Makâsıdü'l-Edvâr*, İstanbul: Nuruosmaniye Kütüphanesi, No:3650. Merâgî A. (1435). *Makâsıdu'l-Elhân*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp, Revân, nr.1726. 15.

Özcan, N. (2002). *Türk Müsikîsinin Âbide Şahsiyetlerinden Abdülkâdir-i Merâgî*” *Türkler*, c. VIII, Ankara.

Rûh-Perver. (15. yy.). *Kitâb-ı Edvâr Rûh-Perver*, Holland: Leiden Universiteit Library, Or 1175.

Seydî. (1504). *El-Matla' “Beyân-ı Edvâr ve Makâmat”*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed Bölümü No: 3459.

Şirvânî, F. (1986). *Mecelletun Fi'l-Mûsîka*, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi III. Ahmet Kısmı No: 3449.

Tekin, H. (1999). Lâdikli Mehmet Çelebi ve Er-Risâletü'l Fethiye 'si, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Tirevî, K. (1488). *Risâle-i Müsikî*, İstanbul: Beyazid Devlet Kitaplığı, Velüyiddin Efendi Bölümü, no:3181.

Uslu, R. (2015). *Merâgî'den Sultan II. Murad'a Müziğin Maksatları (Makâsıdu'l-Elhan)*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

ÖRGÜTSEL ADALETİN TÜKENMİŞLİK SENDROMUNA ETKİSİ ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Dr. Gökhan Uludağ

Emniyet Genel Müdürlüğü, Ankara

guludagg@hotmail.com

1. GİRİŞ

Adalet kavramı günümüz dünyasında en çok kullanılan kavramlardan birisidir. Hayatın her alanında kullanılan bu kavram ile ilgili birçok insan adaletin uygulanmadığı adaletsiz bir durumla karşı karşıya kaldığı ve mevcut duruma karşı olan şikâyetlerini dile getirmektedir. İnsanların yaşadığı bazı tecrübeler bu söylemlerin alt yapısını oluşturmaktadır.

Bir toplumu ayakta tutmanın ve toplumsal değerleri kaybetmemenin en önemli unsurlarından birisi hiç şüphesiz adaletin temin edilmesidir. Adalet anlayışının en yaygın bir şekilde uygulanması gereken alanlardan birisi de hiç şüphesiz iş hayatıdır. İş hayatı içerisinde adalet algısının düşmesi sonucu çok sayıda sorun ortaya çıkabilmekte olup çalışanların huzurunu kaçırabilmektedir.

Bir organizasyon içinde görev yapan kişilerin iş hayatı içerisindeki beklentilerinin başında huzurlu bir iş ortamı gelmektedir. Görevini ifa eden çalışanların üstleri tarafından takdir edilmeleri, arkadaşları tarafından sevimli, yaptığı işten haz almaları ve bu pozitif duyguları ailelerine yansıtması herkesin arzu ettiği bir durumdur. Fakat çalışanlar çok farklı nedenlerle beklentilerini karşılayamamaktadır. Özellikle yönetimle sorun yaşayan çalışanlar umutsuz bir şekilde göreve gelerek tükenmişlik sendromu yaşamaktadırlar.

Tükenmişlik sendromu yaşayan çalışanların organizasyona katkı sağlamasını beklemek oldukça zordur. Kendini motive edemeyen ve çalışma enerjisini kaybeden çalışanların, çevresini de olumsuz etkileyeceği düşünülürse tükenmişlik sendromunun ne kadar ciddi bir sorun olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Organizasyonların tükenmişlik sendromuna yol açan sorunları tespit ederek bunları ortadan kaldırmaya yönelik çalışması gerekmektedir. Tükenmişliğe neden olan çok sayıda unsur bulunmaktadır. Bu unsurlardan birisi de örgütsel adalet kavramıdır. Örgütsel adalet örgüt içinde gerçekleşen adalet anlayışı ve çalışanların adalet algısını yansıtmaktadır (Yıldırım, vd, 2012:331).

Organizasyonların çalışanlarının sorunlarını çözmeye yönelik adımlar atması ve bu doğrultuda insan kaynakları birimlerini daha aktif kullanması büyük önem arz etmektedir.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Örgütsel Adalet

İnsanlar günlük yaşantısının büyük bir bölümünü iş hayatı içerisinde geçirmektedirler. Bu nedenle iş hayatı içerisinde karşılaştıkları durumlar hayatlarını büyük ölçüde etkileyebilmektedir. Mutlu ve huzurlu iş ortamı çalışanların başta ailesi olmak üzere çevresine de pozitif duygular yansıtmasına yol açarken; stresli, gergin ve huzursuz iş ortamı ise kişinin tüm çevresine negatif duygular yansıtmasına yol açabilmektedir. İş ortamı içerisinde çalışanların duygularını ve ruh halini etkileyen konuların başında ise adil yönetim anlayışı gelmektedir. İş yaşamında çalışanlara gösterilen adalet anlayışı literatüre örgütsel adalet kavramı olarak girmiş olup çalışma hayatında büyük bir öneme sahiptir.

Örgütsel adalet kavramının tam olarak anlaşılması için öncelikle adalet kavramının anlaşılması gerekmektedir. Adalet kavramı ile ilgili çok sayıda bilim insanının görüş bildirdiği bilinmektedir. Bu bilim insanlarından biriside Aristoteles’ dir ve bu kavramının çok sayıda anlam ifade ettiğini vurgulayarak karşıtı olan adaletsizlik ile birlikte ele alınmasının kavramın daha doğru anlaşılması için önemli olduğunu belirtmiş ve “yasalara uymamak, onu kendi çıkarlarına göre kullanmak ve dolayısıyla bu şekilde bir eşitsizlik yaratmak adaletsizlik; yasalara uygun davranmak ve eşitliği bozmamak ise adalettir” şeklinde ifade etmiştir (Topakkaya, 2009:629).

Adaletin iş ortamında uygulanması ya da uygulanmaması konusu örgütsel adaletin konusu arasındadır.

Örgütsel adalet kavramı ile ilgili yapılan tanımların bazıları şu şekildedir; Örgütsel adalet, bir organizasyon içerisinde görev yapanlara verilen ödüllerin ve yaşanan olumsuzluklar sonucunda verilecek cezaların hangi doğrultuda planlanacağı, dağıtılacağı ve ne şekilde yönetileceğine yönelik kaideleri belirtmektedir (Folger ve Cronpanzano, 1998:16, Çakmak, 2005). Greenberg; örgütsel adaleti temelinde, örgüt içerisindeki adaletin işgörenlere uygun bir şekilde ifade edilmesi ve tanımının yapılmasını ve bu şekilde tanımlanması sonrasında süreç adaletinin içinde var olan etkileşimsel adalet ile ilişkili bir kavram olduğunu belirtmiştir (Greenberg,1990:408). Akyıldız ve Turunç (2013:251) ise örgütsel adaleti bir organizasyon ya da iş yerinde görev yapanların zihninde yer eden adalet algısı olduğunu belirtmişlerdir. Bu doğrultuda örgüt içerisinde görev yapanların en büyük beklentilerinden birisi üstlerinin astlarına karşı sergilediği adalet olgusudur. Bir örgüt içerisinde görev yapanların mutlu ve huzurlu olmaları, üstleri ve örgütlerine karşı pozitif duygular beslemeleri noktasında adalet duygusunun önemli bir rolü bulunmaktadır. Moorman ise bireylerin görev yaptıkları örgütler içerisinde kendilerine karşı adil bir tutum içerisinde olunup olunmadığı noktasında başvurdukları yollar ve adaletin yapılan işi nasıl etkilediği konusunu ilgilendirdiğini belirtmiştir (Uysal, 2004:27). Başka bir tanımda örgütsel adalet, örgütsel kaynakların nasıl dağıtılacağını, dağıtımla ilgili kararlar tespit edilirken yararlanılan işlemlerin ve bu işlemlerin gerçekleştirilmesi esnasında ortaya çıkan kişiler arası ilişkilerin nasıl olacağını belirleyen kaideler ve normların toplamı şeklinde ifade edilmektedir (Folger ve Cropanzono, 1998: 16).

Tanımlar incelendiğinde örgütsel adaleti; bir işyerinde çalışanların; yöneticiler tarafından kendileri ile eşit seviyede bulunan çalışanlara verilen ödüller ve cezaları adil olarak algılamaları durumu olarak belirtmek mümkündür.

Adaletsizlik toplumun ilişkilerini zayıflatan, kişiler açısından incitici, organizasyon açısından ise zarar verici bir durumdur. Haksızlığa uğratıldığını düşünen işgörenlerin organizasyonlarına bağlılıkları giderek düşer, iş performanslarında düşüş yaşanır ve bu kişiler mesai arkadaşları ile daha az yardımlaşma içerisinde olurlar (Cropanzano vd., 2007: 35).

Bir işyerinde çalışan kişilerin işe kendilerini motive etmeleri, istenilen düzeyde performans sergilemeleri ve huzurlu olmalarının yönetimin adaletine güvenmeleri ile doğru orantılı olacağından söz edilebilir. Aynı koşullar altında ve aynı statüde çalışan ve aynı düzeyde performans sergileyen kişilerin ücret başta olmak üzere farklı değerlendirilme kriterleri ile muamele görmeleri yönetimin adaletini sorgulamalarına ve kendilerinden beklenenleri gerçekleştirememelerine yol açabilmektedir.

Örgütlerin, toplum içinde yer edinmiş, farklı ölçeklerde ekonomik güce sahip ve sosyal özellikleri olması nedeniyle, örgüt içerisinde görev alan kişilerin algıladıkları adalet ve adaletsizlik anlayışı, hem örgüt hem de çalışanlar açısından oldukça önemlidir (Gürbüz, 2007: 78). Adaletsiz bir yönetim algısının olduğu bir organizasyonda sürekli şikâyetlerin olması ve dedikoduların artması söz konusu olabilir. Ayrıca kendisine adil davranılmadığını düşünen çalışanda iş kalitesini düşürme, daha yavaş çalışma ve çevresindeki çalışanlarla sorunlar yaşamak gibi olumsuz sonuçlar doğurabilir.

2.2. Örgütsel Adaletin Boyutları

Örgütsel adaletin üç boyutu olduğu söylenebilir bu boyutlar dağıtımsal adalet, işlemsel adalet ve etkileşimsel adalettir.

2.2.1. Dağıtımsal Adalet

Örgütsel adaletin boyutlarından birisi; dağıtımsal adalet boyutudur. İşgörenlerin ifa ettikleri işe karşılık olarak kendilerine sunulan ve genellikle maddi değerlerle ölçülebilen karşılığın neticesinin adalet olarak görüldüğü anlayışına odaklanmaktadır (Giap ve Hackermeier, 2005:5). İşgörenlerin adil dağıtımını değerlendirirken farklı ölçütleri baz alması söz konusu olabilmektedir. Yaptığı işe eşit düzeyde iş yapan kişilerin elde ettikleri ile kendi elde ettiklerini karşılaştıran çalışanın benzer bir sonuç elde etmesi durumunda; adaletin sağlandığı düşünülerek tatmin gerçekleşebilmektedir (Folger, 1984: 190).

Organizasyonlar çalışanlarının yaptığı işe mukabil ücret ödemekte olup zaman zaman farklı ödüllendirme sistemleri de gerçekleştirebilmektedirler. Çalışanların bu ücret ve ödüllendirmelerin dağıtımında adil olduğu düşüncesine sahip olmaları dağıtımsal adalet boyutunun doğru işlediğini göstermektedir.

Adil dağıtımın gerçekleşip gerçekleşmediği anlayışı sorgulamaya yol açmaktadır. Çalışanın sahip olduğu bazı faktörler; gösterilen çaba, eğitim düzeyi, konum, yaş ve tecrübe katkıları olarak değerlendirilirken; çalışanın işyerinden elde ettiği haklar, ödüller, kazanç, karar almada söz sahibi olma vb. faktörler kazanımlar olarak değerlendirilmektedir (Koçel, 2010:636). Çalışanlar sahip oldukları katkıları neticesinde kazanım elde etme düşüncesinde bulunabilirler. Bu kazanımların nasıl dağıtıldığı dağıtımsal adaletin ne oranda gerçekleştiğini yansıtabilir.

2.2.2. İşlemsel Adalet

Örgütsel adaletin boyutlarından birisi de işlemsel adalet boyutudur. Bireylerin iş hayatı içerisinde karar alabilme süreçlerinin içinde bulunabilmeleri ve süreç içerisinde tarafsızlık algısı üzerine odaklanmaktadır (Moon ve ark. 2008:85). İşlemsel adalet boyutunda, kişiler işlemler gerçekleşirken kendi etkilerinin de olduğunu bilmeleri, bu işlemlerin uygulanırken adil olduğunu düşünmelerine yol açmaktadır. Bireyler süreç içerisinde buldukları kararların olumlu ya da olumsuz sonuçla karşılaşmaları dahi daha adil olduklarını düşünmektedirler (Özmen vd., 2007: 22).

Çalışanların görev ifa ettikleri organizasyonun karar alma mekanizmasının içerisinde olabilmeleri, geleceğe yönelik değerlendirmelerde bulunabilmeleri ve öngörü sahibi olmalarına yol açacaktır. Bu nedenle çalışanlar karşılaşacakları durumlara karşı önceden hazırlıklı olmaları nedeniyle sürpriz durumlarla karşılaşma durumları ortadan kalkmış olacaktır.

Çalışanların işine tam konsantre olabilmeleri için korku ve kaygı taşımadan görevine tam konsantre olmaları gerekmektedir. İşlemsel adalet algısı sayesinde bu olumsuzlukların önüne geçilebileceği söylenebilir.

2.2.3. Etkileşimsel Adalet

Örgütsel adaletin bir başka boyutu da etkileşimsel adalet boyutudur. Etkileşimsel adalet, örgüt içi uygulamaların bireyler arası ilişkilerine odaklanmaktadır. Bu ilişkiler insanların birbirlerine karşı sergilediği tavırlar ve yönetimin çalışanları ile olan iletişimini kapsamaktadır. Adaletin sembolü olarak insanların birbirlerine karşı gösterdiği saygı, dürüst olma ve nazik davranma hususları esas alınmaktadır (Cohen-Charash & Spector, 2001: 281). Bies ve Moag (1986:43) tarafından gündeme getirilen etkileşim adaleti kavramı, çalışanların görev süreleri içerisinde yaşadıkları tecrübeler ve yönetim tarafından işgörenlerin karşılaştıkları davranışların kalite düzeyine odaklandıklarını belirtmiştir.

Bir organizasyon içerisinde çalışanların üstleri ile olan etkileşimi, onların iş yapma kalitesini de etkileyecek olan çok önemli bir unsurdur. Sürekli olarak üstleri tarafından azarlanan, küçümsenen ve zor görevlere gönderilen çalışanın yönetime olan adalet anlayışı azalacağı ve hatta yok olacağı gibi iş yapma kabiliyetinin de minimize olacağı unutulmamalıdır.

Etkileşimsel adaleti etkin hale getirebilmenin dört unsuru bulunmaktadır. Bunlar; gereken saygıyı göstermek, gerekçe göstermek, uygun davranış sergilemek ve açık sözlü olmak olarak belirtilmektedir (Kwak, 2006:10). Üstleri ile daha şeffaf bir iletişim kuran ve kendisine gereken saygı

ve nezaketin gösterildiğini düşünen çalışanın hem iş kalitesinin artması hem de bu pozitif etkileşimi çevresine de yansıtacağı düşünülmektedir.

2.3. Tükenmişlik Sendromu

İnsanlar meslek sahibi olabilmek için uzun yıllar eğitim görmekte ya da usta çırak ilişkisi içerisinde kendini yetiştirmektedirler. İş hayatının insanların beklentilerini karşılamaması durumunda çeşitli sorunlar ortaya çıkabilmektedir. İş hayatı içerisinde insanların en çok bahsettiği sorunlardan biriside tükenmişlik sendromu yaşama söyledir.

İnsanların zorlandığı ve yapmak istemediği konularla ilgili tükendim, bittim artık yapmak istemiyorum dediği bilinmektedir. Tükenmişlik kavramının literatüre girişine bakıldığında Freudenberger tarafından yazılan bir makale ile ortaya çıktığı görülmüştür. Freudenberger tükenmişliği; “başarısız olma, yıpranma, aşırı yüklenme sonucu güç ve enerji kaybı veya karşılanamayan istekler sonucu bireyin iç kaynaklarında tükenme durumu” olarak ifade etmiştir (Balcioglu, Memetali ve Rozant, 2008: 100). Tükenmişlik sadece yorgunluk, yıpranma duygusu ve yeterince iş tatmini olamamadan ayrı olarak; fiziki olarak bitkinlik yaşamak, çaresizlik hissi, ileriye yönelik ümitsizlik besleme, olumsuz benlik gelişimi doğrultusunda kişinin kendisini değersiz hissetmesi ve çevresindeki insanlara karşı olumsuz davranışları kapsayan hem fiziksel olarak hem de duygusal ve zihinsel yönleri olan bir olgudur (Maslach vd. 1981: 103). Bir başka tanımda tükenmişlik; yüksek talepler neticesinde kişilerin enerjileri, gücü ve imkânlarının tükenmesi, aşırı yorulma ve başarısızlığa kapılma olarak ifade edilmiştir (Dalkılıç, 2014:6).

Tükenmişlik ile ilgili yapılan tanımlara bakıldığında çalışanların normal olarak yapması gereken işi yapmaya yönelik gücünün kalmadığını düşünmesi, kendini motive edememesi ve sürekli mutsuz olma durumdan bahsedilebilir.

Tükenmişlik sendromu çalışanlar açısından önem arz eden bir durum olmakla birlikte organizasyonlar açısından da büyük bir öneme sahiptir. Tükenmişlik sendromu yaşayan ve işe gitmek dahi istemeyen çalışanlardan organizasyonların beklentilerini karşılamalarını beklemek gerçekçi bir durum değildir. Çalışanlarından yüksek performans sergilemesini, çevresine pozitif sinerji oluşturmasını isteyen ve bulunduğu sektörde rekabet üstünlüğünü sağlamak isteyen organizasyonların; tükenmişlik sendromu yaşayan çalışanları motive etmek ve tükenmişlik sendromunu ortaya çıkaran sorunlarla mücadele etmesi gerekmektedir.

Tükenmişlik insan hayatının büyük bir bölümü üzerinde etki göstermektedir. Hem özel hayat üzerinde, hem de iş hayatı içinde tükenmişlik yaşayan kişiler, normal hayatlarından zevk almamaya ve günlük temel aktivitelerini yaparken dahi zorluk yaşamaya başlamaktadır. Tükenmişliğin olumsuz etkilerini bireyin kendine, çalışma hayatına ve aile hayatına yönelik etkiler olarak sınıflandırmak mümkündür (Gürler, 2018:47).

Tükenmişlik sendromu yaşayan bireylerin hem kendisine hem iş ortamına hem de ailesine yönelik olumsuz etkileri olduğu bilinmekte olup, çok yönlü olarak incelenmesi gereken bir durumdur. Bu doğrultuda tükenmişlik sendromu yaşayan bireylerin hem bireysel olarak hem de görev yaptığı organizasyonun, olumsuz durumun üstesinden gelmek için gerekli tedbirleri alması gerekmektedir.

2.4. Tükenmişlik Sendromunun Alt Boyutları

Tükenmişlik sendromunu üç boyutta ele almak mümkündür. Bu boyutlar; duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük başarı hissidir.

2.4.1. Duygusal Tükenme

Tükenmişlik sendromunun boyutlarından ilki duygusal tükenmedir. İnsanlar duyguları güçlü olan varlıklardır ve duygular insan hayatının şekillenmesinde oldukça büyük bir yere sahiptir.

Tükenmişliğin boyutlarından birisi olan duygusal tükenme, en geniş tükenmişlik boyutu olmakla birlikte, işgörenlerin hem fiziki hem de duygusal olarak kendilerini güçsüz ve yıpranmış hissetmelerini yansıtmaktadır bu boyutun insanlarla iletişimin çok sık ve karşılıklı gerçekleştiği

mesleklerde görülmektedir (Maslach vd., 2001: 403). Duygusal olarak tükenen bireylerin özgüvenini kaybetmesi ve bu doğrultuda iş kabiliyetini kaybetmesi gerçekleşebilmektedir.

İşgörenlere, yapması gerekenin çok üzerinde iş yüklenilmesi neticesinde ortaya çıkan tükenme boyutudur. Tükenmişlik sendromunun ilk olarak kendini gösterdiği boyut olarak değerlendirilmekte olup diğer boyutların sonradan takip ettiği belirtilmektedir (Ertürk ve Keçecioglu, 2012: 44). Yöneticilerin altında çalışan kişilere görev dağıtımını yaparken bazı çalışanlara fazla bazılarına da az iş yüklemenin, çalışanlar üzerinde adaletsizliğe yol açacağı ve çalışanların yaptığı işe soğuyacağı bakış açısıyla hareket etmeleri gerekmektedir. Aksi durumda çalışanlar duygusal olarak yıpranabilmektedirler.

İş yerinde gerçekleşen yıldırma davranışlarının yanı sıra ekonomik olarak baskıya maruz kalma, işgörene yüklenen çoklu iş yükü ve işgörenin ailevi sorunları ve diğer stres etmenleri de bu boyutu etkilemektedir (Weber ve Reinhard, 2000: 514). İş ortamında duygusal olarak yıpranan bireylerin iş dışında da bir takım sorunlarının olması sağlığının da bozulmasına yol açarak büyük hasarlar meydana getirebilir.

2.4.2. Duyarsızlaşma

Tükenmişlik sendromunun bir diğer boyutu da duyarsızlaşmadır. Duyarsızlaşma, insanların çevresindeki kişilere olumsuz ve sert davranışlar içerisinde olması anlamına gelmektedir. Duyarsızlaşma, tükenmişliğin diğer boyutu olan duygusal tükenme boyutunun arkasından kendisini gösteren ve aşırı yüklenme sonrası oluşan tepki durumudur. Bu boyutta insanlar kendilerini diğer insanlardan uzaklaştırmak istemekte olup, ilerleyen süreçte insanlara soğuk davranışlar sergilenmesine dönüşebilmektedir (Maslach & Goldberg, 1998: 64). Başka bir tanımda duyarsızlaşma; bir organizasyonda görev yapan kişinin, hizmetini sunduğu kişilere yeterince değer vermeyerek, gereken özeni göstermeyerek göstermiş olduğu olumsuz davranış ve tutumlardır (Balcıoğlu, Memetali ve Rozant, 2008: 100).

Duyarsızlaşma içinde bulunan çalışanlar hem çevresindeki insanlara hem de organizasyonlarına zarar verebilirler. Kendisine değer verilmediğini düşünen ve olması gerekenden daha fazla iş yüklediğini düşünen çalışanın, vurdumduymaz şekilde görevini yapması ve çevresindeki insanlara hitap ederken onların kırılabilirliğini düşünmemesi duyarsızlaşmanın varlığını göstermektedir.

Duyarsızlaşma yaşayan çalışanlara müdahale edilmemesi durumunda diğer çalışanların da bu olumsuz durumdan etkilenmesi ve benzer davranışlar sergilemesi söz konusu olabilir. Bu doğrultuda yöneticilerin, çalışanların işe adapte olabileceği motivasyon unsurlarını kullanması gerekmektedir.

2.4.3. Düşük Başarı Hissi

Tükenmişlik sendromunun bir başka boyutu da düşük başarı hissidir. İnsanlar genel olarak kendilerini değerli hissetmek ve toplumda önemli kişiler olarak görmek istemektedirler. Özellikle iş hayatı içerisinde farklı meslek gruplarında bulunan kişiler, kendi mesleklerini sürekli ön planda tutarak en önemli iş alanı olarak görebilirler. Bu nedenle yaptıkları işte başarılı olmak oldukça önemlidir.

İnsanların iş hayatında başarı hislerinde meydana gelen düşüş neticesinde, işe karşı doyumda düşüş yaşanmakta ve bu kişiler iş dışı alanlara ilgi duymaya başlamaktadırlar (Wright vd. 1997: 491). Düşük kişisel başarı hissi, diğer iki tükenmişlik boyutu ile kıyaslandığında diğerlerine göre daha karmaşık bir durumda olduğu söylenebilir. Bu boyutta her iki boyutunda birer birer ya da ikisinin de bileşimi gibi özellik gösterdiği belirtilmektedir (Maslach, Schaufeli, Leiter, 2001: 402). Olumsuz durumların üstesinden gelemeyeceğini ve ileride yeni olumsuz durumların meydana geleceğini düşünen kişi, kendisinin başarısız birisi olduğunu düşünerek yenilgi psikolojisine kapılmaktadır (Özler, 2015:290). Kendisini başarısız gören çalışanların işi yapma isteğinin düşmesi psikolojik olarak mümkün olan ve organizasyon açısından olumsuz bir durumdur.

Bir organizasyon içinde çalışan kişilerin yaptığı işi isteyerek yapması için yaptığı işten haz alması gerekmektedir. Bu noktada yöneticilerin astlarına yaptıkları işin önemini ve değerini anlatması gerekmektedir.

2.5. Örgütsel Adalet Tükenmişlik Sendromu İlişkisi

Örgütsel adalet ile tükenmişlik sendromu arasında bir ilişki olması genel itibariyle beklenen bir durumdur. İş ortamı içinde adaletsiz uygulamalara maruz kaldığını düşünen insanların umutlarını kaybetmeleri ve gönülsüz olarak işe gitmeleri söz konusu olabilir.

Çalışanlar ifa ettikleri iş sonucunda bazı beklentiler içine girebilmektedirler. Bunlar en başta ücret olmak üzere terfi, ödül, prim vb. gibi konulardır. Bu beklentilerin karşılanmaması çalışanların duygusal olarak etkilenmesinin önünü açacaktır. Duygusal olarak etkilenen çalışan organizasyonun uygulamalarına ve politikalarına karşı şikayet edebileceği gibi yönetimin adalet anlayışına olan güvenin sarsılmasına da yol açacaktır. Örgütsel adaletle olan güvenini düşmesi doğrultusunda stres, öfke derecesi, kızgınlık ve kırgınlık duygularında meydana gelen değişimler tükenmişlik eğilimini etkileyebilmektedir. Örgütsel adalet anlayışındaki değişimler neticesinde kendini gösteren psikolojik belirtiler, yapılan işe karşı gösterilen tavır ve hareketler, kişinin örgütüne olan bağlılığını ve özgüvenini negatif etkileyerek tükenmişliği yol açabilmektedir (Budak ve Sürgevil, 2005:97; Schepman ve Zarate, 2008:437).

İnsanların bulunduğu örgüt içindeki tükenmişliği adaletin uygulanışına olan bakış açısıyla değişim yaşayabilmektedir. Bu doğrultuda, insanların örgüt içi faaliyetleri adil olarak değerlendirmeleri, onların ürettikleri olumsuz tutumların yumuşamasına neden olmaktadır (Folger vd. 1999: 35).

Örgütsel adaletin sağlanmasına olan inanç kaybı ve tükenmişlik sendromu neticesinde kendini gösteren fiziksel ve psikolojik benzerlikler (Balcıoğlu, 2008:100-101), bu iki kavram arasındaki yakın ilişkiyi yansıtmaktadır

3. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı; örgütsel adalet ve tükenmişlik sendromu anlayışını incelemek ve aralarındaki ilişkiyi organizasyonlarda çalışanlardan elde edilen veriler vasıtasıyla analiz etmektir.

Gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de devlet işlerinin sistematik bir şekilde faaliyetlerini yürütebilmesi ve toplumun tamamına hizmet sunulması amacıyla görev ifa eden birçok kamu kurumu bulunmaktadır. Bu kurumlarda görev yapan personelin adalet algıları ne kadar yüksek ise tükenmişlik yaşamaları o derece az olacaktır. Bu durum hizmet kalitesi açısından önemli bir etkidir.

Bu araştırmada Ankara ilinde bulunan Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü’nde; örgütsel adalet algısının ne düzeyde olduğunun ölçülmesi, insanların işini yaparken ne düzeyde istekli yaptıklarının ölçülmesi noktasında, örgütsel adaletin tükenmişlik sendromu ile olan ilişkinin tespit edilmesi açısından son derece önemlidir. Literatürde örgütsel adaletin tükenmişlik sendromu üzerinde etkisine yönelik araştırmaların kısıtlı sayıda olduğu görülmüştür. Araştırmanın bu yönüyle literatüre katkı sağlaması beklenilmektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni – Örnekleme

Araştırmanın evreni; Ankara ilinde Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü il merkezinde çalışan 450 personelden oluşmaktadır. Örneklem grubunun oluşturulmasında, araştırma için seçilen kurumların çalışan sayısı baz alınarak tabakalı örnekleme yöntemi uygulanmıştır. Bu doğrultuda ilgili kurum müdürleri ile görüşülerek gerekli yazılı izinler alınmış olup, il müdürlüklerinde görevli personel yardımıyla anket soruları 300 personele dağıtılmıştır. Toplanan anketlerden araştırmaya uygun 215 anket değerlendirilmeye alınarak örneklem grubu oluşturulmuştur.

3.3. Araştırmanın Hipotezleri ve Modeli

1-) Örgütsel adaletin genel düzeyi ile tükenmişlik sendromunun genel düzeyi arasında anlamlı ve ters ilişki vardır.

2-) Etkileşimsel adalet ile duygusal tükenme arasında anlamlı ve ters ilişki vardır.

3-) Etkileşimsel adalet ile duyarsızlaşma arasında anlamlı ve ters ilişki vardır.

4-) Etkileşimsel adalet ile düşük başarı hissi arasında anlamlı ve ters ilişki vardır.

5-) Dağıtımsal adalet ile duygusal tükenme arasında anlamlı ve ters ilişki vardır.

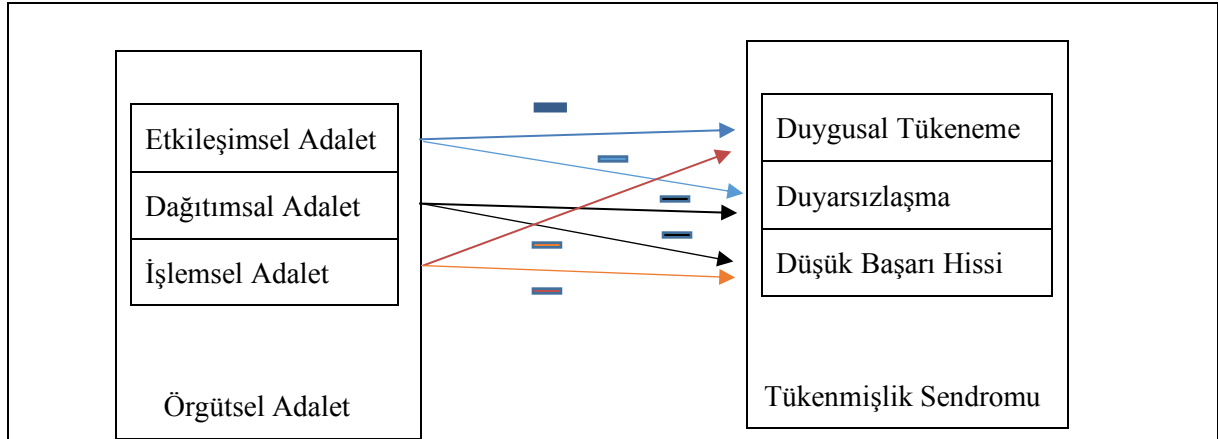
6-) Dağıtımsal adalet ile duyarsızlaşma arasında anlamlı ve ters ilişki vardır.

7-) Dağıtımsal adalet ile düşük başarı hissi arasında anlamlı ve ters ilişki vardır.

8-) İşlemsel adalet ile duygusal tükenme arasında anlamlı ve ters ilişki vardır.

9-) İşlemsel adalet ile duyarsızlaşma arasında anlamlı ve ters ilişki vardır.

10-) İşlemsel adalet ile düşük başarı hissi arasında anlamlı ve ters ilişki vardır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

3.4. Araştırmanın Yöntemi ve Ölçüm Aracı

Çalışma anket yoluyla yapılmıştır. Anket formunun ilk bölümünde örnekleme yer alanların yaş, cinsiyet, öğrenim durumu, medeni durum, iş tecrübesi ve görevi gibi özelliklerin yer aldığı demografik bilgileri bulunmaktadır.

Araştırmada kullanılan örgütsel adalet ölçeği için Villanueva'nın (2006) çalışmasından yararlanılmıştır. Üç boyutlu olan anketin alt boyutları dağıtımsal adalet etkileşimsel adalet ve işlemsel adalettir. İşgörenlerin 'kesinlikle katılmıyorum' dan (1) 'kesinlikle katılıyorum' a (5) uzanan 5 aralıklı likert ölçeği üzerinde cevaplamaları istenmiştir.

Örgütsel adalet anketinin güvenilirlik düzeyi 0,970 düzeyinde hesaplanmış ve yüksek düzeyde güvenilir bir anket olduğu, alt boyutlarının güvenilirliği ise; dağıtımsal adalet boyutu; 0,914 düzeyinde yüksek düzeyde güvenilir olduğu, etkileşimsel adalet boyutu; 0,966 yüksek düzeyde güvenilir olduğu, işlemsel adalet boyutu; 0,917 düzeyinde oldukça güvenilir olduğu, kullanım açısından güvenilirliğini göstermektedir.

Üçüncü bölümde yer alan tükenmişlik sendromu anketinde Ergin (1992) tarafından Türkçeye çevrilmiş olan 22 soruluk ve üç boyutlu Maslach Tükenmişlik Envanteri (MTE) (Maslach vd. 1981) kullanılmıştır. İşgörenlerin (1) 'Hiçbir zaman' dan (5) 'Her zaman' a uzanan 5 aralıklı likert ölçeği üzerinde cevaplamaları istenmiştir. Tükenmişlik sendromu ölçeğinin güvenilirlik düzeyi; 0,849 düzeyinde yüksek seviyede güvenilir olduğu, duygusal tükenme boyutunun güvenilirlik düzeyi 0,967

duyarsızlaşma boyutunun güvenilirlik düzeyi 0,935 ve düşük başarı hissi boyutunun güvenilirlik düzeyi 0,810 düzeyinde olduğu ve kullanım açısından güvenilir olduğu görülmüştür.

3.5. Verilerin Analizi

Verilerin değerlendirilirken SPSS 21.0 istatistik programından yararlanılmıştır. Araştırma sonucu ortaya çıkan veriler, araştırmanın amacına yönelik çok sayıda istatistiksel test teknikleri (frekans dağılımı, ortalama, t-testi, anova, regresyon, korelasyon) marifetiyle yorumlanmıştır. Verilerin analiz edilmesi, katılım sağlayanların her soru için verdikleri yanıtların toplam puanları baz alınarak gerçekleştirilmiş olup, istatistiksel anlamlılık oranı $p < 0.05$ olarak değerlendirilmiştir.

3.6. Bulgular

Araştırma içerisinde yer alan kişilerin yüzde oranlarını ve sayılarını ortaya koymak için frekans alınmıştır.

Tablo 1: Katılımcıların demografik verilerinin frekans ve yüzde oranları

Temel Demografik Sonuçlar		F	%
Cinsiyet	Erkek	116	54
	Kadın	99	46
Medeni Durum	Evli	185	86
	Bekâr	30	14
Eğitim Durumu	Lise	19	9
	Yüksekokul	30	14
	Lisans	131	61
	Lisansüstü	35	16
Yaş Aralığı	18-31	14	6
	31-41	77	36
	41-51	84	39
	51-61	40	19
Çalışma süresi	0-5 Yıl	14	6
	6-10 Yıl	49	23
	11-15 Yıl	36	17
	16-20 Yıl	25	12
	21 ve üstü	91	42
Görev Unvanı	İşçi ve diğer	55	26
	Memur	26	12
	Şef- Birim Sorumlusu	6	3
	Uzman	125	58
	Şube Md.	3	1
Toplam			100

Araştırmaya katılanların % 54'ü erkek olup sayısı 116'dır, % 46'sı kadın olup sayısı 99'dur. Araştırmaya katılanların % 86'sı evli olup sayısı 185'dir, % 14'ü bekâr olup sayısı 30'dur. Araştırmaya katılanların % 9'u lise mezunudur, sayısı 19'dur, % 14'ü yüksekokul mezunudur, sayısı 30'dur, % 61'i lisans mezunudur, sayısı 131'dir, % 16'sı ise lisansüstü mezunudur, sayısı 35'dir. Araştırmaya katılanların % 6'sı 18-31 yaş aralığındadır, sayısı 14'dür, % 36'sı 31-41 yaş aralığındadır, sayısı 77'dir, % 39'u 41-51 yaş aralığındadır, sayısı 84'dür, % 19 51-61 yaş aralığındadır, sayısı 40'dır. Araştırmaya katılanların % 6'sı 0-5 yıl arasında çalışmaktadır, sayısı 14'dür. % 23'ü 6-10 yıl arasında çalışmaktadır, sayısı 49'dur. % 17'si 11-15 yıl arasında çalışmaktadır, sayısı 36'dır. % 12'si 15-20 yıl arasında çalışmaktadır, sayısı 25'dir. % 42'si 20 yıl ve üzeri süredir çalışmaktadır, sayısı 91'dir. Araştırmaya katılanların % 26'sı işçi ve diğer olarak çalışmaktadır, sayısı 55'dir, %12' si memur olarak çalışmaktadır, sayısı 25'dir, % 3'ü şef/birim sorumlusu olarak çalışmaktadır, sayısı

6'dır, % 58'i uzman olarak çalışmaktadır, sayısı 125'dir, % 1' i ise şube md. ve şube md. yrd olarak çalışmaktadır, sayısı 3'dür.

3.6.1. Faktör Analizi

Tablo 2: Tükenmişlik sendromu için faktör analizi

KMO ve Bartlett Testi		
Örnekleme Yeterliliğine Yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri		,758
Bartlett Testi Sonuçları	Ki- Kare Değeri	3020,601
	Serbestlik Derecesi (sd)	153
	Anlamlılık Değeri (Sig.)	,000

Yapılan çalışmada anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,758 olarak belirlenmiştir. Örneklemin yeterliliği çok iyi olarak değerlendirilebilir.

Barlett testi sonuçları da ($p < 01$); verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Varyansın toplam % 74,355' ini açıklanmaktadır

Tablo 3: Örgütsel adalet için faktör analizi

KMO ve Bartlett Testi		
Örnekleme Yeterliliğine Yönelik Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Değeri		,929
Bartlett Testi Sonuçları	Ki- Kare Değeri	1746,841
	Serbestlik Derecesi (sd)	153
	Anlamlılık Değeri (Sig.)	,000

Yapılan çalışmada anket soruları KMO testi doğrultusunda incelenmiş ve değeri 0,929 olarak belirlenmiştir. Örneklemin yeterliliği çok iyi olarak değerlendirilebilir.

Barlett testi sonuçları da ($p < 01$); verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Varyansın toplam % 80,823' ini açıklanmaktadır.

3.6.2. Korelasyon Analizi

Verilerin normal olarak dağıldığı tespit edilen çalışmada, örgütsel adalet ile tükenmişlik sendromu arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını tespit etmek amacıyla Pearson korelasyon analizi yapılmıştır.

Tablo 4: Örgütsel adalet ile tükenmişlik sendromu arasındaki ilişkinin korelasyon analizi ile incelenmesi

Örgütsel Adalet Genel		Tükenmişlik Sendromu Genel	Duygusal Tükenme	Duyarsızlaşma	Düşük Başarı Hissi
	r		-,504		
p		,000			
Etkileşimsel Adalet	r		-,444	-,356	-,409
	p		,000	,000	,000
Dağıtımsal Adalet	r		-,410	-,355	-,410
	p		,000	,000	,000
İşlemsel Adalet	r		-,447	-,212	-,373
	p		,000	,002	,000

Örgütsel adaletin genel düzeyi ile tükenmişlik sendromunun genel düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r = - 0,504$; $p=000<0.01$). Bulgular araştırmanın 1. hipotezinin doğruluğunu göstermektedir.

Etkileşimsel adalet boyutu ile duygusal tükenme boyutunun arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r = - 0,444$; $p=000<0.01$). Bulgular araştırmanın 2. hipotezinin doğruluğunu göstermektedir.

Etkileşimsel adalet boyutu ile duyarsızlaşma boyutunun arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r = - 0,356$; $p=000<0.01$). Bulgular araştırmanın 3. hipotezinin doğruluğunu göstermektedir.

Etkileşimsel adalet boyutu ile düşük başarı hissi boyutunun arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r = - 0,409$; $p=000<0.01$). Bulgular araştırmanın 4. hipotezinin doğruluğunu göstermektedir.

Dağıtımsal adalet boyutu ile duygusal tükenme boyutunun arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r = - 0,410$; $p=000<0.01$). Bulgular araştırmanın 5. hipotezinin doğruluğunu göstermektedir.

Dağıtımsal adalet boyutu ile duyarsızlaşma boyutunun arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r = - 0,355$; $p=000<0.01$). Bulgular araştırmanın 6. hipotezinin doğruluğunu göstermektedir.

Dağıtımsal adalet boyutu ile düşük başarı hissi boyutunun arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r = - 0,410$; $p=000<0.01$). Bulgular araştırmanın 7. hipotezinin doğruluğunu göstermektedir.

İşlemsel adalet boyutu ile duygusal tükenme boyutunun arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r = - 0,447$; $p=000<0.01$). Bulgular araştırmanın 8. hipotezinin doğruluğunu göstermektedir.

İşlemsel adalet boyutu ile duyarsızlaşma boyutunun arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r = - 0,212$; $p=000<0.01$). Bulgular araştırmanın 9. hipotezinin doğruluğunu göstermektedir.

İşlemsel adalet boyutu ile düşük başarı hissi boyutunun arasında istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir ilişki bulunmuştur ($r = - 0,373$; $p=000<0.01$). Bulgular araştırmanın 10. hipotezinin doğruluğunu göstermektedir.

3.6.2. Regresyon Analizi

Tablo 5: Örgütsel adalet ile duygusal tükenme arasındaki doğrusal regresyon modelinin bulguları

	Kareler top.	s.d.	Kareler Ort.	F	p
Regresyon	41,864	3	13,955	23,830	,000
Hata	123,559	211	,586		
Toplam	165,423	214			
R	,503	R ²	,253	Düz. R ²	,242

Tablo 6: Doğrusal regresyon modeli için ANOVA ve belirleme katsayısı bulguları

Model	Katsayılar	Standartlaştırılmış Katsayılar	t.	Sig.
	B	Beta		
Sabit	3,832		18,789	,000
Etkileşimsel Adalet	-,206	-,242	-2,695	,008
Dağıtımsal Adalet	-,053	-,061	-,692	,490
İşlemsel Adalet	-,225	-,273	-3,628	,000

Örgütsel adaletin alt boyutları ile duygusal tükenme arasındaki doğrusal regresyon modelinin anlamlılığı ANOVA testi ile incelenmiştir. ANOVA testine göre model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre örgütsel adaletin alt boyutları ile duygusal tükenme arasındaki ilişki doğrusal regresyon modeliyle incelenebilir. Ayrıca model için R² katsayısı 0,253 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, duygusal tükenme değişkenliğinin % 25' inin doğrusal regresyon modeli aracılığıyla örgütsel adaletin alt boyutları tarafından açıklandığını göstermektedir.

Örgütsel adaletin alt boyutları ile duygusal tükenme arasındaki doğrusal regresyon modelinin katsayılarının tahmini bulgulara göre, örgütsel adaletin dağıtımsal adalet boyutunun katsayıları istatistiksel olarak anlamsız, etkileşimsel adalet ve işlemsel adalet boyutunun katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre duygusal tükenme Y, etkileşimsel adalet boyutu X₁ ile, işlemsel adalet boyutu X₂ gösterilirse doğrusal regresyon modeli;

$$Y = 3,832 - 0,206 * X_1 - 0,225 * X_2 \text{ olarak elde edilir.}$$

Etkileşimsel adalet boyutu 1 birim arttığında duygusal tükenme boyutu 0,2 birim azalacaktır.

İşlemsel adalet boyutu 1 birim arttığında duygusal tükenme boyutu 0,22 birim azalacaktır.

Tablo 7: Örgütsel adalet ile duyarsızlaşma arasındaki doğrusal regresyon modelinin bulguları

	Kareler top.	s.d.	Kareler Ort.	F	p
Regresyon	28,218	3	9,406	12,197	,000
Hata	162,712	211	,771		
Toplam	190,930	214			
R	,384	R ²	,148	Düz. R ²	,136

Tablo 8: Doğrusal regresyon modeli için ANOVA ve belirleme katsayısı bulguları

Model	Katsayılar	Standartlaştırılmış Katsayılar	t.	Sig.
	B	Beta		
Sabit	3,033		12,958	,000
Etkileşimsel Adalet	-,204	-,223	-2,321	,021
Dağıtımsal Adalet	-,199	-,214	-2,262	,025
İşlemsel Adalet	,031	,035	,439	,661

Örgütsel adaletin alt boyutları ile duygusal tükenme arasındaki doğrusal regresyon modelinin anlamlılığı ANOVA testi ile incelenmiştir. ANOVA testine göre model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre örgütsel adaletin alt boyutları ile duygusal tükenme arasındaki ilişki doğrusal regresyon modeliyle incelenebilir. Ayrıca model için R^2 katsayısı 0,148 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, duygusal tükenme değişkenliğinin % 15' inin doğrusal regresyon modeli aracılığıyla örgütsel adaletin alt boyutları tarafından açıklandığını göstermektedir.

Örgütsel adaletin alt boyutları ile duyarsızlaşma arasındaki doğrusal regresyon modelinin katsayılarının tahmini bulgulara göre, örgütsel adaletin işlemsel adalet boyutunun katsayıları istatistiksel olarak anlamsız, etkileşimsel adalet ve dağıtımsal adalet boyutunun katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre duyarsızlaşma Y, etkileşimsel adalet boyutu X_1 ile, dağıtımsal adalet boyutu X_2 gösterilirse doğrusal regresyon modeli;

$$Y = 3,033 - 0,204 * X_1 - 0,199 * X_2 \text{ olarak elde edilir.}$$

Etkileşimsel adalet boyutu 1 birim arttığında duyarsızlaşma boyutu 0,2 birim azalacaktır.

Dağıtımsal adalet boyutu 1 birim arttığında duyarsızlaşma boyutu 0,2 birim azalacaktır

Tablo 9: Örgütsel adalet ile düşük başarı hissi arasındaki doğrusal regresyon modelinin bulguları

	Kareler top.	s.d.	Kareler Ort.	F	p
Regresyon	35,182	3	11,727	18,919	,000
Hata	130,790	211	,620		
Toplam	165,972	214			
R	,460	R^2	,212	Düz. R^2	,201

Tablo 10: Doğrusal regresyon modeli için ANOVA ve belirleme katsayısı bulguları

Model	Katsayılar	Standartlaştırılmış Katsayılar	t.	Sig.
	B	Beta		
Sabit	3,689		17,583	,000
Etkileşimsel Adalet	-,150	-,176	-1,903	,058
Dağıtımsal Adalet	-,167	-,192	-2,111	,036
İşlemsel Adalet	-,136	-,165	-2,134	,034

Örgütsel adaletin alt boyutları ile duygusal tükenme arasındaki doğrusal regresyon modelinin anlamlılığı ANOVA testi ile incelenmiştir. ANOVA testine göre model istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre örgütsel adaletin alt boyutları ile duygusal tükenme arasındaki ilişki doğrusal regresyon modeliyle incelenebilir. Ayrıca model için R^2 katsayısı 0,212 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, düşük başarı hissi değişkenliğinin % 21' inin doğrusal regresyon modeli aracılığıyla örgütsel adaletin alt boyutları tarafından açıklandığını göstermektedir.

Örgütsel adaletin alt boyutları ile düşük başarı hissi arasındaki doğrusal regresyon modelinin katsayılarının tahmini bulgulara göre, örgütsel adaletin etkileşimsel adalet boyutunun katsayıları istatistiksel olarak anlamsız, dağıtımsal adalet ve işlemsel adalet boyutunun katsayıları istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre düşük başarı hissi Y, dağıtımsal adalet boyutu X_1 ile, işlemsel adalet boyutu X_2 gösterilirse doğrusal regresyon modeli;

$$Y = 3,689 - 0,167 * X_1 - 0,136 * X_2 \text{ olarak elde edilir.}$$

Dağıtımsal adalet boyutu 1 birim arttığında düşük başarı hissi boyutu 0,17 birim azalacaktır.

İşlemsel adalet boyutu 1 birim arttığında düşük başarı hissi boyutu 0,14 birim azalacaktır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma örgütsel adaletin alt boyutları olan etkileşimsel adalet, dağıtımsal adalet ve işlemsel adaletin, tükenmişlik sendromunun alt boyutları olan duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve düşük başarı hissi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Ankara İl Gıda Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü'nde gerçekleştirilen çalışma sonucu; etkileşimsel adalet boyutu ve işlemsel adalet boyutunun duygusal tükenme boyutu üzerinde, etkileşimsel adalet ve dağıtımsal adalet boyutunun duyarsızlaşma boyutu üzerinde, dağıtımsal adalet ve işlemsel adalet boyutunun düşük başarı hissi boyutu üzerinde ters yönlü ve anlamlı bir ilişkisi olduğu ve etkilediği tespit edilmiştir.

Yapılan çalışma ile örgütsel adalet ile tükenmişlik sendromunun duygusal tükenme boyutu arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin katsayısının R^2 değeri 0.253 olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel adalet tükenmişlik sendromunun duygusal tükenme boyutunu % 25 seviyesinde açıklamaktadır. Örgütsel adalet ile tükenmişlik sendromunun duyarsızlaşma boyutu arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin R^2 değeri 0.148 olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel adalet tükenmişlik sendromunun duyarsızlaşma boyutunu % 15 seviyesinde açıklamaktadır. Örgütsel adalet ile tükenmişlik sendromunun düşük başarı hissi boyutu arasında bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin katsayısının R^2 değeri 0.212 olduğu tespit edilmiştir. Örgütsel Adalet tükenmişlik sendromunun düşük başarı hissi boyutunu % 21 seviyesinde açıklamaktadır.

Örgütsel adalet ile tükenmişlik sendromu arasında anlamlı ve negatif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yapılan çalışma daha önce yapılan Safikhani M.,(2017), Jin vd.,(2015) ve Abal vd., (2018)' in yapmış oldukları çalışmaları destekleyici niteliktedir.

Adalet anlayışı hayatın her alanında önem arz eden bir kavram olmakla birlikte yönetim anlayışı içerisinde de büyük bir öneme sahiptir. Tükenmişlik sendromu da işgörenlerinden maksimum düzeyde yararlanmak isteyen organizasyonlar için oldukça önemli bir kavramdır. Nihayetinde hiçbir organizasyon mutsuz ve beklentisi olmayan işgörenlerle çalışmak istemeyecektir.

Tükenmişlik sendromu insanların yaptıkları işi gönülsüz olarak yapmasına, huzursuz olmasına ve kendine olan özgüvenine zarar vermesi nedeniyle; hem kişinin kendisine, hem organizasyona hem de toplumun ana unsuru olan insana verdiği zarar nedeniyle toplum açısından tehlikeli bir durumdur. İşgörenlerin tükenmişlik sendromu yaşamaması için organizasyon içerisinde yönetici pozisyonunda bulunan kişilerin profesyonel adımlar atmaları gerekmektedir. Bu adımlar şu şekilde belirtilebilir.

- İşgörenlerin tükenmişlik sendromuna yakalanmasına yol açan durumlarla ilgili bilgilendirme ve üstesinden gelme noktasında psikologlar eşliğinde seminerler düzenlenmesi,
- İşgörenlerle zaman zaman mülakatlar yaparak gerek iş yapma kapasiteleri gerekse ruhsal açıdan ne durumda olduklarını tespitine yönelik çalışmalar yapılması,
- Örgütsel adaletin gerçekleştirilmesi için yönetimin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda yönetimin üzerine düşen görevler aşağıda belirtilmektedir.
 - Örgüt içinde yapılan faaliyet ve uygulamalarla ilgili gerekli bilgilendirilmenin hiyerarşik bir şekilde sağlanarak güven ortamının oluşturulması,
 - İşgörenlerin kabiliyetlerine göre görevlendirilerek çalışma isteklerinin artırılması,
 - İşin yapılış şekli ve uygulamalarla ilgili işgörenlerin düşüncelerine başvurularak değerli oldukları anlayışının kazandırılması,
 - Aynı işi yapan ve aynı kıdemde bulunan işgörenler arasında eşit ücret uygulaması,
 - Tüm işgörelere yönelik terfi, kıdem, ikramiye, tatil izni vb. konularda fırsat eşitliğinin sağlanarak ayrımcılık yapıldığı anlayışının ortadan kaldırılması,
 - İşgörenlerin görev değişikliklerinden önce gerekçeli olarak bilgilendirilmeleri ve fikirlerinin alınması vb. uygulamalara önem verilmesinde yarar olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç itibarıyla, tükenmişlik sendromu günümüzde hem kamu kurumlarının hem de özel işletmelerinin en önemli problemleri arasında yer almaktadır. Bu sorunun çözebilmek için sorun

kendisini göstermeden önce ve işgörenler tükenmişlik düzeyine ulaşmadan önce önlemlerin alınmasında yarar bulunmaktadır. Bu önlemlerden birisi olarak örgütsel adaletin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Şayet işgörenler görev aldıkları organizasyonda yönetim tarafından adil davranıldığı ve ayrımcılığın olmadığı düşüncesine sahip olurlarsa, açıkçası örgütsel adaletin olduğuna inanırlarsa hem iş hem de aile ortamında sorunlarının çözümüne yönelik çaba harcarlar ve tükenmişlik seviyesine gelmeden sorunlarına yanıt bulabilirler.

Örgütsel adalet ve tükenmişlik sendromunun birbirleri ile ya da diğer kavramlarla olan ilişkilerine yönelik çalışmalar yapılarak literatüre katkı sağlanabilir.

5. KAYNAKÇA

- Akyıldız, H. ve Turunç, Ö. (2013). *Çalışma Psikolojisi*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Balcıoğlu, İ., Memetalı S. ve Rozant, R. (2008), “Tükenmişlik Sendromu”, *Dirim Tıp Gazetesi*, 83, 99-104.
- Bies, R., ve Moag, J., (1986). “Interactional justice: Communication criteria of fairness”. *Research on Negotiation in Organizations 1*. Greenwich, CT: JAI Press. 43-55.
- Budak, G. ve Sürgevil, O. (2005), “Tükenmişlik ve Tükenmişliği Etkileyen Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama”, *D.E.Ü.İİ.B.F. Dergisi*, 20(2), 95-108.
- Cropanzano, R., D.E. Bowen, S.V. Gilliland, (2007). “The Management Of Organizational Justice” *Academy of Management Perspectives*, November, 34-48.
- Cohen-Charash, Yochi ve Paul E. Spector (2001). “The role of justice in organizations: A meta-analysis”. *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 86: 278–321.
- Çakmak, K. Ö. (2005). *Performans Değerlendirme Sistemlerinde Örgütsel Adalet Algısı ve Bir Örnek Olay Çalışması*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dalkılıç, D. (2014). *Çalışma Hayatında Tükenmişlik Sendromu Tükenmişlikte Mücadele Teknikleri*. Ankara : Nobel Akademik Yayıncılık .
- Greenberg, J. (1990). *Organizational Justice: Yesterday, Today, Tomorrow*. *Journal of Management*. Cilt: 16, No: 2, 399-432.
- Ertürk E. ve Keçecioğlu T. (2012), *Çalışmaların İş Doyumu ile Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler: Öğretmenler Üzerine Örnek Bir Uygulama*, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:12(1), 41-54.
- Giap, B. ve Hackermeier, I. (2005), “Organizational Citizenship Behavior and Perception of Organizational Justice in Student Jobs”, *Psychology of Excellence Instructional Design, Job Analysis & Job Design*, 2-14.
- Gürler, N. (2018). *İş Stresi Ve Pozitif Psikolojik Sermayenin Tükenmişlik Üzerine Etkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Araştırma*. (Yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gürbüz, S., (2007). *Yöneticilerin Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarının İş Tatmini Ve Algıladıkları Örgütsel Adaletle İlişkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Folger, R. ve Cropanzano, R. (1998). *Organizational Justice and Human Resource Management*. London: Sage Publications.
- Folger, Robert ve Daniel P. Skarlicki, (1999). “Unfairness and Resistance to Change: Hardship As Mistreatment”. *Journal of Organizational Change Management* 12: 35-50.

Kwak, A. (2006). The Relationships of Organizational Injustice with Employee Burnout and Counterproductive Work Behaviors: Equity Sensitivity as A Moderator, Ph. D. Thesis, Central Michigan University.

Koçel, T., (2010). İşletme yöneticiliği, 12. Baskı, Yayın No: 2323, Beta Yayınevi, İstanbul.

Maslach, Christina ve Susan H. Jackson (1981). “The Measurement of Experienced Burnout”. *Journal of Occupational Behaviour* 2: 99-113.

Maslach, Christina, Goldberg, J. (1998). Prevention of burnout: New perspectives. *Applied & Preventive Psychology*, 7, 63–74.

Maslach, C. Schaufeli, W. B. ve Leiter M. P. (2001), “Job Burnout”, *Annu. Rev. Psychol.*, 52, 379-422.

Moon, Hanry et al.(2008). “Me or we? The role of personality and justice as other-centered antecedents to taking charge within organizations”. *Journal of Applied Psychology* 93: 84-94.

Schepman, Stephen B. ve Michael A. Zarate (2008). “The Relationship Between Burnout, Negative Affectivity and Organizational Citizenship Behavior for Human Services Employees”. *Proceedings of World Academy of Science Engineering and Tecnology* 30: 437-442.

Özler, E.D., (2015), Örgütsel Davranışta Güncel Konular, Ekin Basım Yayın, 3.Baskı,.

Özmen, Ö.N.T., Y. Arbak ve P.S. Özer, (2007). “Adalet Verilen Değerin Adalet Algıları Üzerindeki Etkisinin Sorgulanmasına İlişkin Bir Araştırma”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 1, ss. 17-33.

Topakkaya, A. (2009). Aristoteles’te Adalet Kavramı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* (2)6, Winter 2009. 628 – 633.

Uysal, D. I., (2004), “Örgütsel Adalet: Ortaya Çıkışı, Kuramsal Yaklaşımlar ve Bugünkü Durumu”, *Türk Psikoloji Yazıları*, c.7, s.13, 25-43

Wright, Thomas A. ve Douglas G. Bonett (1997). “The Contribution of Burnout to Work Performance”. *Journal of Organizational Behavior* 18: 491-499.

Weber, A., JaekelReinhard A.: Burnout syndrome: a disease of modern societies?, *Occup. Med.* Vol.50, No.7, 2000, pp.512-517.

Yıldırım, M. C.; Ekinci, A. ve Öter, Ö. M., (2012), Eğitim Müfettiş Yardımcılarının Örgütsel Adalet Algılarının Mesleki Tükenmişlik Düzeylerine Etkisi, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 45 (1): ,327-345

TÜRKİYE’NİN TEKNOLOJİ KARNESİ: ENDÜSTRİ 4.0’IN SÖYLEYİKLERİ -VOLLRATH İNDEKSİ İLE BİR DEĞERLENDİRME-

Doç. Dr. Özge Aynagöz Çakmak*, Doç. Dr. Umut Çakmak

**AHBV İİBF İktisat Bölümü, Beşevler, Ankara*

ozge.aynagoz@hbv.edu.tr

** Sorumlu Yazar*

1. GİRİŞ

18. yy’ın ikinci yarısından itibaren dünyanın tanık olduğu sanayi devrimleri, ülkelerin rekabet yapılarını ve uluslararası ticareti şekillendirmekle kalmayıp, beraberinde yeni fırsat ve tehditler getirmişlerdir. Özellikle 3. Sanayi devrimi ile birlikte Endüstri 4.0 olarak tanımlanan 4. Sanayi Devrimi’nin iletişim teknolojilerinde yarattığı farklılıklar ile ülkelerin üretim yapıları kadar uluslararası ticareti de yeniden şekillendirdiği ve şekillendireceği aşikardır.

Endüstri 4.0’ın Türkiye’nin dış ticaret potansiyelinde yaratacağı fırsatlar kadar devrime uyum sağlayamamış bir üretim yapısı ile Türkiye’nin uluslararası piyasalarda rekabet gücü açısından tehlide de açık olma potansiyeli bulunmaktadır. Endüstri 4.0’ın özellikle teknoloji yoğun ürünlerde rekabet avantajını artıracığı ve dünya ticaretinde söz sahibi olma koşulunun, işgücü maliyeti düşüklüğü gibi geleneksel üretim maliyeti avantajının ötesinde devrimin teknolojilerine uygun üretim yapabilme potansiyeli ile şekillendiği bir yakın gelecek için hazırlanmak zaruri hale gelmiştir. Bu açıdan Endüstri 4.0’ın tanınması ve incelenmesi kadar Türkiye’nin teknoloji yoğun malların üretimi için bir yol haritası hazırlaması, günümüz dünyasında artık bir seçenek değil mutlak bir zorunluluk haline gelmiştir. Söz konusu çalışmada Endüstri 4.0’ın tanımı, diğer sanayi devrimlerinden farkı, dünyada gelişimi, yaratacağı tehdit ve olanaklar incelenecek ve Türk sanayiinin, teknoloji yoğun malların dış ticaretinde 1980-2018 dönemi için bir rekabet gücü tespiti yapılarak, Türkiye için bu sanayi devriminin dış ticarete ve özellikle ihracatta yaratacağı -fırsat ve tehditler açısından- değişimler analiz edilecek ve gerekli politika önerilerine yer verilecektir.

2. ENDÜSTRİ 4.0’A GİDEN YOLDA SANAYİ DEVRİMLERİ

Dünya ticaretini şekillendiren faktörleri anlayabilmek için bugün yaşadığımız küresel ticaret sistemini yaratan tarihi kuvvetleri anlamak gerekmektedir. Modern dünya ekonomisinin diğer özellikleri gibi dünya ticaret sisteminin yükselişi, büyük ölçüde sanayi devrimi ile başlamıştır. İletişim ve ulaşımda görülen -buharlı gemiler, demiryolları ve telgraflardan otomobil, uçak ve internete kadar- muazzam gelişmeler malların, sermayenin, teknolojinin ve insanların dolaşım maliyetinin hızla azalmasına neden olmuştur. “Mesafenin Ölümü” -bu mecaz kavram- aslında 1800’lerin başından itibaren küresel ekonominin şekillenmesinde en önemli değişkenlerden bir olmuştur (Cairncross, 1997).

A. Smith ve Milletlerin Zenginliği (1776) ile doğan serbest ticaret öğretisi, 15 ve 17. yy’a egemen olan Merkantilist doktrine karşı ülkelerin serbest dış ticareten sağlayacakları faydalar üzerine inşa edildi. İngiltere’nin 18.yy’ın ikinci yarısından itibaren yaşadığı Birinci Sanayi Devrimi ile pamuklu dokuma sanayinde yaşadığı seri üretim imkânı, serbest dış ticaret teorisi ve uygulamasının öncüsü olmayı İngiltere için zaruri kılmaktaydı. Ancak Birinci Sanayi Devriminde İngiltere’nin gerisinde kalan ve sanayileşme yarışında dolayısıyla dış ticarete de İngiliz rekabetine karşı

koyamayan başta Almanya olmak üzere bazı ülkelerde serbest dış ticaret öğretisine karşı çıkışlar başladı. J.S. Mill’in Genç Endüstri Tezi’nin dayanağı, ileride gelişip karşılaştırmalı üstünlük elde edebilecek yerli sanayinin dış rekabetten korunmasıydı. Klasik korumacı görüşün temelini oluşturan bu tez, korumayı geçici ve seçici bir tarzda uygulamayı ve tarifeleri korumanın tek aracı olarak kullanmayı öğütüyordu.

Serbest dış ticaret öğretisinin beşiği olan İngiltere, bu ilk sanayi devrimiyle sanayileşmede müthiş bir ivme kazanmış ve 18. yüzyılın sonlarına doğru geldiğinde toplam dünya sanayi üretiminin dörtte birini ve toplam dünya ticaretinin üçte birini kontrol eder hale gelmişti (Güran,2011).

Sanayi Devriminin tüm Avrupa kıtasına yayılması ve hızlanması Neo-Teknik Devrim (1870-1913) de denilen 2. Sanayi Devrimi ile gerçekleşti. Bu devrim, sanayileşme yarışında geride kalan Almanya, ABD, İspanya, İtalya, Rusya ve İsveç gibi ülkelerin sanayileşme hızında artışlara meydan verdi. Kömürün yanı sıra petrol ve elektriğin hakim enerji kaynakları arasına katılması ve sanayileşmenin farklı hammaddelere -boksit, krom, kauçuk, bakır, kurşun, çinko- bağımlı hale gelmesinin yanı sıra elektriğin çok yaygın bir kullanım alanı –içten patlamalı motorlar, uçak, radyo, TV- bulması bu devrimin önemli özelliklerindedir.

Tablo 1: Sanayi devrimlerinin temel özellikleri

	1. Sanayi Devrimi yaklaşık 1780-	2. Sanayi Devrimi yaklaşık 1890-	3. Sanayi Devrimi yaklaşık 1990-
Hakim teknoloji ve hammadde	Buhar makinası, dokuma tezgâhı, demir işleme	Elektrik, kimya, içten yanmalı motor, montaj hattı, sentetik materyaller	Elektronik ve bilişim, mikro elektronik, Yeni materyaller, biyoteknoloji
Hakim enerji kaynağı	Kömür	Kömür, petrol, elektrik	Nükleer enerji, doğal gaz
Ulaşım/ İletişim	Demiryolu Telgraf	Araba, uçak Radyo, TV	Yüksek hızlı demiryolu sistemleri, internet, mobil telekomünikasyon
Merkez ülke	İngiltere, Belçika, Fransa	ABD, Almanya, Japonya	AB, ABD, Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya
Temel Sanayiler	Tekstil, Çelik	Metalürji, Otomotiv	Otomotiv, Kimya
Temel teknik başarı	Buhar makinası	İçten patlamalı motor	Bilgisayarlar, Robotlar

Kaynak: Jänicke, M., & Jacob, K. (2009). A Third Industrial Revolution? Solutions to the crisis of resource-intensive growth, Environmental Policy Research Centre, Berlin ve Priscaru, P. (2016). Challenges of the fourth industrial revolution. Knowledge Horizons. Economics, 8(1), 57.

Özellikle 1980 sonrasında, elektronik ve bilişim (enformatik), biyoteknoloji, genetik mühendisliği, uzay-havacılık gibi alanlarda gerçekleşen buluşlar, dünyanın 3. Sanayi Devrimi ile yeni bir dönemece girdiğini göstermekteydi (Ongun, 2013, 15). 1950’lerin son yarısında başlayan ve üretimin otomasyonunda elektronik ve bilgi teknolojilerinin uygulanması olarak tanımlanabilecek 3. Sanayi Devrimi diğer adıyla bilgi çağı (information age), şüphesiz elektriğin kullanımında olduğu gibi BT (bilgi teknolojileri - Information Technologies IT-) devriminin hasadını hemen toplayan bir gelişme değildi. Bu süreç, bilgisayarların 1950’lerde öncelikle akademik ve endüstriyel araştırmalarda sınırlı kullanım alanı bulduğu, 1960’larda ise işletmeler tarafından büyük hacimlerde verileri sıralamak, depolamak ve işlemek için kullanılan dosya tutma aygıtları haline geldiği ve böylece bilgi işleme faaliyetlerinde yer alan iş gücünden hızla tasarruf edildiği bir süreçtir. Tüm bu gelişmeler 1970’lerde ise uzaktan erişim ve ağ oluşturma aracılığıyla bilgisayarların iletişim cihazları haline gelmesine vesile olmuştur. 1980’lerde kişisel bilgisayarların ve ağ kullanımının yaygınlaşması mümkün hale gelmiştir. BT, firma içinde kar maksimizasyonu amacına uygun olarak ihtiyaç duyulan bilgi toplama ve işleme faaliyetlerini hem kolaylaştırmış hem de önemini artırmıştır. Nitekim; 1980’de bir

üretim işçisinin karşılığında 1.13 katı bilgi işçisi²⁶ istihdam edilmeye (bu sayı 1900’de sadece 0.22’dir) başlanmıştır (Greenwood, 1999,10).

3. Sanayi Devriminde yaşanan gelişmelerin şüphesiz Endüstri 4.0’a zemin hazırladığı ve üretimden dış ticarete, emeğin istihdamı ve niteliğinden teknolojinin kullanımına pek çok alanda hazırlığı olan ülkelerin rekabetçi yapısını sürdürme şansına ulaşacağı söylenebilir.

3. ENDÜSTRİ 4.0 VE TEKNOLOJİ

Almanya’nın öncü ülke olarak kabul edildiği Endüstri 4.0 ya da 4. Sanayi Devrimi ilk olarak 2011’de Hannover Fuarında dillendirilen ve diğer sanayi devrimlerinin aksine yaşanmadan önce adı konulan bir devrimdir. Elbette diğer devrimlerden tek farkı bu değildir. Endüstri 4.0, hakim enerji kaynağının yeşil enerji kaynakları (hidroelektrik enerji, rüzgar enerjisi, güneş enerjisi, jeotermal enerji, biokütle enerji ve hidrojen enerjisi) olarak şekillenmesi, temel teknik gelişmelerin; internet ve üç boyutlu yazıcı tarafından belirlendiği ve tabii ki ileri teknoloji yoğun sanayilerin öne çıktığı bir evrim olarak ifade edilebilir.

Bu yeni devrimin en önemli unsurları yeşil enerji kaynakları ve internettir. Bilgiye daha kolay ulaşmak kadar mal ve hizmet ticaretinin de daha kolaylaşmasına olanak verecek olan internetin yanı sıra, yeşil enerji kaynakları da enerjinin çevre üzerindeki etkisinin azalmasına olanak tanıyacaktır. Bu, dünyanın internetin sıradan nesnelerin birbirleriyle iletişim kurmasına izin vereceği yeni bir sanayi devrimi ile karşı karşıya olmasıdır. Nesnelerin İnterneti olarak adlandırılan şey, internetin sunduğu elektronik araçlar sayesinde işgücü verimliliğini artırarak dünyayı dönüştürecek, enerji ihtiyaçlarını azaltarak ulaşımı daha verimli hale getirecektir. Bu yeni Sanayi Devrimi, yapay zekâ, internet, 3D yazıcı ve genetik mühendisliği gibi devrim niteliğindeki teknolojilere dayanmaktadır ve sadece endüstriyel üretimin girdi ve çıktıları üzerinde değil, aynı zamanda sosyal ilişkiler ve insanların üretim ile ilişkileri üzerinde de güçlü bir etkiye neden olacaktır. Burada en önemli sorulardan biri söz konusu teknolojik ilerlemenin daha fazla servet artışına mı yoksa daha fazla işsizlik ve sosyal eşitsizliğe mi yol açacağı sorusudur. 3D yazıcılar ve yeni nesil robotlar kadar nanoteknoloji, genetik mühendisliği ve biyoteknoloji mal ve hizmetlerin çok düşük maliyetlerle dağıtımını mümkün kılacak ve bu, üretim süreçleri ve sonuçlarının ciddi anlamda değişmesine neden olacaktır (Prisecaru, 2016, 57).

Başlangıçta Alman imalat sanayinin rekabet gücünü artıracak bir fikir olarak desteklenen Endüstri 4.0, Alman hükümetinin “Almanya İçin İleri Teknoloji Stratejisi 2020 ” nin bir parçası olarak düşünülmüştü. Almanya’nın amacı bu sayede teknolojik inovasyonun liderliğinin sağlamaktı. Nisan 2013’de Endüstri 4.0 çalışma grubu tarafından oluşturulan öneriler ve Endüstri 4.0’ın vizyonu Kagermann vd (2013) tarafından şöyle tanımlanmıştır;

"Gelecekte işletmeler, makineler, depolama sistemleri ve üretim tesislerini Siber Fiziksel Sistemler (Cyber Physical Systems -CPS-) şeklinde birleştiren küresel ağlar oluşturacaklar ve üretim ortamında, bu Siber Fiziksel Sistemler, otonom olarak bilgi alışverişi yapabilen, eylemleri tetikleyebilecek ve birbirini bağımsız olarak kontrol edebilen akıllı makineler, depolama sistemleri ve üretim tesislerinden oluşacaklardır. Tüm bunlar üretim, mühendislik, malzeme kullanımı, tedarik

²⁶ Bilginin üretilmesi, işlenmesi, geliştirilmesi, kullanılması ve dağıtılması olarak tanımlanabilecek işlerde çalışan kişiler için “bilgi işçisi” tabiri kullanılmaktadır. Örneğin; günümüzde herhangi bir planlama, tasarım, araştırma, analiz, organizasyon, depolama, programlama, dağıtım, pazarlama gibi görevlerden birisini yerine getiren bir kişi “bilgi işçisi” olabilir. Yine, bilginin aktarılmasına ve alınıp satılmasına herhangi bir şekilde katkıda bulunan veya bilgiyi kendi işinde etkin olarak kullanan bir kişi, günümüz dünyasında yine “bilgi işçisi” olarak adlandırılmaktadır (Erdem, 2005,548). Kavram ilk kez 1967’de Peter Drucker tarafından kullanılan Knowledge Worker (Bilgi Çalışanları) ile yakından ilişkilidir. Drucker, tanımlı; teorik ve analitik bilgiyi uygulayan üst düzey çalışanlar olarak yapmıştır.

Daha yeni bir kavram ise learning workers -öğrenen işçiler- kavramıdır. Üniversite derecelerine ve ileri eğitime sahip olan bu işgücünü farklı kılan şey, nasıl öğrenecekleri konusundaki bilgileridir. Bir dizi belirli beceriye sahip olmak yerine, öğrenen işçiler, öğrendiklerini öğrenme, adapte olma ve yeni durumlara ve sorunlara uygulama becerilerine sahiptir (Morgan, 2016). Endüstri 4.0 ile yeni becerileri hızlı bir şekilde adapte etme ve öğrenme konusundaki yeteneklerin belirlediği bu kavramın güncelliği ve önemi artmaktadır.

zinciri ve ürün yaşam döngüsü yönetimi²⁷ ile ilgili endüstriyel süreçlerde çok önemli gelişmelere neden olacaktır. Akıllı fabrikalar böylece üretime tamamen yeni bir yaklaşım sunacaklardır. Akıllı fabrikaların ürettikleri akıllı ürünler; benzersiz bir şekilde tanımlanabilir, her zaman bulunabilir ve hedef durumlarına ulaşabilmek için kendi geçmişlerini, mevcut durumlarını ve alternatif rotalarını bilerek davranan ürünler olacaktır ” (Hermann, 2016, 8-10).

Yukarıda bahsedilen CPS’ye ilaveten Endüstri 4.0 ile birlikte gündeme gelen ve devrimin gelişimini tanımlayan birkaç önemli faktör/teknolojik ilerleme daha bulunmaktadır. Bunlar; Büyük Veri, Akıllı Robotlar, Nesnelerin İnterneti, Simülasyon, Artırılmış Gerçeklik, Bulut Sistemi ve Siber Güvenliktir. Hacim, hız ve çeşitliliği çok büyük olan verinin yönetilmesi anlamına gelen büyük veri sistemi üretim için gerekli bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Üretim sürecine ve birbirleri ile iletişime tamamen uyum sağlayacak akıllı robotların yanı sıra akıllı fabrikalarda nesnelerin, sanal bir kimlik kazanması ve bu haliyle çevresiyle fiziksel ve hatta sosyal iletişim halinde olmaları sağlanmaktadır, bu kavram ilk kez Kopetz (2011) tarafından ifade edilen Nesnelerin İnterneti kavramıdır. Üretim sürecine dahil olan parçaların işlenmesini taklit eden sanal manikalar ile işlem maliyetinde önemli düşüşler sağlanması ve tabii ki oluşturulmuş zenginleştirilmiş gerçeklik ortamı ile çalışanlara sağlanacak eğitim ve öğrenme sürecinin yanı sıra 3D yazıcılar ile sağlanan eklemeli üretim, lojistik ve stok maliyetlerinde önemli tasarruflar yaratacaktır.

Bulut bilişim ya da çevrimiçi bilgi dağıtımı; bilişim araçları arasında ortak bilgi paylaşımını sağlayan hizmetlere verilen ortak bir kavramdır. Diğer bir ifadeyle; bulut bilişim bir ürün değil hizmettir. Uygulama sayesinde temel kaynakta yer alan yazılım bilgisi ile veriler sanal bir sunucuda yani bulutta toplanarak, internete bağlı her cihazın elektrik dağıtıcılarına benzer şekilde mevcut bilişim hizmeti gerçekleştirilmektedir. Bilgisayar hard-disklerinin yerine geçmeye hazırlanan bu sistem ile veri toplama ve depolama özelliğinin yanı sıra veri analizi yapmak da mümkün hale gelebilmektedir. Sistem sayesinde CRM (Müşteri Odaklı Yönetim) daha ileri boyutlara taşınmakta ve sektörde yer alan üreticilerin sürdürülebilir rekabette ön sıralarda yer almaları beklenilmektedir (Gabaçlı, 2017, 155). Üretimde bu denli bütünleşmenin yarattığı bu devasa hacimdeki verilerin güvenliğinin sağlanması da siber güvenlik sistemlerinin önemini artırmaktadır. Endüstri 4.0’ın genel görünümünü böylece makine, akıllı robot vs. gibi cihazların bulunduğu fiziksel ortamın bulut sistemi içinde bulunan büyük veriye entegrasyonu sağlayan ağlar sayesinde siber-fiziksel alanının yaratılması olarak özetlenebilir.

Tüm bu teknolojik dönüşümün arkasında ülkelerin değişen ve evrilen üretim yapısına ayak uydurma ve böylece uluslararası arenada rekabetçiliğini sürdürme amacı bulunmaktadır. Devrimin oluşturduğu/oluşturacağı yeni üretim sistemleri üretim maliyetlerinde ciddi bir etki yaratacak ve bu süreçte ucuz işgücü maliyeti bir rekabet avantajı olmaktan çıkacaktır. Sınai üretim yapısını devrime göre dizayn edebilen ülkelerde şüphesiz küresel rekabet gücü ve dolayısıyla pazar payı artacaktır. Bu amaçla başta Almanya olmak üzere Avrupa Birliği’nde, ABD’de, Japonya ve ÇHC’de devrimin rotasına uygun çeşitli çalışmalar yapılmakta ve yol haritası belirlenmektedir.

Ülkelerin Endüstri 4.0’a ne kadar hazır olduğunu küresel ölçekte rekabetçiliğini ölçerek saptamaya çalışan ve uluslararası kurumlar tarafından yapılan pek çok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda temel amaç devrime uyum sağlama oranında ülkelerin rekabet gücünü saptamayabilmektir. Bu anlamda öne çıkan bir çalışma; Dünya Ekonomik Forumu tarafından 1979 yılından beri yayınlanan küresel rekabet gücü indeksi (Global Competitiveness Index-GCI)’dir. Söz konusu indeks 2018 yılından itibaren Küresel Rekabet Gücü İndeksi 4.0 (GCI 4.0) olarak hesaplanmaktadır. GCI 4.0, 12 ana bileşen olarak düzenlenmiştir ve Endüstri 4.0 ile birlikte rekabet gücü üzerinde önemi aratacak faktörlere (beşeri sermaye, çeviklik, esneklik ve inovasyon) bir prim eklenerek oluşturulmuştur (Schwab, 2019, 2).

²⁷ Ürünün tüm mühendislik, üretim, servis, kalite kontrol, dokümantasyon aşamalarının internet ortamında saklı tutulduğu ve bu platformda isteyen birimin, istediği bilgiye ulaşarak ve üzerinde gerekli revizeleri yaparak tekrar aynı platforma koyduğu ve böylece tüm birimlerin bilgisine sunduğu bir sistemdir. Bu açıdan ürün yaşam döngüsü yönetimi; bir ürünün fikir aşamasından üretim haline kadar geçtiği tüm süreçlerin yönetilmesidir denilebilir (Yelis, 2020).

Tablo 2: Seçilmiş bazı ülkelerde küresel rekabetçilik indeksi 4.0 (2019 Sıralaması)

ÜLKE	SIRA NO	Ülke	SIRA NO	Ülke	SIRA NO	Ülke	SIRA NO
Singapur	1	Finlandiya	11	Avusturya	21	Estonya	31
A.B.D	2	Tayvan	12	Belçika	22	Umman	53
Hong Kong	3	Kore	13	İspanya	23	Uruguay	54
Hollanda	4	Kanada	14	İrlanda	24	Kazakistan	55
İsviçre	5	Fransa	15	BAE	25	Kolombiya	57
Japonya	6	Avusturalya	16	İzlanda	26	Azerbaycan	58
Almanya	7	Norveç	17	Malezya	27	Yunanistan	59
İsveç	8	Lüksemburg	18	ÇHC	28	GüneAfrika	60
İngiltere	9	Yeni Zelanda	19	Katar	29	Türkiye	61
Danimarka	10	İsrail	20	İtalya	30	Kosta Rika	62

Kaynak: Schwab, Klaus. "The Global Competitiveness Report." World Economic Forum. 2019

GCI 4.0’da toplam 141 ülke içinde ilk sırayı alan ülke Singapur iken ilk ona giren ülkeler sırasıyla; ABD, Hong Kong, Hollanda, İsviçre, Japonya, Almanya, İsveç, İngiltere ve Danimarka olmuştur. GCI 4.0, 2018 indeksinin içerikleri 2019 için farklılaştırıldığından bir önceki yıl ile bir kıyaslanmanın çok belirleyici olmayacağı düşünülmekle birlikte Hong Kong’un bir önceki yıl sıralamasının 7 olduğu üzerinde düşünülmesi gereken bir durumdur. Hong Kong, ülke bazında Endüstri 4.0 için gerekli ve yeterli adımlarla rekabetçi yapıda kısa vadede de önemli gelişmeler yaşanabileceği gerçeğine güzel bir örnektir.

Tablo 3: Türkiye’nin küresel rekabetçilik indeksi 4.0 ana bileşen skorları

Ana bileşenler		Skor
1.	Kurumsal yapı	54.9
2.	Altyapı	74.3
3.	Bilgi ve İletişim Teknolojileri adaptasyonu	57.8
4.	Makroekonomik istikrar	61.3
5.	Sağlık	87.1
6.	Beceriler	60.8
7.	Ürün piyasalarının etkinliği	54.1
8.	Emek piyasalarının etkinliği	52.9
9.	Finansal piyasaların gelişmişliği	61.2
10.	Pazar büyüklüğü	79.0
11.	İş dünyasının gelişmişlik düzeyi	58.8
12.	İnovasyon	44.5

Kaynak: Schwab, Klaus. "The Global Competitiveness Report." World Economic Forum. 2019

Not: Skorlar, 0 ile 100 arasında değer almakta ve 100 optimal değeri ifade etmektedir.

2019 dönemi GCI 4.0 indeks değerlerine göre, Türkiye 141 ülke arasında 61. sırada yer almaktadır. Oluşan skorlar Tablo 3’den takip edilirse göreceli olarak Türkiye’nin iyi performans gösterdiği ana bileşenlerin sağlık, pazar büyüklüğü ve altyapı olduğu görülmektedir. Ayrıca Türkiye’nin, 12 ana bileşen içinde 11’inde Avrupa ve Kuzey Amerika ortalamasının da gerisinde kaldığı, sadece pazar büyüklüğü değişkeninde söz konusu ortalamasının (60) üstünde bir indeks değerine (79) sahip olduğu ilave edilmelidir. Skor değerleri arasında Türkiye için en düşük değer ise inovasyon ana bileşenidir. Bu ana bileşen içinde yer alan alt bileşenler arasında; yenilik kapasitesi, bilimsel araştırma kurumlarının kalitesi, Ar&Ge harcamaları, Ar&Ge ‘de üniversite-sanayi işbirliği, ileri teknoloji ürünler alımı, uluslararası buluş sayısı, bilimsel araştırmalar, ticari marka başvuruları ve

patent başvuruları gibi indeksler bulunmaktadır. Yenilik kapasitesi ana bileşenin oluşturduğu üç temel alt bileşen içinde Türkiye’nin bir önceki yıla kıyasla indeks değerinde gerileme yaşadığı bileşen; Ar&Ge bileşeni olmakla birlikte bu kategori için de de Ar&Ge harcamalarının GSMH’ya oranı, yine bir önceki yıla göre gerileme yaşanan bileşen olarak dikkat çekmektedir. Söz konusu alt bileşende dünya sıralamasında en iyi performansa sahip ülke ise Japonya’dır.

Endüstri 4.0 yolunda üretim yapısını küresel rekabet ortamına uygun hale getirebilmek amacıyla Türkiye için inovasyon yolunda atılacak önemli adımların görülebilmesinin, bu alanda öncelikle bir durum tespiti yapılmasını gerektireceği gerçeğinden hareketle bir sonraki bölüm ileri teknoloji yoğun mal gruplarında Türkiye’nin 1980 sonrası rekabet gücünün hesaplanmasını amaçlamaktadır.

4. VOLLRATH İNDEKSİ İLE TÜRKİYE’NİN TEKNOLOJİ KARNESİNE BİR BAKIŞ

Bir ülkenin diğer ülke veya ülke gruplarına karşı karşılaştırmalı üstünlüğünü belirlemenin, daha doğru bir ifade ile karşılaştırmalı üstünlükleri belirleyen fiyat ve fiyat dışı değişkenlerin, çok sayıda ülke ve çok sayıda ürün yönünden ölçülmesinin zorluğu nedeniyle, karşılaştırmalı üstünlüklerin hesaplanmasında, ticaret öncesi değil ticaret sonrası verilere dayalı hesaplama yapmak gerekli olmaktadır. Bu yönde ilk adım Liesner (1958) tarafından atılmış olmasına karşın, en sık kullanılan Balassa’nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler (AKÜ) indeksidir. Balassa’nın (1965) AKÜ yaklaşımı, karşılaştırmalı üstünlüğün gerçek biçiminin, ticaret sonrası verilerden gözlemlenebileceğini varsaymaktadır. Balassa, bir ülkenin belli bir mal ya da endüstri ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğünü ölçmek için, bu mal ya da endüstrinin toplam dünya ihracatındaki payının, ülkenin toplam ihracatındaki payına oranını veren bir indeks oluşturmuştur. Buradaki amaç, karşılaştırmalı üstünlüğün altında yatan kaynakları belirlemekten çok, ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmadığının belirlenebilmesidir (Çakmak, 2005, 67).

AKÜ indeksi, çeşitli ülkelerde pek çok sektörün açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklerini ölçmek için yapılan çok sayıda çalışmada kullanılmıştır.²⁸ Uluslararası rekabetin ölçümünde en önemli katkılardan biri Vollrath’a (1991) aittir. Vollrath’a (1991) göre indeksin hesaplanmasında, ihracat ve ithalat verileri ile net ticaret etkisi hesaba katılmalıdır. Açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüklere yönelik üç alternatif tanımlama yapan Vollrath, ihracat kadar ithalatı da kapsayan ilk göstergelyi görelî ticaret avantajı (RTA) olarak tanımlamıştır. Söz konusu indeks, Balassa indeksine eşit olan görelî ihracat avantajı (RXA) ile görelî ithalat avantajı (RMA) arasındaki fark olarak hesaplanmaktadır. Söz konusu formülasyonlar aşağıdaki gibi gösterilebilir:

$$RXA_{ij} = (X_{ij} / X_{nj}) / (X_{ir} / X_{nr}) \quad 1)$$

$$RMA_{ij} = (M_{ij} / M_{nj}) / (M_{ir} / M_{nr}) \quad 2)$$

$$RTA_{ij} = RXA_{ij} - RMA_{ij} \quad 3)$$

$$RC_{ij} = \ln(RXA_{ij}) - \ln(RMA_{ij}) \quad 4)$$

Burada $RTA_{ij} = j$ ülkesinin i malında görelî ticaret avantajını, $RXA_{ij} = j$ ülkesinin i malında görelî ihracat avantajını, $RMA_{ij} = j$ ülkesinin i malında görelî ithalat avantajını, RC_{ij} ise $=j$ ülkesinin i malında görelî rekabet üstünlüğü indeksini göstermektedir. ($X =$ ihracat $M =$ ithalat $n =$ geri kalan tüm mallar $r =$ dünyanın geri kalanını göstermektedir).

²⁸ Bu amaçla ortaya atılmış pek çok alternatif AKÜ indeksi ve bu indekslerin özelliklerini analiz eden pek çok çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalar arasında; Hillman (1980), Bowen (1983), Ballance (1985), Yeats (1985), Kojima (1970), Kunimoto (1977), Vollrath (1987; 1989) sayılabilir.

TÜRKİYE’NİN TEKNOLOJİ KARNESİ: ENDÜSTRİ 4.0’IN SÖYLEDİKLERİ -VOLLRATH İNDEKSİ İLE BİR DEĞERLENDİRME-

Vollrath’a göre, yukarıdaki üç indeksin (RTA, RXA ve RC) pozitif değerleri karşılaştırmalı avantajı, negatif değerleri ise karşılaştırmalı dezavantajı göstermektedir. Vollrath bu üç göstergenin önemli bir özelliğine de işaret etmiştir: Söz konusu indeksler belli bir mal / ülke ile ülkelerin ve malların geri kalanları arasında ayırım yapmaya olanak tanımaktadır. İndeksler bu yolla ülke ve malın dünya ticaretinde çifte sayımını engellemektedir (Fertő ve Hubbard, 2001: 3).

Türkiye’nin Endüstri 4.0 yolunda teknoloji başarısını analiz etme çabası taşıyan bu çalışmada, Vollrath’ın yaklaşımı temel alınmıştır. Bunun esas nedeni, arz ve talep etkilerini birleştirme ve ele alınan mal grubu ile diğer mallar arasında ve ele alınan ülke ile dünyanın geri kalanı arasında kesin bir ayırım yapma olanağı verme özellikleridir.

Tablo 4: SITC Rev. 3’e göre ihracatın ileri teknoloji yoğun mal grupları

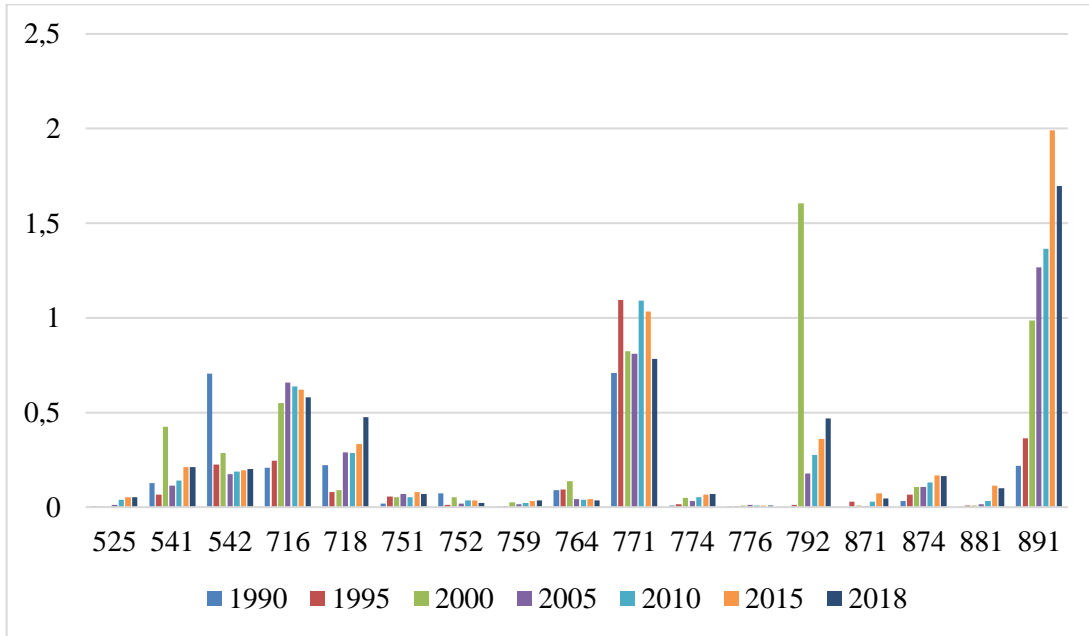
525	Radyoaktif elemanlar ve bileşikleri, bunları içeren karışım ve atıklar
541	Eczacılık ve eczacılık ürünleri
542	İlaçlar
716	Elektrik motorları ve jeneratörler ile bunların aksam ve parçaları
718	Diğer güç motorları (su tribünleri, su çarkları, nükleer reaktörler, ışınlanmış yakıt elemanları)
751	Büro makineleri (yazı, hesap, fotokopi)
752	Otomatik bilgi işlem makineleri vb. ait birimler
759	Büro ver bilgi işlem makinelerinin aksam ve parçaları
764	Telli telefon ve telgraf cihazları, telsiz telefon telgraf cihazları vb. Aksamı
771	Elektrikli güç makineleri (716 hariç) (transformatörler, statik konvertörler, endüktörler)
774	Elektro teşhis cihazları (X ışınları, alfa, beta, ve gama ışınları cihazları)
776	Katod ışın tüpleri, yarı iletken tertibat; elektrik devreleri
792	Hava taşıtları, uzay araçları vb. aksam, parçaları
871	Optik aletler ve aksamı
874	Ölçü, kontrol, ölçü, ayar alet ver cihazlar, bunların aksam ve parçaları
881	Sinema ve fotoğrafçılıkla ilgili aletler
891	Ateşli harp silahları ve malzemeleri

Kaynak: UNIDO, (2017), Competitive Industrial Performance Report 2016. Volume I. Vienna.

Yukarıda da belirtildiği gibi çalışmanın amacı, Türkiye ileri teknoloji yoğun ürün gruplarının dünya piyasasında rekabet gücünde meydana gelen değişimlerin, üç haneli ürün grupları açısından belirlenmesidir. Bu amaçla, çalışma kapsamındaki üç haneli alt sektörlere ait hesaplamalar Vollrath’ın indeksi yardımıyla yapılmış ve ileri teknoloji yoğun mal gruplarında Türkiye’nin rekabet gücü belirlenmiştir. Türkiye’nin dünya piyasasında rekabet gücünün ölçümünde, SITC (Standart International Trade Classification) Rev. 3 uluslararası mal sınıflaması kullanılmıştır. Türkiye’nin ihracat ve ithalat verileri, SITC Rev. 3 kapsamında 1990 yılından itibaren ulaşılabilir olduğu için ve söz konusu veriler en son 2018 yılı için yayınlanmamış olduğundan çalışma, 1990-2018 dönemi içinde sırasıyla 1990, 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 ve 2018 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan tüm ihracat ve ithalat değerleri, Birleşmiş Milletler İstatistik Bölümünün “Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE)” adlı verilerinden derlenmiştir. Söz konusu verilere Birleşmiş Milletler İstatistik Bölümü’nün İnternet adresinden ([http:// www. unstats. un. org/ unsd/ databases. htm](http://www.unstats.un.org/unsd/databases.htm)) ulaşılmıştır. Uluslararası Standart Ticaret Sınıflandırması (Standart International Trade Classification) Rev 3’e çalışma kapsamına alınan iki ve üç haneli ürün grupları ise Tablo 4’de verilmiştir. Çalışmada kullanılan ileri teknoloji yoğun ürün gruplarına ait bu sınıflandırma, UNIDO tarafından 150 ülkenin sınıai rekabet gücünü, ülkelerin imalat sanayilerinin ülke gelişimine sağladığı katkıyı ifade eden bir indeks sunarak değerlendiren CIP (Competitive Industrial Performance Index - Sanayi Rekabet Performansı İndeksi) indeksi çalışmalarında kullanılan sınıflandırmadır.

Elde edilen bulgular en genel biçimde; Vollrath’ın yorumuna göre ileri teknoloji yoğun ürün gruplarında Türkiye 1990’dan beri, dünya piyasalarında karşılaştırmalı dezavantaja sahiptir şeklinde özetlenebilir. Vollrath’ın AKÜ indeksine alternatif olarak tanımladığı üç indeksin içinde RXA indeks değerlerinin diğer iki indeksten daha yüksek çıkarak ciddi bir rekabet gücünü ifade etmemekle birlikte bir karşılaştırmalı avantajı ifade etmesinin nedeni; RXA’nın Balassa’nın AKÜ (Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler - Revealed Comparative Advantage) indeksine tek farkla eşit olmasındandır, bu fark; RXA’da, ülke ve malın dünya ticaretinde çifte sayımının engellenmiş olmasıdır. RXA değerleri ile bir rekabet avantajı sonucuna ulaşılmadan hatırlanması gerekir ki; RXA, hesaplamalara ilgili ülke ve malın ithalat değerlerini eklemeyen ve bu nedenle de rekabet gücü ölçümünde diğer iki indekse göre daha yetersiz kalan bir indekstir. Bu durum aslında Vollrath’ın Balassa indeksine yönelik temel eleştirisini de açıklar niteliktedir.

Çalışma kapsamındaki ürün gruplarının RXA değerlerinin verildiği Grafik 1’den görüleceği gibi, RXA değerleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde 17 ileri teknoloji yoğun alt sektör grubu içinde 792 (Hava taşıtları, uzay araçları vb. aksam, parçaları),771 (Elektrikli güç makineleri) ve 891 (Ateşli harp silahları ve malzemeleri) alt ürün gruplarında Türkiye’nin diğer 17 alt sektöre kıyasla daha yüksek indeks değerine ulaştığı ve özellikle SITC 891 de dönem boyunca artan bir indeks değerine sahip olduğu izlenmektedir.

Grafik 1. İleri teknoloji yoğun mal gruplarında RXA değerleri (1990-2018)

Kaynak: UNSTAT, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

SITC 792 (Hava taşıtları, uzay araçları vb. aksam, parçaları) alt ürün grubunda özellikle 2000 yılında artan bir RXA indeks değeri dikkat çekmektedir. Bu ürünler motorsuz hava araçları olan balonlar ve planörler dışında kalan helikopterler, askeri ve sivil amaçlı uçaklar, uzay araçları ve bunların fırlatma sistemleri ve bu ürünlerin yedek parçalarından oluşmaktadır. Türkiye son dönemlerde özellikle askeri hava araçları –helikopterler- olmak üzere bu konuda çok ciddi uluslararası projelere imza atmıştır. Bu ürün grubunda düzensiz seyreden indeks değerlerinin en önemli sebebi olarak, Türkiye’nin önde gelen pazarlarının dış alım performanslarında yıllar bazında bir düzen ve denge bulunmaması gösterilebilir. Bunun en büyük sebebi bu ürün grubunda büyük alımların devlet ihaleleri kapsamında ihtiyaçlar oranında alınıyor olmasıdır (Akın, 2019, 68-72).

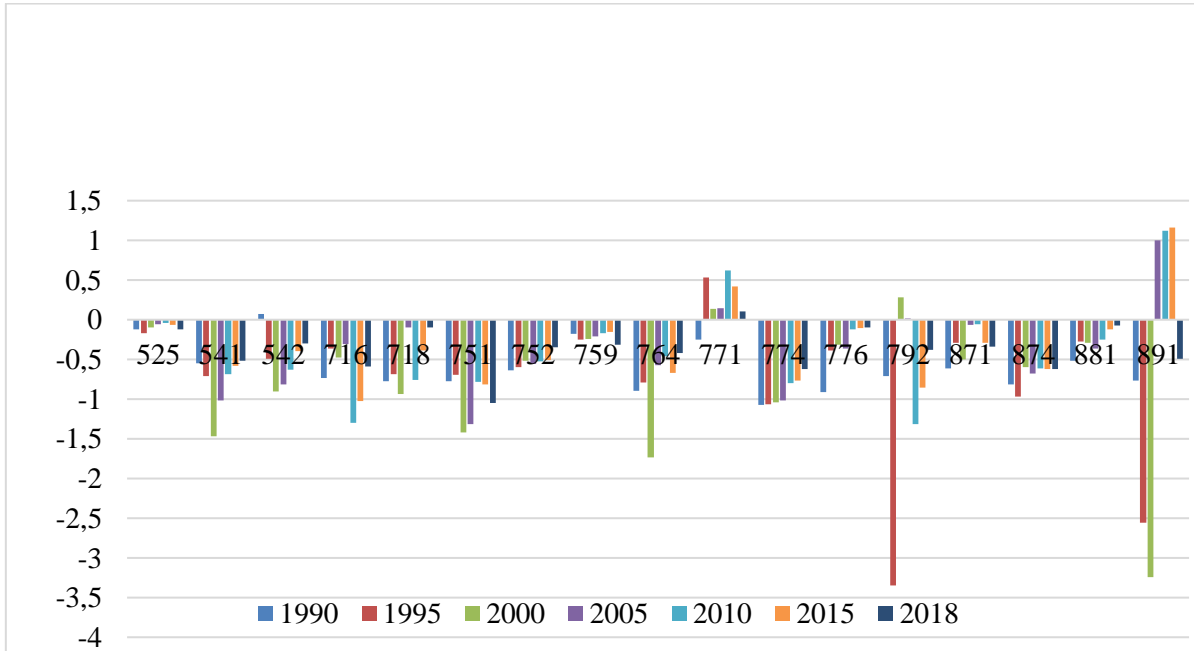
SITC 7. Makinalar ve ulaştırma araçları temel ürün grubu içinde yer alan toplam 9 alt ürün grubunda ise ileri teknoloji yoğun ürün sınıflandırmasına dahil beş alt ürün grubu bulunmaktadır (71 -

TÜRKİYE’NİN TEKNOLOJİ KARNESİ: ENDÜSTRİ 4.0’IN SÖYLEDİKLERİ -VOLLRATH İNDEKSİ İLE BİR DEĞERLENDİRME-

Güç üreten makineler ve araçlar, 75-Büro makineleri ve otomatik veri işleme makineleri, 76-Haberleşme, ses kaydetme ve sesi tekrar vermeye yarayan cihaz ve araçlar, 77-Elektrik makineleri, cihazları ve aletleri, vb. aksam parçaları ve 79-Demir, deniz, havayolu taşıtları ile bunların aksam, parçaları). Türkiye’nin toplam makine ve ulaştırma araçları ana sektörü içinde en yüksek ihracat rakamı bu ürün grupları arasında 1990’dan beri SITC 77- Elektrik makineleri, cihazları ve aletleri vb. aksam parçalarına aittir. Bu beş alt ürün grubu içinde 2018 yılı ihracat değerlerine bakıldığında sırasıyla; 3.3, 0.2, 1.8, 9.7 ve 1.9 milyar dolar gerçekleştiği görülmektedir. SITC 77 alt ürün grubunun içinde ise yedi adet üç basamaklı alt sektör grubunda ileri teknoloji yoğun ürün grupları sadece üç adettir; 771 (Elektrikli güç makineleri), 774 (Elektro teşhis cihazları) ve 776 (Katod ışınlu tüpler, yarı iletken tertibat; elektrik devreleri). Söz konusu bu üç ürün grubunda da 1990’dan beri en yüksek ihracat değerleri elektrikli güç makinelerine aittir.

SITC 891 Ateşli harp silahları ve malzemeleri ise her üç indeks de pozitif ve en yüksek değerlere ulaşan alt sektördür. Söz konusu alt sektör, Savunma Sanayi ve Havacılık Sektörü (“SSHS”) kapsamında önemli bir alt sektördür ve Türkiye’de 2010 yılından sonra adından söz ettirmeye başlayan ve özellikle geçen beş yıllık (2013-2017) dönemde önemli gelişmeler göstererek ihracatın lokomotiflerinden olmaya aday olan savunma sanayinin bir alt kolu olarak 2018 yılı toplam 2 milyar dolar tutarında ihracatın, 300 milyon dolarını karşılamaktadır. Türkiye ayrıca söz konusu ürün grubunda ihracatı gerçekleştiren 5 basamaklı alt ürün grubunun çoğunda net ihracatçı konumundadır (Akın, 2019, 5-7). Sektörde genel ihracat rakamlarının 2010 yılından itibaren (2018 hariç) düzenli bir şekilde artış göstermesi her üç indeks değerine de yansımıştır.

Vollrath’ın ihracat kadar ithalatı da kapsayan görelî ticaret avantajı (RTA) indeks sonuçları ise Grafik 2’den izlenmektedir. Daha önce de belirtildiği üzere Balassa indeksine eşit olan görelî ihracat avantajı (RXA) ile görelî ithalat avantajı (RMA) arasındaki fark olarak hesaplanan RTA indeks sonuçları rekabet gücü açısından daha sağlıklı bir analizi mümkün kılmaktadır.

Grafik 2. İleri teknoloji yoğun mal grupları RTA değerleri (1990-2018)

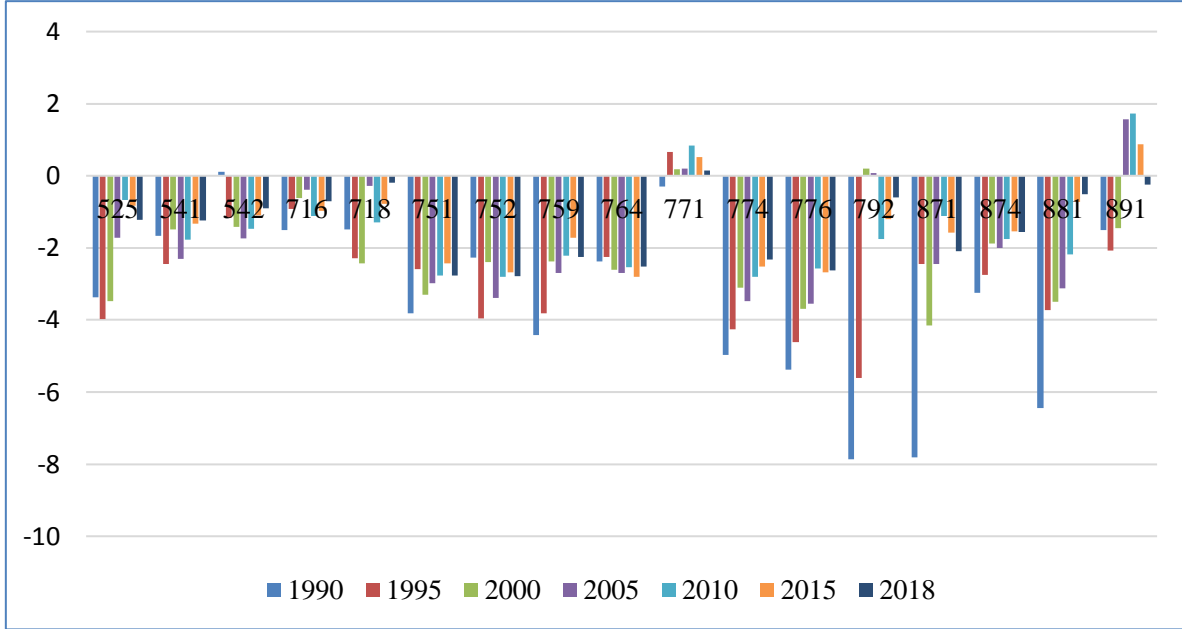
Kaynak: UNSTAT, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Vollrath’ın RTA yorumuna göre, ileri teknoloji yoğun ürün grupları bazında Türkiye 1990’dan beri, dünya piyasalarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu iması yapılabilecek sektörler yine SITC 771 ve SITC 891 ürün gruplarıdır. Ancak bu ima, pozitif indeks değerlerine rağmen özellikle SITC 771 ürün grubunda çok düşük seyreden değerlerin bir rekabet üstünlüğü olarak adlandırılmasın

TÜRKİYE’NİN TEKNOLOJİ KARNESİ: ENDÜSTRİ 4.0’IN SÖYLEDİKLERİ -VOLLRATH İNDEKSİ İLE BİR DEĞERLENDİRME-

engel teşkil etmektedir. SITC 891 ürün grubunda ise 2005, 2010 ve 2015 yıllarında elde edilen pozitif indeks değerleri 2018 yılında tekrar negatif değere dönerek bir rekabet dezavantajını ifade etmektedir.

RC indeksinin, arz ve talep dengesini içerdiği için daha tercih edilebilir bir indeks olduğunu, bunun sebebinin ise söz konusu indeksin bir ülke veya malın karşılaştırmalı üstünlüğünü daha iyi yansıttığını ifade eden Vollarth’ın, bir ülkenin herhangi bir ürün grubunda göreceli rekabet üstünlüğü indeksi olarak tanımladığı RC indeks değerleri ise Grafik 3’de görülmektedir.

Grafik 3. İleri teknoloji yoğun mal grupları RC değerleri (1990-2018)

Kaynak: UNSTAT, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

Grafik 3’de ilk göze çarpan olgu indeks değerlerinin bir önceki (RTA ve RXA) indeks değerlerine göre gittikçe düşük gerçekleşmesidir. Bunun temel sebebi, Vollrath’ın Ballassa indeksine yaptığı katkılar ile bir ülkenin göreceli rekabet üstünlüğünü daha gerçekçi ifade edebilme gayretidir. RC indeks sonuçlarına göre Türkiye ileri teknoloji yoğun ürün gruplarında daha düşük olmakla beraber diğer indeks sonuçlarına paralel bir şekilde SITC 771 ve SITC 891 ürün gruplarında kısmen bir rekabet avantajı yakalarken, diğer tüm ürün gruplarında rekabet dezavantajını ne yazık ki 1990 yılından beri sürdürmektedir. Ancak genel bir eğilim olarak söylenebilir ki bu dezavantaj, hemen hemen tüm ürün gruplarında 1990-2018 dönem boyunca azalmaktadır. Bu durum olumlu bir gelişme olarak ifade edilmekle birlikte, Endüstri 4.0 yolunda hızlanan teknoloji yoğun yatırım, üretim ve dış ticaret seyrine yetişebilmek adına çok hızlı ve acil tedbirler alınması gerektiği anlamında da okunmalıdır.

Daha önce de belirtildiği üzere Vollrath’ın yorumuyla hesaplanan rekabet gücü analizinde, bahsedilen üç indeksin (RTA, RXA ve RC) pozitif değerleri karşılaştırmalı avantajı, negatif değerleri ise karşılaştırmalı dezavantajı göstermektedir. Çalışma kapsamındaki tüm üç haneli ürün grupları, SITC Rev.3 sınıflandırmasında ileri teknoloji yoğun ürün gruplarıdır ve temelde 3 temel başlık altında toplanmaktadır. SITC 5 (Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri), SITC 7 (Makinalar ve ulaştırma araçları) ve SITC 8 (Çeşitli mamül eşya)’in alt başlıklarından oluşan toplam 17 adet üç basamaklı ürün grubu için hesaplanan tüm Vollrath indeks değerleri Tablo 5’de detaylı olarak sunulmuştur.

Tablo 5: İleri teknoloji yoğun ürün gruplarında Türkiye için Vollrath indeks değerleri (1990–2018)

YILLAR	1990			1995			2000			2005			2010			2015			2018		
	RTA	RC	RXA	RTA	RC	RXA	RTA	RC	RXA	RTA	RC	RXA	RTA	RC	RXA	RTA	RC	RXA	RTA	RC	RXA
525	-0,120	-3,369	0,004	-0,172	-3,978	0,003	-0,096	-3,483	0,003	-0,060	-1,725	0,013	-0,037	-0,677	0,039	-0,066	-0,838	0,051	-0,125	-1,223	0,052
541	-0,551	-1,668	0,128	-0,710	-2,449	0,067	-1,465	-1,496	0,423	-1,015	-2,306	0,112	-0,683	-1,774	0,140	-0,578	-1,320	0,211	-0,519	-1,241	0,211
542	0,070	0,104	0,706	-0,496	-1,163	0,225	-0,904	-1,424	0,287	-0,815	-1,731	0,175	-0,627	-1,462	0,189	-0,392	-1,098	0,196	-0,295	-0,896	0,203
716	-0,731	-1,505	0,208	-0,367	-0,915	0,245	-0,478	-0,624	0,551	-0,307	-0,383	0,657	-1,296	-1,110	0,637	-1,025	-0,975	0,621	-0,586	-0,699	0,580
718	-0,771	-1,494	0,223	-0,688	-2,283	0,078	-0,937	-2,430	0,090	-0,094	-0,280	0,290	-0,762	-1,295	0,287	-0,386	-0,770	0,333	-0,101	-0,194	0,475
751	-0,775	-3,812	0,018	-0,692	-2,586	0,056	-1,417	-3,299	0,054	-1,316	-2,980	0,070	-0,780	-2,759	0,053	-0,818	-2,424	0,080	-1,047	-2,759	0,071
752	-0,639	-2,276	0,073	-0,594	-3,958	0,012	-0,515	-2,396	0,052	-0,555	-3,385	0,019	-0,523	-2,803	0,034	-0,508	-2,686	0,037	-0,349	-2,782	0,023
759	-0,174	-4,422	0,002	-0,251	-3,812	0,006	-0,244	-2,377	0,025	-0,210	-2,688	0,015	-0,168	-2,212	0,021	-0,150	-1,711	0,033	-0,317	-2,256	0,037
764	-0,899	-2,383	0,091	-0,793	-2,248	0,094	-1,737	-2,612	0,137	-0,572	-2,699	0,041	-0,457	-2,541	0,039	-0,671	-2,799	0,044	-0,418	-2,518	0,037
771	-0,250	-0,302	0,710	0,529	0,659	1,095	0,136	0,181	0,823	0,144	0,196	0,810	0,620	0,839	1,092	0,418	0,517	1,035	0,108	0,148	0,784
774	-1,074	-4,961	0,008	-1,061	-4,264	0,015	-1,044	-3,103	0,049	-1,017	-3,470	0,033	-0,800	-2,810	0,051	-0,769	-2,519	0,067	-0,623	-2,317	0,068
776	-0,910	-5,380	0,004	-0,387	-4,606	0,004	-0,311	-3,694	0,008	-0,360	-3,540	0,011	-0,118	-2,567	0,010	-0,107	-2,671	0,008	-0,096	-2,632	0,007
792	-0,710	-7,864	0,000	-3,345	-5,604	0,012	0,285	0,195	1,605	0,014	0,081	0,178	-1,318	-1,750	0,277	-0,857	-1,213	0,362	-0,381	-0,593	0,470
871	-0,612	-7,816	0,000	-0,291	-2,446	0,028	-0,499	-4,152	0,008	-0,067	-2,453	0,006	-0,058	-1,113	0,028	-0,288	-1,583	0,074	-0,339	-2,099	0,047
874	-0,813	-3,249	0,033	-0,970	-2,752	0,066	-0,594	-1,873	0,108	-0,674	-1,999	0,106	-0,615	-1,748	0,130	-0,622	-1,549	0,168	-0,621	-1,560	0,165
881	-0,520	-6,446	0,001	-0,274	-3,719	0,007	-0,294	-3,498	0,009	-0,364	-3,125	0,017	-0,250	-2,174	0,032	-0,120	-0,725	0,113	-0,069	-0,520	0,101
891	-0,765	-1,504	0,219	-2,560	-2,081	0,365	-3,246	-1,456	0,986	1,002	1,566	1,266	1,123	1,729	1,365	1,162	0,877	1,989	-0,489	-0,253	1,696

Kaynak: UNSTAT, Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE) verilerine dayanılarak hesaplanmıştır.

UNIDO tarafından yapılan ileri teknoloji yoğun ürün gruplarına ait sınıflandırma ile 1990-2018 döneminde Türkiye'nin ürün grubu bazında ölçülen rekabet gücü indeks değerleri özetle; tüm üç basamaklı ürün gruplarında özellikle RC indeks değerlerinde yaklaşık 30 yıllık bir dönem için görece rekabet dezavantajının devam etmekte olduğunu ve indeks değerlerinde dönem boyunca yaşanan ilerlemelerin bir rekabet avantajına dönüşebilme ihtimalinin en azından yakın ve orta gelecekte çok düşük olduğunu göstermektedir. 2018 yılı itibariyle rekabet dezavantajının SITC 7 (Makinalar ve ulaştırma araçları) ve SITC 8 (Çeşitli mamül eşya)'de, SITC 5 (Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve buna bağlı sanayi ürünleri)'e kıyasla daha yüksek olduğu da Tablo 5'den izlenebilecek diğer bir tespittir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Vollrath'ın Balassa indeksine alternatif olarak geliştirdiği üç rekabet gücü indeksi kullanılmıştır; RTA (görece ticaret avantajı indeksi), RXA (görece ihracat avantajı indeksi) ve RC (görece rekabet üstünlüğü indeksi). Vollrath RC indeksinin, arz ve talep dengesini içerdiği için

daha tercih edilebilir bir indeks olduğunu belirtmektedir. Çünkü RC indeksi, bir ülke veya malın karşılaştırmalı üstünlüğünü daha iyi yansıtmaktadır. Ancak söz konusu indeks bazı kısıtlamalara da sahiptir. Özellikle iki yanlı ticaretin söz konusu olmadığı durumlarda (ya ithalat ya da ihracat sıfırına), indeksin uygulanması sınırlı kalacaktır. Diğer yandan RTA ise belli bir mal grubunun ya da endüstrinin açıklanmış karşılaştırmalı üstünlüğünde, ihracat ve ithalatın üstünlüklerinin görece katkısını ölçme potansiyeline sahiptir. Bu üç indeks birlikte ele alındığında Vollrath, RXA indeksinin ise pratikte daha yaygın kullanıldığını kabul etmektedir (Vollrath, 1991: 276–277).

Vollrath’ın Balassa indeksine alternatif olarak tanımladığı indeksler yardımıyla Türkiye’nin ileri teknoloji yoğun ürün gruplarında Endüstri 4.0’a uyum sağlayacak bir üretim ve dış ticaret potansiyelinin varlığını, rekabet gücü vasıtasıyla belirlenmeye çalışıldığı söz konusu çalışmada ulaşılan sonuçlar göstermiştir ki, devrime uyum yolunda atılan adımların hızlanması zaruridir. Rekabet gücü analizinde, analize ithalatı da dahil eden ve RTA indeksinin logaritmasını alarak indeksin yorumlanmasını kolaylaştıran Vollrath’ın formülasyonu ile ulaşılan sonuçlardan görülmektedir ki, Türkiye’nin ileri teknoloji yoğun ürün gruplarında rekabet gücünü ifade eden RC indeks değerleri, söz konusu diğer indeks değerlerinden oldukça düşüktür. Bu farklılık için daha fazla bir açıklama yapmak zor olmakla birlikte, çalışma kapsamındaki üç haneli ürün gruplarında hesaplanan indekslerin ulaştığı temel sonuç, Türkiye’nin rekabet dezavantajına sahip olduğudur. Üstelik indeks sonuçları yaklaşık 30 yıllık bir dönem aralığında hesaplanmış ve söz konusu dönemde rekabet dezavantajında kısmi iyileşmeler görülmesine rağmen bu durum, Endüstri 4.0 perspektifinden rekabetin hızla yoğunlaştığı ileri teknoloji yoğun malların üretimi için tüm dünyada gerekli önlemlerin alınması ve politikaların geliştirilmesi için hızlı bir geri sayım sürecine girildiği gerçeği ile beraber değerlendirilmelidir.

Rekabet avantajı açısından düşük değerlerle de olsa öne çıkan birkaç sektör dışında Türkiye’nin ileri teknoloji yoğun ürün gruplarında sahip olduğu Vollrath indeks değerlerinin yorumunu sağlıklı yapabilmek adına birkaç önemli değişkene de yakından bakmak gerekmektedir. Bunlardan biri, Endüstri 4.0’ın şekillendirildiği siber fiziksel sistemlerle üretimde otomasyonun hızla arttığı bir gelecekte sadece nitelikli emeğin istihdamına ihtiyacın artacağı gerçeğidir. Bu durum şüphesiz devrimin ihtiyaçlarına uygun yetişmiş işgücü kapasitesine yapılacak yatırımları önemli kılmaktadır. Bu durum, işgücü becerilerini istenen düzeye çıkarabilecek bir eğitim politikasına şiddetle ihtiyaç duyulacağı anlamına gelmektedir.

Uluslararası rekabeti şekillendirecek olguların yakından takibi, düşük işgücü maliyeti ya da lojistik avantaj ile sürdürülebilir bir rekabetçi yapıyı sürdürmenin mümkün olmadığını göstermektedir. Eğitimin yanı sıra ihracat kompozisyonunun da hızla dönüşmesi için ileri teknoloji yoğun ürün gruplarında üretimin desteklenmesi en önemli ekonomi politikaları arasında gelmektedir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlar ile birlikte yorumlanması, daha sağlıklı bir analizi mümkün kılacak bir diğer değişken ise Tablo 6’da verilen, ülkelerin toplam imalat sanayi ihracatı içinde yüksek teknolojili ürünlerin payıdır. Dünya’daki bazı seçilmiş ülkelerin ve Türkiye’nin toplam imalat sanayi ürünleri ihracatında yüksek teknolojili ürünlerin payını 2018 yılı itibarıyla gösteren Tablo 6’dan görüleceği gibi bu alanda Singapur %51,7’lik pay ile dünyada 3’üncü sırada yer almaktadır. Güney Kore %36,3’lük payla 6’ncı; Hollanda %22,2’lik payla 16’ncı; Japonya %17,2’lik payla 23’üncü, Almanya %15,7’lik payla 29’uncu ve Türkiye %2,33’lük payla 91’inci sırada yer almaktadır. Türkiye’nin de içinde bulunduğu orta-üst gelir grubuna dahil ülkelerin ortalaması %22,85 iken, yüksek borçlu fakir ülkelerin ortalaması ise aynı yıl %4,25 gerçekleşmiştir. Görünen odur ki, Türkiye’nin ihracat performansını sektöre uğratan en önemli unsurların başında, teknolojiden ve dolayısıyla yüksek katma-değerden yoksun ihraç ürünleri gelmektedir. Türkiye bu süreci bir an önce tersine çevirmeli ve bunun içinde küresel ölçekte çağa uygun teknoloji altyapısını hızla oluşturmalıdır.

Tablo 6. Dünya’daki bazı seçilmiş ülkelerin ve Türkiye’nin toplam imalat sanayi ürünleri ihracatında yüksek teknoloji ürünlerin % payı (2018)

Ülkeler	Pay
Filipinler	61.11
Malezya	52.77
Singapur	51.72
Güney Kore	36.15
Fransa	25.92
Hollanda	22.24
Japonya	17.27
Almanya	15.76
Türkiye	2.33

Kaynak: https://www.theglobaleconomy.com/rankings/High_tech_exports_percent_of_manufactured_exports/

Devrimle birlikte ülkelerin üretim verimliliklerinde ortaya çıkan artışlar, Ar&Ge yatırımların da önemini göstermektedir. Türkiye bu açıdan da ne yazık ki olumlu bir geçmişe ve dolayısıyla iyimser bir yakın geleceğe sahip değildir. Ülkelerin teknolojik alt-yapısının oluşmasını ve dolayısıyla inovasyon sürecini ve ihracat performansını etkileyen en önemli faaliyetlerden birisi Ar&Ge yatırımlarıdır. 2017 yılı itibarıyla ülkelerin Ar&Ge/GSYİH oranına bakıldığında Güney Kore %4,55’lik pay ile İsrail (%4.58)’den sonra dünyada 2’inci, Japonya (%3,20), İsveç (%3.31), Avusturya (3.16) ve Danimarka (3.0)’nın ardından Almanya %3,04 oranı ile 7’inci, Türkiye ise %0,96 oranıyla dünyada 30’uncu sırada yer almıştır (https://www.theglobaleconomy.com/rankings/Research_and_development/). Türkiye’de Ar&Ge harcamaları oranının %1 seviyelerinde oldukça düşük kalması, ihracatın yeterince gelişmemesinin en önemli nedenlerinden birisi olmuştur denilebilir. Çünkü Ar&Ge harcamalarının, yeni teknoloji ve ürün yaratma potansiyeli ile ihracat içindeki ileri teknoloji ürünlerinin payını etkileme gücü oldukça yüksektir.

Bilgi ve iletişim teknolojisi ürünlerinin ihracatının toplam mal ihracatı içindeki payı da, gerek ihracatın teknolojik yapısı, gerekse de ihracatın yüksek katma-değer içerip içermemesi adına bilgi vermektedir. Bilgi ve iletişim teknolojisi ürünleri, bilgisayar ve çevre ekipmanları, iletişim ekipmanları, tüketici elektroniği cihazları, elektronik bileşenler ve diğer bilgi ve teknoloji ürünlerini içermektedir. Burada da ihracatın yapısı bakımından Türkiye’nin teknolojik eksikliği bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Toplam mal ihracatı içinde bilgi ve iletişim teknolojisi içeren ürünlerin payı 2017 yılı itibarıyla en yüksek değer olarak Filipinlerde gerçekleşmiştir (%52). Aynı oran Singapur’da %32, Güney Kore’de %25, Hollanda’da %11, Japonya’da %8.5 ve Almanya’da %5 iken, Türkiye’de sadece %1,2 düzeyindedir (https://www.theglobaleconomy.com/rankings/Information_technology_exports/).

Türkiye ileri teknoloji yoğun mal gruplarının karşılaştırmalı üstünlük ve rekabet gücünün, Vollrath’ın rekabet gücü indekslerine dayanarak incelendiği bu çalışmada, Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması Rev.3’e göre iki ve üç haneli ürün grupları düzeyinde yapılan analiz sonuçları göstermektedir ki, Türkiye söz konusu ürün gruplarında pek çoğunda dünya piyasalarında görece rekabet dezavantajına sahiptir. Bu noktadan hareketle bu çalışma sonucunda ulaşılan iki temel sonuç önemlidir. Bunlardan birincisi, Vollrath’ın rekabet gücü indeksleri ile ulaşılan değerler arasındaki farklılıktır. Bu farkın temel sebebi, indekslerin birbirleriyle tam anlamıyla kıyaslanamayan farklı içerikleridir. Ancak her üç indeks sonuçları da Türkiye’nin ileri teknoloji yoğun ürünler dış ticaretinde 1990’dan günümüze karşılaştırmalı dezavantaja sahip olduğunu göstermektedir. Çalışmanın bir diğer bulgusu ise SITC üç basamaklı ürün gruplarının rekabet dezavantajında dönem boyunca düşüşler yaşandığıdır. Ancak söz konusu olumlu değişimin hem nicelik olarak fazla kayda değer olmadığı hem de dönem boyunca yıldıan yıla istikrarlı bir dönüşümü yansıtmadığı göze çarpmaktadır.

Endüstri 4.0 ile gelen yeni teknolojilerin üretimi, istihdamı ve dış ticareti yeniden şekillendirdiği/şekillendireceği açıktır. Elbette Türkiye’de devrimin gelişmelerine uygun adımlar atılmaktadır. Örneğin, Türk sanayinin yüksek teknolojiye geçişini mümkün kılmak amacıyla

“Sanayide Yüksek Teknolojiye Geçiş Program’ı başlatılmış ve bu dönüşümün üç unsur ile gerçekleşmesi öngörülmüştür. Bu üç unsur yerlileştirme, 4. Sanayi Devrimi ve Ar&Ge ve yenilik ekosistemi olarak belirlenmiştir. Küresel ticaretten daha fazla pay almak ve sanayinin yüksek teknoloji üretme kapasitesini artırmak amacıyla yüksek teknoloji ürünlerin üretim ve ihracat içindeki payını artırmak için de bazı odak sektörler (Kimya ve ilaç, Elektronik ve yarı iletkenler, Makine ve teçhizat, Gıda, Motorlu kara taşıtları) belirlenmiştir. Sanayide yüksek teknolojiye geçiş programının amaçları dış ticaret açığının azaltılması, imalat sanayinin katma değerinin iki katına çıkarılması, yüksek teknoloji ürünlerin ihracat içindeki payının artması, kendi teknolojisine hâkim bir sanayi oluşturulması ve sanayinin rekabet gücünün artırılması olarak belirlenmiştir. Belirlenen hedeflere ulaşılması durumunda odak sektörlerin teknoloji tüketicisi olmaktan çıkarak Endüstri 4.0 ile birlikte gelen fırsatları değerlendiren teknoloji üreticileri konumuna yükselmesi ve bu sektörlerin ihracatında yüksek teknoloji ürün payının artarak bu sektörlerde yerlileştirme başarıldığı için ara malı ithalatının azaltılması hedeflenmektedir. Odak sektörlerde yapılan çalışmaların başarılı bir şekilde sonuçlanması ile dünyada gittikçe büyüyen dijital ürün ve hizmetler pazarında sağlam bir yer edinmek ve rekabetçi duruma gelmek amaçlanmaktadır (Nuroğlu, 2018, 339). Yine TÜBİTAK tarafından akıllı üretim sistemlerine hizmet eden kilit ve öncü teknolojiler belirlenmesi amacıyla hazırlanan “Yeni Sanayi Devrimi Akıllı Üretim Sistemleri Teknoloji Yol Haritası” ile teknoloji grupları altında belirlenen ulusal stratejik hedefler ve Türkiye’nin bu hedeflere ulaşması için geliştirilmesi kritik olan ürün ve/veya teknolojilerin geliştirilmesine yönelik Ar&Ge projeleri hazırlıklarından da bahsetmek mümkündür.

Bu açıdan bakıldığında Endüstri 4.0, yararları kadar ister devrimin gereklerini karşılansın ister karşılansın ülkeler için yaratacağı bir takım tehditlere de sahiptir. Özellikle otomasyonun emeğin yerini artan ikamesi ile işgücü piyasalarına yansıtacak olumsuzluklar, sadece nitelikle emek bağlamında açıklanabilecek kadar sığ bir olgu olmaktan çıkacaktır. Dijital teknolojilerin kuralları belirlediği bir dünyada en önemli kaynak yeni fikir üretebilen emek olacaktır. Devrimin sadece teknoloji ile açıklanabilecek derinlikte bir olgu olmadığı, eğitimden sağlığı, iş dünyasından üretim ve dış ticarete çok boyutlu bir değişimi getirdiği unutulmamalıdır. Bu noktadan hareketle Türkiye için devrime uyumun bu çok boyutlu ekseninde politikalar ve önlemler olarak tasarlanması gerekmektedir.

Analiz sonuçları ile birlikte değerlendirildiğinde, gerekli tedbirlerin alınmaması durumunda Türkiye, özellikle Endüstri 4.0’ın yaratacağı rekabet ortamında mevcut avantajlarını da kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalabilecektir. Bu anlamda kısa vadeli çalışma programlarından ziyade orta ve uzun dönemli politika önlemlerine ve yatırımlara ağırlık verilerek Türkiye’nin Endüstri 4.0 yolunda başta eğitim olmak üzere inovasyon, Ar&Ge ve teknoloji politikalarını da içeren hızlı ve kapsamlı bir yol haritasına ihtiyacı olduğu önemle vurgulanmalıdır.

6. KAYNAKÇA

Akın H. (2019, Mart). Savunma Sanayi Araştırma Raporu, KSO, Konya, <https://www.mevka.org.tr/Yukleme/Uploads/DsyV1aUHe42201940531PM.pdf>.

Balassa, B. (1965). Trade Liberalization and Revealed Comparative Advantage, Manchester School of Economic and Social Studies, 33 (2), 99–124.

Ballance, R. Forstner, H. & Murray, T. (1985). On Measuring Revealed Comparative Advantage: A Note on Bowen's Indices, Weltwirtschaftliches Archiv, 121 (2), 346-350.

Bowen, H. (1983). On the Theoretical Interpretation of Trade Intensity and Revealed Comparative Advantage, Weltwirtschaftliches Archiv, 119 (3), 464-472.

Cairncross, F. (1997). The death of distance how the communications revolution will change our lives The death of distance: how the communications revolution will change our lives (No. C20-21). Harvard Business School.

Çakmak, Ö. A. (2005). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Rekabet Gücü: Türkiye Tekstil ve Hazır Giyim Endüstrisi Üzerine Bir Uygulama 2005. Ege Akademik Bakış Dergisi, 5(1), 65-76.

Drucker, P. F. (1967). The Effective Executive. New York, NY.: Harper & Row, Publishers, Inc.

Erdem, Z. (2005). Sanayi İşçisinden Bilgi İşçisine: Yeni Ekonominin Değişen İşçi Tipi. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, (49).

Ferto, I. & Hubbard, L. J. (2001). Regional comparative advantage and competitiveness in Hungarian agri-food sectors, 77th EAAE Seminar / NJF Seminar No. 325, August 17-18, 2001, Helsinki.

Gabaçlı, N., & Uzunöz, M. (2017, Ekim). IV. Sanayi devrimi: Endüstri 4.0 ve Otomotiv Sektörü. In ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies) (No. 3).

Greenwood, J. (1999). The Third Industrial Revolution: Technology, Productivity and Income Inequality. Economic Review, 2 (35), 1-23.

Güran, T. (2011). İktisat Tarihi, DER YAY yayınevi, İstanbul.

Hermann, M., P., T., & Otto, B. (2016, January). Design principles for industrie 4.0 scenarios. In 2016 49th Hawaii international conference on system sciences (HICSS) (. 3928-3937). IEEE.

Hillman, A. (1980). Observations on the Relation between Revealed Comparative Advantage and Comparative Advantage as Indicated by Pre-Trade Relative Prices, Weltwirtschaftliches Archiv, 116, 315–321.

[Jacob M.](https://www.forbes.com/sites/jacobmorgan/2016/06/07/say-goodbye-to-knowledge-workers-and-welcome-to-learning-workers/#179a071c2f93) (2016, Haziran 7). Say Goodbye to Knowledge Workers and Welcome to Learning Workers, <https://www.forbes.com/sites/jacobmorgan/2016/06/07/say-goodbye-to-knowledge-workers-and-welcome-to-learning-workers/#179a071c2f93>.

Jänicke, M., & Jacob, K. (2009). A Third Industrial Revolution? Solutions to the crisis of resource-intensive growth, Environmental Policy Research Centre, Berlin.

Kagermann, H., Helbig, J., Hellinger, A., & Wahlster, W. (2013). Recommendations for implementing the strategic initiative INDUSTRIE 4.0: Securing the future of German manufacturing industry; final report of the Industrie 4.0 Working Group. Forschungsunion.

Kojima, K. (1970). The Pattern of International Trade among Advanced Countries, Hitotsubashi Journal of Economics, 5 (1), 16–36.

Kopetz, H. (2011). Internet of things. In Real-time systems. Springer, Boston, MA.

Kunimoto, K. (1977). Typology of Trade Intensity Indices, Hitotsubashi Journal of Economics, 5 (2), 16–36.

Liesner, H. (1958). The European common market and British industry. Economic Journal, 68 (270), 302-316.

Nuroğlu E., & Nuroğlu, H. H. (2018). Endüstri 4.0’ı Türkiye’nin Dış Ticareti İçin Bir Fırsat Penceresine Dönüştürmek. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 16(1), 329-346.

Ongun, M. T. (2013). Sanayileşme ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler, Gazi Kitabevi, Ankara

Prisecaru, P. (2016). Challenges of the fourth industrial revolution. Knowledge Horizons. Economics, 8(1), 57.

Schwab, K. (2019). The Global Competitiveness Report. World Economic Forum. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

The Global Economy (2019). <https://www.theglobaleconomy.com> .

TÜRKİYE’NİN TEKNOLOJİ KARNESİ: ENDÜSTRİ 4.0’IN SÖYLEDİKLERİ -VOLLRATH İNDEKSİ İLE BİR DEĞERLENDİRME-

UNIDO. (2017). Competitive Industrial Performance Report 2016. Volume I. Vienna: UNIDO.

UNSTAT (2020, Şubat 1). Commodity Trade Statistics Database (COMTRADE). <http://www.unstats.un.org/unsd/databases.htm>

Vollrath, T. L. (1987). Revealed Competitiveness for Wheat, Economic Research Service Staff Report No. AGES861030, Washington.

Vollrath, T. L. (1989). Competitiveness and Protection in World Agriculture, Agricultural Information Bulletin No.567, Washington.

Vollrath, T. L. (1991). A Theoretical Evaluation of Alternative Trade Intensity Measures of Revealed Comparative Advantage, *Weltwirtschaftliches Archiv* . 127 (2). 265–279.

Yeats, A..J (1985). On the Appropriate Interpretation of the Revealed Comparative Advantage Index: Implications of a Methodology Based on Industry Sector Analysis, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 121 (1), 61–73.

Yelis, B. (2020, Haziran 16). Ürün Yaşam Döngüsü. <https://www.endustri40.com/urun-yasam-dongusu-plm/>.

DİJİTALLEŞEN TURİZM SEKTÖRÜNDE YÖNETİCİ ADAYLARININ DİJİTAL OKURYAZARLIKLARININ BİLİŞSEL ESNEKLİKLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Sibel Sü Eröz

**Kırklareli Üniversitesi Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Kırklareli*

sibeleroz@hotmail.com

* *Sorumlu Yazar*

1. GİRİŞ

Dijital dünya kavramı son on yılda dijital teknolojinin gelişmesiyle ortaya çıkan bir kavramdır. Günümüzün bilgi temelli ekonomilerinde işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerinde giderek artan oranda dijitalleşmeye uyum önemlidir. Mobil teknolojiler, nesnelerin interneti, bulut bilişim, sanal gerçeklik, otonom robotlar, yapay zeka ve siber güvenlik teknolojilerine yapılan yatırımlar giderek artmaktadır. Özellikle bilgiye erişim büyük oranda dijital teknolojiler vasıtası ile gerçekleşmektedir ve bu oranın gelecekte çok daha artacağı açıktır. Dünya Ekonomik Forumu'nda (WEF, 2016: 4) da dijital devrimin şirketleri ve hatta varolan tüm sektörleri dönüştürdüğü belirtilmektedir. Dijital ekonomi, makineler ve insanların birlikte etkili bir şekilde çalışması için her zamankinden daha fazla talep yaratmaktadır. Giyilebilir cihazlar, doğal arayüzler ve akıllı makinelerdeki gelişmeler insan yeteneğini teknoloji ile güçlendirmek için yeni olanaklar ortaya çıkarmaktadır (WEF, 2016: 6).

Dijital teknolojileri Ng (2012: 1066), "*bireylerin okullarda ve evlerde eğitim, sosyal ve/veya eğlence amaçlı kullandıkları donanım ve yazılımı içeren elektronik teknolojiler alt kümesi*" olarak nitelendirmektedir. Deye (2015: 2) de, dijital teknolojiyi eğitim açısından değerlendirmekte, dijital teknolojinin öğrencilere ve eğitimcilere okul binası içindeki ve dışındaki kaynaklardan ve fırsatlardan yararlanan kişiselleştirilmiş bir öğrenme deneyimi sağlamada kritik bir araç haline geldiğini ifade etmektedir.

21. yüzyılın Türkiye'sinde iş dünyasındaki dijital dönüşüm turizm sektöründe yönetici adaylarında ihtiyaç duyulan yetenekleri de beraberinde dönüştürmektedir. Özellikle turizm sektöründe yönetici adaylarından beklenen en önemli yetenekler; dijital teknolojileri üst düzeyde kullanabilme, yenilikçi olma ve yeniliğe uyumdur. Yenilikçi olma; yeni bilgi kaynaklarını takip etme, geliştirilen yenilikleri takip etme ve uygulama ile ilişkilendirilebilir. Bu noktada dijital okuryazarlık önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca yönetici adaylarının mevcut iş ortamına uyum gösterebilmeleri; durumu algılamaları, esnek düşünme ve davranabilme yeteneklerine de bağlıdır. Bunun da bilişsel esneklik kavramı ile ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Çalışmada şu anda turizm eğitimi almakta olan turizm sektöründe geleceğin yöneticileri olacak olan öğrencilerin giderek artan dijitalleşmeye ve yeni iş süreçlerine uyumlarında etkisi olan dijital okuryazarlık düzeyleri ile esnek düşünce süreçleri diğer bir ifade ile bilişsel esneklikleri arasında bir ilişki olduğu ayrıca bu öğrencilerin dijital okuryazarlık düzeylerinin bilişsel esneklikleri üzerinde etkisi olduğu öngörülmektedir.

Bu amaçla çalışmada öncelikle literatür taraması gerçekleştirilerek dijitalleşme, dijital okuryazarlık ve bilişsel esneklik kavramları teorik çerçevede incelenmiştir. Dijitalleşen iş dünyasında turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ve bilişsel esneklikleri arasındaki ilişkiyi belirlemek ve dijital okuryazarlık düzeylerinin bilişsel esneklikleri üzerindeki etkisini ortaya

koyabilmek için bir uygulama çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın sonuç kısmında elde edilen veriler değerlendirilerek öneriler sunulmuştur.

2. TEORİK ÇERÇEVE

2.1. Dijitalleşme ve Dijital Okuryazarlık Kavramı

“Türkiye’deki Dijital Değişime CEO Bakışı” adlı raporda (2019: 2) dijital değişim “*dijital, sosyal, mobil ve yeni teknolojileri kullanarak, müşterilere ve ekosisteme değer yaratacak, iş süreçlerini geliştirecek ve tüm şirketin yetkinliklerini artıracak yeni iş yapış ve yeni düşünüş şekillerine geçiş süreci*” olarak tanımlanmaktadır. Raporda (2019: 13), araştırmaya katılan şirketlerde dijital teknolojilerin değer yarattığı alanların; operasyonel verimlilik, müşteri deneyimi, veri ve veri analitiği, stratejik karar verme, marka ve imaj, yenilikçilik kapasitesi, kaynak ve tedarik zinciri yönetimi, yeteneği bulma, geliştirme ve elde tutma, iç ve dış işbirliği olarak sıralandığı görülmektedir.

Belshaw (2011: 83) dijital değişim ile birlikte, dijital iletişim ve internet çağına uygun bir kavramın gerekliliğinin sonucunda, geçmişte kullanılan “*görsel okuryazarlık*”, “*teknolojik okuryazarlık*”, “*bilgisayar okuryazarlığı*” ve “*bilgi okuryazarlığı*” kavramlarının yerine “*dijital okuryazarlık*” kavramının ortaya çıktığını belirtmektedir. Benzer biçimde Nichols ve Stornaiuolo, (2019: 18) da çalışmalarında, “*bilgisayar okuryazarlığı*”, “*bilgi okuryazarlığı*”, “*medya okuryazarlığı*” kavramlarının sonucunda “*dijital okuryazarlık*” kavramının geçerli olduğunu ifade etmektedirler. Dijital okuryazarlık ifadesi 1990’lı yılların başlarında LeBlanc, (1990) ve Lanham, (1995) tarafından kullanılırken, Paul Gilster’in (1997) “Dijital Okuryazarlık” adlı kitabının yayımlanmasıyla daha geniş kitlelerce kullanılmaya başlanmıştır (Nichols ve Stornaiuolo, 2019: 18; Secker, 2018: 5).

Paul Gilster (1997 akt: Lankshear ve Knobel, 2006: 13; Nichols ve Stornaiuolo, 2019: 18) dijital okuryazarlığı, “*Bilgisayarlar aracılığıyla ve özellikle de internet aracılığıyla sunulduğunda çok çeşitli kaynaklardan gelen bilgileri çoklu formatlarda anlama ve kullanma becerisi*” olarak tanımlamaktadır. Gilster ayrıca kitabında dört temel dijital okuryazarlık yeterliliğini tanımlamaktadır. Bunlar; “*bilgi toplama*”, “*bilginin içeriğini değerlendirme*”, “*internette arama*” ve “*hipermetin içinde gezinme*”dir. Eshet-Alkalai (2004: 93), “*Bireylerin, dijital ortamlardaki görevleri yerine getirmek ve sorunları çözmek için artan çeşitlilikte teknik, bilişsel ve sosyolojik beceriler kullanmaları gerekmektedir. Bu becerilerin literatürde “dijital okuryazarlık” olarak adlandırıldığını*” belirtmektedir. Martin (2005: 135-136) dijital okuryazarlığı, “*bireylerin dijital araçları ve olanakları uygun bir biçimde kullanma, tanımlama, erişim, yönetme, uyum sağlama, değerlendirme, dijital kaynakları analiz etme ve sentezleme, yeni bilgiyi yapılandırma, medya yayınları oluşturma ve başkaları ile iletişim kurma belirli yaşam durumları bağlamında yapıcı sosyal eylemlere olanak sağlama ve bu süreçte derinlemesine düşünme farkındalığı, tutumu ve yeteneği*” olarak tanımlamaktadır. Avrupa Birliği Komisyonu (2019), dijital okuryazarlığı “*dijital yetkinliğe ulaşmak için gereken beceriler ve aynı zamanda iş, eğlence, öğrenme ve iletişim için bilgi ve iletişim teknolojilerinin güvenli ve kritik/hassas kullanımı*” olarak tanımlamaktadır.

Ng (2012: 1067-1068)’de önceki literatürden faydalanarak dijital okuryazarlıkla ilgili olarak dijital okuryazarlığın teknik, bilişsel ve sosyo-duygusal boyutlarını içeren bir model geliştirmiştir. Modelde, dijital okuryazarlık bu üç boyutun merkezinde bulunmaktadır ve her bir boyutta eleştirel düşünme en önemli bileşendir.

- *Dijital okuryazar olmanın teknik boyutu*; öğrenme ve günlük aktivitelerde bilgi iletişim teknolojilerini kullanmak için teknik ve operasyonel becerilere sahip olmak anlamına gelmektedir.

Buna örnek olarak; kulaklıklar, harici hoparlörler ve akıllı tahtalara giriş ve çevre aygıtlara bağlanabilme ve kullanabilme; çalışma bölümlerinin bilgisini, dosyaların korunmasını ve kullanım kılavuzlarını ya da “yardım” işlevlerini ve You Tube gibi diğer web tabanlı kaynakları kullanarak sorunları giderme yeteneğini üstlenme verilebilir. Ayrıca bu boyutta dijital okuryazar bir kişi, dosya yapılarını anlayarak teknolojiyi yeterli şekilde kullanabilme; depolama için gereken dosya boyutlarını

ve alanını anlama içeren veri aktarımını yönetme; uygulamaları bulma, indirme ve yükleme (ve gerekmedikçe kaldırma); mobil cihazlar için kızılotesi ve/veya bluetooth kullanabilme; veri indirmeye ilişkin veri şarj maliyetlerini anlama; iletişim ve sosyal ağ araçlarının kurulması ve kullanılması; internetteki kullanıcı hesap bilgilerinin güncellenmesi/değiştirilmesi; e-posta ve/veya dropbox yoluyla ekleri gönderme ve alma; iletileri uygun uygulamalarla açma; yazılım programlarının temel özellikleri hakkında bilgi sahibi olma, örneğin, etkileşimi tanımlayan ipuçları gibi kullanıcı arayüzü öğelerini (menü, boyutlandırma, sürüklenme, kaydırma, daraltılabilir listeler) ve sekmeleri ve bunların içerikle ilişkilerini anlama yeteneklerine sahiptir.

- *Dijital okuryazar olmanın bilişsel boyutu*; araştırmada eleştirel düşünme, dijital bilgiyi kullanma döngüsünü değerlendirme ve oluşturma yeteneği ile ilişkilidir. Ayrıca, belirli bir görevi öğrenmek ya da yapmak için uygun yazılım programlarını değerlendirebilmek ve seçebilmek anlamına da gelir.

Dijital okuryazarlığın bu boyutu, bireyin dijital kaynaklardan yararlanmayı gerektiren online ticaret ve içerik üretimi ile ilgili etik, ahlaki ve hukuki konular hakkında bilgi sahibi olmasını gerektirir (örneğin; telif hakları ve intihal gibi). Birey, çok dilli bir anlayışa sahip olmalıdır ve metin tabanlı bilgilerin yanı sıra görüntülerden, seslerden, videolardan, haritalardan ve modellerden gelen bilgileri de deşifre edebilmelidir.

- *Dijital okuryazar olmanın sosyo-duygusal boyutu*; (a) yanlış yorumlamadan ve yanlış anlamadan kaçınmak için uygun dil ve kelimeleri kullanma ve saygı gösterme gibi yüz yüze iletişim ile benzer kuralların uygulanması yoluyla “internet görgü kuralları”nı gözlemleyerek; (b) kişisel güvenlik ve mahremiyeti korumak için, kişisel bilgileri mümkün olduğunca gizli tutup ve gerekenden daha fazla kişisel bilgi vermemek (c) ne zaman tehdit edildiğini bilip ve bununla nasıl başa çıkacağını bilerek, (örneğin; tehdide aldırılmamak, rapor etmek veya tehdide cevap vermek gibi) iletişim kurma, sosyalleşme ve öğrenme için interneti sorumlu bir şekilde kullanabilmeyi içermektedir.

2.2. Bilişsel Esneklik Kavramı

Bilişsel esneklik teorisi eğitim bilimleri alan yazınında Spiro ve diğ. (1988) tarafından, karmaşık ve kötü yapılandırılmış alanlarda öğrenmenin nasıl gerçekleştiği ile ilgili çalışmalarında ele alınmıştır. Spiro ve diğ., (1991: 26) bilişsel esnekliği; “*bilgiyi, farklı kavramsal ve durum bakış açısıyla temsil etme becerisini ve sonradan bilginin kullanılması gerektiğinde, bu farklı kavramsal ve durum temsillerinden, problemin ihtiyaçlarına göre uyarlanmış bir bilgi topluluğunun uygun hale getirilme becerisini içerir*” şeklinde formüle etmektedirler. Özellikle, çok boyutlu ve doğrusal olmayan hiper metin sistemlerinin eğitimde kullanılmasının bilişsel esneklik özelliklerini geliştirme gücüne sahip olduğunu vurgulamaktadırlar.

Öncesinde Scott (1962: 405) bilişsel esneklik kavramını, “*bireyin davranış sistemini, çevresel uyaranlara cevaben uygun biçimde değiştirmeye hazır bulunması*” olarak tanımlamaktadır. Alanyazındaki diğer kabul gören tanımlara göre bilişsel esneklik; Cañas, Fajardo ve Salmerón (2006: 296) ve Cheng ve Kozzalka (2016:1), “*insanın bilişsel işleme stratejilerini çevrede yeni ve beklenmedik koşullarla yüzleşmek için uyarılma yeteneği*”; Martin ve Rubin, (1995: 623), “*kişinin; a) herhangi bir durumda mevcut seçenek ve alternatiflerin mevcut olduğunun farkındalığı b) esnek olma ve duruma alışma istekliliği ve c) esnek olma konusundaki özyeterliliğini*”; Diamond (2013: 149) ve Lange ve Dewitte, (2019: 488), “*bilişsel kümeleri, perspektifleri, düşünceleri, düşünme stillerini veya stratejileri değiştirme yeteneği*” olarak ifade etmektedirler.

Bilişsel esnekliğin bir başka yönü de, bir şey hakkında nasıl düşündüğümüzü değiştirmemizdir. Örneğin, bir sorunu çözenin bir yolu işe yaramıyorsa, “daha önce düşünülmeyen yeni bir yöntemi ya da bunu ortaya çıkarmanın bir yolunu bulabilir miyiz?” şeklinde düşünebiliriz. Bilişsel esneklik ayrıca değişen taleplere veya önceliklere uyum sağlamak, yanıldığını kabul etmek ve ani, beklenmedik fırsatlardan yararlanmak için yeterince esnek olmayı da içermektedir (Diamond, 2013: 149).

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı

Dijital çağ olarak nitelendirilen günümüzde dijital teknolojilerin hızlı gelişimi, gelişmekte olan bilgi toplumundaki bireylere, dijital ortamlardaki sorunları çözmek için daha fazla bilişsel yetenekler kullanmalarını gerektiren durumlar sunmaktadır. Bu durum genellikle “dijital okuryazarlık” olarak adlandırılmaktadır (Aviram ve Eshet-Alkalai, 2006: 1) ve yöneticiler için gerekli olan dijital becerilerin bir yönünü dijital okuryazarlık oluşturmaktadır. Dijital okuryazarlıkla birlikte eleştirel düşünme, hızlı karar alma, yeniliklere uyum teknolojiyi kullanma becerileri de bilişsel esneklik ile ilişkilendirilebilir.

Dijital okuryazarlık düzeyinin yüksek olması yönetici adaylarının sektörün mevcut durumu, ortaya çıkabilecek sorunlar, gelecek trendleri ve müşteri beklentileri gibi birçok konuyu önceden fark etmesini sağlayacak ve bu durum bilişsel esnekliklerini artırarak proaktif davranabilmelerini sağlayacaktır. Bununla ilgili olarak Ng (2012: 1066), teorik olarak, dijital okuryazar bir kişinin yeni ve ortaya çıkan teknolojilere hızlı bir şekilde adapte olabilmesi gerektiğini ve iletişim için kolayca yeni bir gösterge bilim dili alabilmesi gerektiğini belirtmektedir. Cheng ve Koszalka (2016: 1) da, bilişsel esneklik yeteneğine sahip olan bireylerin yeni, beklenmeyen ve değişen koşullarla başa çıkmak için bilişsel işlem stratejilerini uyarlayabildiklerini belirtmektedirler.

Bu bağlamda, turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlıkları ile bilişsel esneklikleri arasında bir ilişki olduğu ve dijital okuryazarlığın bilişsel esneklik üzerinde etkisi olduğu öngörülmektedir. Araştırma ile ilgili geliştirilen ve test edilen ana hipotezler şunlardır;

H₁: *Turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile bilişsel esneklikleri arasında istatistiki olarak pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.*

H₂: *Turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin bilişsel esneklik düzeyleri üzerinde istatistiki olarak pozitif yönlü bir etkisi vardır.*

Ayrıca araştırmada turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık ve bilişsel esneklik puanları ile cinsiyet, sınıf düzeyi ve internet kullanma seviyesi öz değerlendirmesi değişkenleri açısından anlamlı bir farklılık olduğu düşünülmektedir. Bu demografik özellikler ile ilgili olarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H₃: *Turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

H₄: *Turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile sınıf düzeyi değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

H₅: *Turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile internet kullanma seviyesi öz değerlendirme değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

H₆: *Turizm sektörü yönetici adaylarının bilişsel esneklik düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

H₇: *Turizm sektörü yönetici adaylarının bilişsel esneklik düzeyleri ile sınıf düzeyi değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

H₈: *Turizm sektörü yönetici adaylarının bilişsel esneklik düzeyleri ile internet kullanma seviyesi öz değerlendirme değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

Yapılan araştırma ile turizm sektörü yönetici adaylarının eğitim sürecinde dijital araçların kullanımının sağlanması ile teknoloji ve gelecek ile bütünleşmelerinin yeni iş yapış ve yeni düşünüş şekillerine geçiş sürecinde bilişsel esnekliklerinin artırılmasına sağladığı katkının belirlenmesi sonucunda, turizm sektörüne yetkinlikleri artırılmış daha profesyonel yöneticilerin yetiştirilmesine

olanak sağlanması amaçlanmaktadır. İlgili literatür incelendiğinde bu alanda doğrudan yapılmış bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Çalışmanın literatüre katkısı bu yöndedir.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türkiye’de 2019-2020 akademik yılında bir devlet üniversitesinin Turizm Fakültesi’nde eğitim alan 389 adet öğrenci oluşturmaktadır. Verilerin toplanmasında yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Anketler uygulanmadan önce öğrencilere çalışmanın amacı açıklanmıştır. Anket uygulaması sonrasında elde edilen tüm anketler gözden geçirilmiş ve doldurulmamış ya da eksik doldurulmuş olanlar ayıklandıktan sonra toplam 198 adet anket analize dâhil edilmiştir. Araştırmada tanımlanan evrendeki her elemanın eşit ve bağımsız seçilme şansının olduğu basit tesadüfi örneklem türü (Altunışık ve diğ., 2007: 129) seçilmiştir.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences for Windows) 20.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Verilerinin analizinde güvenilirlik analizine ilişkin iç tutarlık Cronbach’s α katsayıları ile hesaplanmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek için frekans analizi yapılmıştır. Verilerin normal dağılım sergileyip sergilemediğini belirlemek için değişkenlerin skewness değerleri incelenmiş dijital okuryazarlık (,379) ve bilişsel esneklik (-,663) değişkenlerinin normal bir dağılım sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Veriler normal dağılım sergilediği için parametrik testler uygulanmıştır. İki bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında t testi, ikiden fazla bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında one way anova testi kullanılmıştır. Ayrıca turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık ve bilişsel esneklik düzeyleri arasındaki ilişkinin saptanması için pearson korelasyon analizi; dijital okuryazarlığın bilişsel esneklik üzerindeki etkisini test etmek için basit regresyon analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular %95 güven aralığında, %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

3.4. Veri Toplama Araçları

Araştırmada verileri toplamak amacıyla, “Kişisel Bilgi Formu”, “Dijital Okuryazarlık Ölçeği” ve “Bilişsel Esneklik Ölçeği” kullanılmıştır.

“*Kişisel Bilgi Formu*”, cinsiyet, sınıf ve internet kullanma seviyesi öz değerlendirme değişkenlerini içeren 3 adet kategorik sorudan oluşmaktadır.

“*Dijital Okuryazarlık Ölçeği*”, Ng (2012) tarafından geliştirilmiş ve Hamutoğlu ve diğ. (2017) tarafından Türkçe uyarlama çalışmaları yapılmıştır. Ölçek toplam 17 maddeden ve 4 faktörden (tutum, teknik, bilişsel ve sosyal) oluşmaktadır. Tersten puanlanan maddenin bulunmadığı ölçekte 5’li Likert tipi bir derecelendirme kullanılmıştır (Hamutoğlu ve diğ., 2017: 412). Ölçeğin uyarlama çalışmalarında elde edilen Cronbach alfa katsayısı, .93’dür (Hamutoğlu ve diğ., 2017: 423). Ölçekten alınabilecek en düşük puan 17 iken, en yüksek puan 85’dir.

“*Bilişsel Esneklik Ölçeği*”, Martin ve Rubin (1995) tarafından geliştirilmiş ve Altunkol (2011) tarafından Türkçe uyarlama çalışmaları yapılmıştır. Ölçek toplam 12 maddeden ve 3 faktörden (seçeneklerin farkında olma, isteklilik ve öz yeterlik) oluşmaktadır ve 6’lı Likert tipi (1-kesinlikle katılmıyorum, 6-kesinlikle katılıyorum) bir ölçektir. Ölçekte 2., 3., 5. ve 10. maddeler ters kodlanmaktadır. Ölçeğin uyarlama çalışmalarında elde edilen Cronbach alfa katsayısı, .81’dir (Altunkol, 2011: 40). Ölçekten alınabilecek en düşük puan 12 iken, en yüksek puan 72’dir.

3.5. Bulgular

3.5.1. Güvenilirlik analizi sonucu

Elde edilen verilerle ölçeklerin güvenilirliğinin belirlenmesi amacıyla Cronbach α değerleri hesaplanmıştır. “*Dijital Okuryazarlık Ölçeği*” toplam Cronbach’s Alpha değeri 0,895 (n=17), “*Bilişsel Esneklik Ölçeği*” toplam Cronbach’s Alpha değeri 0,771 (n=12) olarak bulunmuştur. Cronbach alpha katsayılarının 0,70’ten yüksek olması, araştırmada kullanılan ölçeklerin yüksek güvenilirliğe sahip olduğunun bir göstergesidir

3.5.2. Faktör analizi sonuçları

“*Dijital Okuryazarlık*” ve “*Bilişsel Esneklik*” ölçeklerine uygulanan faktör analizi sonucunda her iki ölçek için de faktörlerin orijinal ölçeklerdeki gibi yapıya sahip olmadığı görülmüştür. Altunkol (2011: 41) da bilişsel esneklik ölçeği ile ilgili olarak ölçeğin orijinal formda olduğu gibi alt ölçek şeklinde değil, toplam puan alınarak kullanılmasının daha uygun olacağını belirtmektedir. Bu yüzden yapılan analizler toplam ortalama puan üzerinden gerçekleştirilmiştir.

3.5.3. Tanımlayıcı istatistikler

Çalışmada katılımcılardan 95 kişi (%48) erkek, 103 kişi (%52) kadındır. 1. sınıfa devam eden katılımcı sayısı 39 kişi (%19,7), 2. sınıfa devam eden katılımcı sayısı 36 kişi (%18,2), 3. sınıfa devam eden katılımcı sayısı 81 kişi (%40,9), 4. sınıfa devam eden katılımcı sayısı 31 kişi (%15,7) ve yüksek lisansa devam eden katılımcı sayısı 11 kişidir (%5,6). İnternet kullanma becerisini ise 21 kişi (%10,6) acemi düzeyde, 79 kişi (%39,9) orta düzeyde, 61 kişi (%30,8) ileri düzeyde ve 37 kişi (%18,7) uzman düzeyinde olarak nitelendirmektedir.

Ayrıca katılımcıların dijital okuryazarlık ve bilişsel esneklik düzeyleri ölçeklerinden aldıkları puanlar Tablo 1’de gösterilmektedir. Araştırma kapsamında katılımcıların dijital okuryazarlık puanları; 17 ile 39 puan arasında ise “*düşük*”, 40 ile 62 puan arasında ise “*orta*” ve 63 ile 85 puan arasında ise “*yüksek*” olarak kabul edilmiştir. Bilişsel esneklik puanları ise; 6 ile 27 puan arasında ise “*düşük*”, 28 ile 49 puan arasında ise “*orta*” ve 50 ile 72 puan arasında ise “*yüksek*” olarak kabul edilmiştir. Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların dijital okuryazarlıklarının (\bar{X} =66,72222) ve bilişsel esnekliklerinin (\bar{X} =49,67677) yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 1: Katılımcıların dijital okuryazarlık ve bilişsel esneklik ölçeklerinden aldıkları puanlara ilişkin bulgular

Ölçekler	\bar{X}	SS	En Düşük Değer	En Yüksek Değer
Dijital Okuryazarlık	66,72222	11,31371	17	85
Bilişsel Esneklik	49,67677	2,828427	6	72

3.5.4. Hipotezlerin sınanması

H₁: *Turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile bilişsel esneklikleri arasında istatistiki olarak pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki vardır.*

Tablo 2’de dijital okuryazarlık ve bilişsel esneklik arasındaki ilişkiyi saptamak için uygulanan Pearson Korelasyon testinin sonuçları sunulmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyi, korelasyon katsayısının 0-0.19 arasında olması durumunda çok zayıf; 0.20-0.39 arasında olması durumunda zayıf; 0.40-0.69 arasında olması durumunda orta; 0.70-0.89 arasında olması durumunda yüksek ve 0.90-1 arasında olması durumunda da çok yüksek düzeyde bir ilişki var şeklinde yorumlanabilir (Taşpınar, 2017: 194).

Tablo 2 incelendiğinde; “*Dijital Okuryazarlık Ölçeği*” puanları ve “*Bilişsel Esneklik Ölçeği*” puanları arasında ($r=0.423$), $p=0.000<0.01$ orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. **H₁** desteklenmektedir.

Tablo 2: Dijital okuryazarlık ve bilişsel esneklik puanları arasındaki ilişkiyi gösteren pearson korelasyon analizi sonucu

		Dijital Okuryazarlık	Bilişsel Esneklik
Dijital Okuryazarlık	Korelasyon katsayısı	1	,436**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	198	198
Bilişsel Esneklik	Korelasyon katsayısı	,436**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	198	198

**p<0.01(2-tailed)

H₂: *Turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeylerinin bilişsel esneklik düzeyleri üzerinde istatistiki olarak pozitif yönlü bir etkisi vardır.*

Tablo 3’de dijital okuryazarlığın bilişsel esneklik üzerindeki etkisini saptamak için uygulanan basit regresyon analizi testinin sonuçları sunulmaktadır. Regresyon analizi değişkenler arasındaki ilişkinin yapısı ve derecesi ile ilgilenmektedir (Altunışık ve diğ., 2007: 205). Regresyon analizinin varsayımlarından olan normalite testi varsayımı sağlanmıştı. Yine bir diğer varsayım veri setindeki gözlemler arasında otokorelasyon bulunmaması gerektiğidir. Bu sorunun test edilmesi için Durbin-Watson (DW) testi yapılmıştır ve DW testi sonucu 1,843 olarak bulunmuştur. Kalaycı (2005: 264) DW test istatistiği için 1,5-2,5 aralığının kabul edilebilir sınır olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3 incelendiğinde; yapılan basit regresyon analizi, modelin anlamlı olduğunu ve model kullanılarak tahmin yapılabileceğini ortaya koymaktadır. Tablo 3’de görüleceği üzere bilişsel esnekliğin bağımlı değişken olduğu dijital okuryazarlığın bağımsız değişken olduğu model istatistiksel olarak anlamlıdır ($R^2 = ,190$; $F=45,939$; $p<0.01$). Modele göre dijital okuryazarlık bağımlı değişken olan bilişsel esneklikteki değişimin %19’unu açıklamaktadır. Dijital okuryazarlıktaki bir birimlik artış bilişsel esnekliği 0,436 birim artırmaktadır. Dolayısıyla **H₂** desteklenmektedir. Modele ilişkin denklem aşağıda ifade edilmektedir.

$$\text{Bilişsel esneklik} = 2,417 + (0,435 * \text{Dijital okuryazarlık})$$

Tablo 3: Dijital okuryazarlığın bilişsel esneklik üzerindeki etkisine ilişkin basit regresyon analizi sonucu

Model	Standardize Edilmemiş Katsayılar		Standardize Katsayılar		t-değeri	p-değeri
	β	Std. Hata	β			
Sabit	2,417	,258			9,354	,000
Dijital Okuryazarlık	,435	,064	,436		6,778	,000
R= ,436 R² =,190	Düzeltilmiş R² =,186		F=45,939<0.01			

*Bağımlı Değişken: Bilişsel Esneklik; Metot: Doğrudan; $p<0.01$

Tablo 4’de katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleri ile cinsiyet, sınıf düzeyi ve internet kullanma seviyesi öz değerlendirme değişkenleri arasındaki farklılık testi sonuçlarını gösterilmektedir. Değişkenler ile ilgili hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H₃: *Turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

H₄: *Turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile sınıf düzeyi değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

H₅: *Turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile internet kullanma seviyesi öz değerlendirme değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

Tablo 4 incelendiğinde; cinsiyet ($p=0,429>0,05$), değişkeni ile dijital okuryazarlık düzeyi arasında ise anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. **H₃** desteklenmemektedir.

Katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleri sınıf düzeyi değişkenine göre ($p=0,000<0,05$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Yapılan Post-Hoc Tukey testine göre; dijital okuryazarlık düzeyleri en düşük düzeyde olan turizm sektörü yönetici adayları birinci sınıf öğrencileridir. 1. sınıf öğrencilerinin dijital okuryazarlık düzeyi ($\bar{x}=3,5023$); 2. sınıf ($\bar{x}=3,9395$), 3. sınıf ($\bar{x}=4,1394$), 4. sınıf ($\bar{x}=4,0455$) ve yüksek lisans öğrencilerinin ($\bar{x}=4,1797$) bilişsel okuryazarlık düzeylerinden anlamlı olarak farklılaşmaktadır. **H₄** desteklenmektedir.

Ayrıca katılımcıların dijital okuryazarlık düzeyleri internet kullanma seviyesi öz değerlendirme düzeyi değişkenine göre ($p=0,000<0,05$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Yapılan Post-Hoc Tukey testine göre; dijital okuryazarlık düzeyini uzman ($\bar{x}=4,3768$), ileri ($\bar{x}=4,1254$) ve orta ($\bar{x}=3,8347$) olarak değerlendiren katılımcılar acemi ($\bar{x}=3,2493$) olarak değerlendiren katılımcılardan, ileri ($\bar{x}=4,1254$) olarak değerlendiren katılımcılar orta ($\bar{x}=3,8347$) olarak değerlendiren katılımcılardan daha yüksek düzeyde dijital okuryazarlık puanına sahiptirler. **H₅** desteklenmektedir.

Tablo 4: Dijital okuryazarlık ile demografik değişkenler arasındaki farklılık testi sonuçları

Değişkenler	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	S.S.	Fark	
Cinsiyet	Erkek	95	4,0607		p=,429	
	Kadın	103	3,8738			
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	39	3,5023		p=,000	1<2
	2. Sınıf	36	3,9395			1<3
	3. Sınıf	81	4,1394			1<4,
	4. Sınıf	31	4,0455			1<Yüksek
	Yüksek Lisans	11	4,1797			Lisans
İnternet Kullanma Seviyesi Öz Değerlendirmesi	Acemi	21	3,2493		p=,000	uzman>acemi
	Orta	79	3,8347			ileri>acemi
	İleri	61	4,1254			ileri>orta
	Uzman	37	4,3768			orta>acemi

Tablo 5'de katılımcıların bilişsel esneklik düzeyleri ile cinsiyet, sınıf düzeyi ve internet kullanma seviyesi öz değerlendirme değişkenleri arasındaki farklılık testi sonuçları gösterilmektedir. Değişkenler ile ilgili hipotezler aşağıda yer almaktadır.

H₆: *Turizm sektörü yönetici adaylarının bilişsel esneklik düzeyleri ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

H₇: *Turizm sektörü yönetici adaylarının bilişsel esneklik düzeyleri ile sınıf düzeyi değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

H₈: *Turizm sektörü yönetici adaylarının bilişsel esneklik düzeyleri ile internet kullanma seviyesi öz değerlendirme değişkeni arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık vardır.*

Tablo 5 incelendiğinde; cinsiyet ($p=0,267>0,05$) ve sınıf düzeyi ($p=0,100<0,05$) değişkenleri ile bilişsel esneklik düzeyi arasında ise anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. **H₆** ve **H₇** desteklenmemektedir.

Araştırmaya katılan turizm öğrencilerinin bilişsel esneklik düzeyleri internet kullanma seviyesi öz değerlendirme düzeyi değişkenine göre ($p=0,000<0,05$) anlamlı bir farklılık göstermektedir. Yapılan Post-Hoc Tukey testine göre; dijital okuryazarlık düzeyini uzman ($\bar{x}=4,1397$), ileri ($\bar{x}=4,2005$) ve orta ($\bar{x}=4,2395$) düzey olarak değerlendiren öğrenciler bilişsel esneklik düzeyini acemi ($\bar{x}=3,5913$) olarak değerlendiren öğrencilerden daha yüksek dijital okuryazarlık puanına sahiptirler. H_8 desteklenmektedir.

Tablo 5: Bilişsel esneklik ile demografik değişkenler arasındaki farklılık testi sonuçları

Değişkenler	Gruplar	n	Sıra Ortalaması	S.S.	Fark	
Cinsiyet	Erkek	95	4,1886		p=,267	
	Kadın	103	4,0947			
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	39	3,8568		p=,100	
	2. Sınıf	36	4,2060			
	3. Sınıf	81	4,2212			
	4. Sınıf	31	4,2070			
	Yüksek Lisans	11	4,1364			
İnternet Kullanma Seviyesi Öz Değerlendirmesi	Acemi	21	3,5913		p=,002	uzman>acemi ileri>acemi orta>acemi
	Orta	79	4,2395			
	İleri	61	4,2005			
	Uzman	37	4,1397			

4. SONUÇ

Turizm sektörü de giderek artan bir biçimde dijitalleşmektedir. Sektör içerisinde yer alan tüm işletmeler varlıklarının sürdürebilmek için dijitalleşmeye uyum sağlamak zorundadır. Bunun için de turizm sektörü yönetici adaylarının profesyonel anlamda teknoloji kullanma yetkinlikleri önem kazanmaktadır. Bu yetkinlikler bir yandan gelecekte olası sorunların çözüm yollarının belirlenebilmesi için gerekli olan bilgiyi edinme ve doğru bilgiye erişimi sağlarken diğer yandan gerekli stratejileri oluşturmaya da katkı sağlayacaktır. Gerek stratejilerin oluşturulması gerekse değişen çevre şartlarında bu stratejilerin değiştirilebilmesi ise bilişsel esneklik kavramının önemini desteklemekte ve dijital okuryazarlıkla bilişsel esneklik arasındaki ilişkinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Cañas, (2006: 296), bilişsel esnekliğin öğrenme sürecine işaret ettiğini ve deneyimle artırılabilirliğini belirtmektedir. Dolayısı ile turizm sektöründe geleceğin yönetici adaylarının bilişsel okuryazarlıkları arttıkça bilişsel esnekliklerinin de artacağı öngörülebilir.

Yapılan araştırmada da dijital okuryazarlık ile bilişsel esneklik arasında istatiki olarak anlamlı ve orta düzeyde bir ilişki olduğu ve dijital okuryazarlığın bilişsel esneklik üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Turizm fakülteleri müfredatında sektörle ilişkili teknoloji becerilerini arttıracak derslerin sayısının artırılması, derslerde teorinin yanı sıra teknolojiyi de kullanarak yapılacak proje temelli ödevlerin verilmesi, uygulamaya dönük örnek olayların incelenerek farklı seçenekleri üretebilme yetkinliklerinin artırılması, alan derslerinde soru-cevap biçiminde ders işlenerek ders içerisindeki etkileşimin artırılması, esnek öğrenme ortamlarının oluşturulması turizm sektörü yönetici adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile bilişsel esnekliklerinin artırılması yönünde etkili olabilecek stratejilerdir. Üniversite ve turizm fakültesi bölümlerinin teknoloji altyapısının geliştirilmesi, akademisyenlere eğitim teknoloji konusunda destek verilmesi de bu kapsamda önemlidir.

Ayrıca dijital okuryazarlık ve bilişsel esnekliğin farklı değişkenler ile ilişkisinin incelenmesi, turizm sektörü yönetici adaylarının yanı sıra sektördeki farklı alanlardaki yöneticiler üzerinde de araştırmaların gerçekleştirilmesi literatüre katkı sağlayacaktır

5. KAYNAKÇA

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2007). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı. 5. baskı. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Altunkol, F. (2011). Üniversite Öğrencilerinin Bilişsel Esneklikleri ile Algılanan Stres Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Aviram, A. & Eshet-Alkalai, Y. (2006). "Towards a Theory of Digital Literacy: Three Scenarios for the Next Steps", *European Journal of Open, Distance and E-Learning*, 1-11.
- Avrupa Birliği Komisyonu, Eurostat Statistics Explained (2019). Glossary: Digital Literacy. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Digital_literacy, 2019.
- Belshaw, D. A. J. (2011). What is Digital Literacy? A Pragmatic Investigation (Basılmamış Doktora Tezi). Department of Education at Durham University.
- Cañas, J. J., Fajardo, I & Salmerón, L. (2006). "Cognitive Flexibility", Inbook: International Encyclopedia of Ergonomics and Human Factors. Ed: Waldemar Karwowski, CRC Press, 296-300.
- Cheng, J. & Koszalka, T. A. (2016). "Cognitive Flexibility Theory and its Application to Learning Resources" Syracuse University - RIDLR Project, 1-7. http://ridlr.syr.edu/wp-content/uploads/2016/09/CFT_Final.pdf, 2019.
- Deye, S. (2015). Promoting Digital Literacy Among Students and Educators. Washington, DC: National Conference of State Legislators, http://www.ncsl.org/Portals/1/Documents/educ/digLiteracy_final.pdf, 1-6.
- Diamond, A. (2013). "Executive Functions", *Annual Review of Psychology*, 64, 135-168.
- Eshet-Alkalai, Y. (2004). "Digital Literacy: A Conceptual Framework for Survival Skills in the Digital Era", *Journal of Educational Multimedia and Hypermedia*, 13(1), 93-106.
- Hamutoğlu, N. B., Canan-Güngören, Ö. C., Kaya-Uyanık, G. & Gür-Erdoğan, D. (2017). "Dijital Okuryazarlık Ölçeği: Türkçe'ye Uyarlama Çalışması", *Ege Eğitim Dergisi*, 18 (1), 408-429.
- Kalaycı, Ş. (2005). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri (1 ed.). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Lange, F. & Dewitte, S. (2019). "Cognitive Flexibility and Pro-Environmental Behavior: A Multimethod Approach", *European Journal of Personality*, 33, 488-505.
- Lankshear, C. & Knobel, M. (2006). "Digital Literacy and Digital Literacies: Policy, Pedagogy and Research Considerations for Education", *Nordic Journal of Digital Literacy*, 1(1), 12-24.
- Martin, A. (2005). DigEulit-A European Framework for Digital Literacy: A Progress Report. *Journal of e-Literacy* 2, 130-136.
- Martin, M. M. & Rubin, R. B. (1995). "A New Measure of Cognitive Flexibility", *Psychological Reports*. 76, 623-626.
- Ng, W. (2012). "Can We Teach Digital Natives Digital Literacy?", *Computers & Education*, 59, 1065-1078.
- Nichols, T. P. & Stornaiuolo, A. (2019). "Assembling "Digital Literacies": Contingent Pasts, Possible Futures", *Media and Communication*, 7(2), 14-24.
- Scott, W. A. (1962). "Cognitive Complexity and Cognitive Flexibility", *Sociometry*, 25(4), 405-414.

Secker, J. (2018). “The Trouble with Terminology: Rehabilitating and Rethinking “Digitalliteracy””, ed. Reedy, K. ve Parker, J., Digital Literacy Unpacked. London: Facet Publishing, 3-6.

Spiro, R. J., Coulson, R. L., Feltovich, P. J. & Anderson, D. (1988). Cognitive Flexibility Theory: Advanced Knowledge Acquisition in Ill-Structured Domains. *Technical Report No. 441*. University of Illinois at Urbana-Champaign 51 Gerty Drive Champaign, Illinois 61820, *10th. Annual Conference of the Cognitive Science Society*, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Spiro, R. J., Feltovich, P. J, Jacobson, M.J. & Coulson, R. L. (1992). “Cognitive Flexibility, Constructivism, and Hypertext: Random Access Instruction for Advanced Knowledge Acquisition in Ill-Structured Domains”. in *Constructivism and The Technology of Instruction: A Conversation*. Ed: T.M. Duffy ve D.H. Jonassen, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 57-76.

Taşpınar, M. (2017). Sosyal Bilimlerde SPSS Uygulamalı Nicel Veri Analizi. Pegem Akademi Yayınları.

Türkiye’deki Dijital Değişime CEO Bakışı (2019). <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/tr/Documents/technology-media-telecommunications/turkiyedeki-dijital-degisime-CEO-bakisi.pdf>, 2019.

WEF (World Economic Forum) (2016). White Paper Digital Transformation of Industries: In Collaboration with Accenture Digital Enterprise. <http://reports.weforum.org/digital-transformation/wp-content/blogs.dir/94/mp/files/pages/files/digital-enterprise-narrative-final-january-2016.pdf>, 2019.

SAVAŞ EKONOMİSİ, EKONOMİK SAVAŞ VE EKONOMİK GÜVENLİK

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim Kubar

Fırat Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,

ykubar@firat.edu.tr

1. GİRİŞ

İnsanların topluluklar halinde yaşamaya başlaması, farklı isteklerle savaşların yaşanmasına neden olmuş, savaşarak geçirilen süre barış sürecinden çok daha uzun sürmüştür. Bu nedenle, savaş kavramı, insanlık tarihi boyunca, kaçınılmaz bir olgu olarak sık sık yaşanmaktadır. 21. yüzyılda, ekonomik, sosyal, siyasi birçok konuda olduğu gibi savaş kavramı da evrim geçirerek yeni biçimler almıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dönem de savaşlar, değişim göstererek askerlerle ilgili bir kavram olmaktan çıkmış, başlaması ve sürdürülmesi ekonomik alana geçen bir özellik göstermiştir. Ekonomik kaynakların yönetiminin, uygarlıkları kurtaracak unsurlar olarak görülmesi, savaşların evriminin nedeni olmuştur. Savaşlar, çok boyutlu sorunlardır ve gelecekte insanlığın bu sorun için kalıcı çözümler üretip üretemeyeceği bilinmemektedir. Savaşların nerede ve neden meydana geldiği sorusunun cevaplanması günümüz ekonomileri için son derece önemlidir.

Ülkeler arasındaki savaşlar, çıkar ilişkisine bağlı olarak gelişmekte, bu çıkar ilişkisine dâhil olan sayısız yerel ve küresel aktörler arasından geçerek ortaya çıkmaktadırlar. Savaşlar, kitle imha silahı barındırmak gibi nedenlere bağlanmakta, demokrasi getirmek gibi ülke içine anlatılacak sebepler aranmaktadır. Ulusal güvenlik ve stratejik istihbarat açısından ortaya çıkan savaşların en önemli özelliği ekonomik güç mücadeleleri olmalarıdır. Savaşlara hazırlık ve savaşın kusursuzca yönetilmesi için, sağlam ve yeterli bir ekonomik güç gerekmektedir. Savaşlar çok miktarda kaynağın kullanılmasına neden olmakta kullanılan kaynaklar ve araçlar değerlendirildiğinde, Dünya da insanlığın önündeki tüm sorunları çözebilecek boyutta olduğu görülmektedir.

21. yüzyılda Irak, Afganistan, Meksika, Sudan, Somali, Cezayir, Suriye, Mısır, Tacikistan, Çeçenistan, Karabağ, Filistin, Sri Lanka, Türkiye gibi birçok ülkede, uzun ya da kısa süreli çatışma sahaları oluşmuştur. Bu süreç içerisinde, sayıları milyonları bulan insanlar, kullanılan ağır ve öldürücü silahlarla hayatını kaybetmiş, sakat kalmış, iç-dış göçe maruz kalmışlardır. Bu nedenle, bir ülkenin varlığını devam ettirmesi, büyümesi ve gelişebilmesi için ekonomisinin çok yönlü biçimde ilerlemesi ve korunması gerekmektedir. Bu noktada savaş ekonomisi, ekonomik savaş ve ekonomik güvenlik kavramları önem kazanmaktadır. Bir ülkenin dışarıdan gelebilecek her türlü tehlikelere karşı korunması gerekmektedir. Bu noktada ülkenin bağımsız ulusal ekonomik gücü öne çıkmaktadır. Ülkelerin güvenliğini sağlayabilmesi için genel ekonomik durumun iyi ve sürdürülebilir olması gerekmektedir. Savaşların organize edilmesi ve desteklenmesi için iyi bir savaş ekonomisine sahip olunması gerekmektedir. Ekonomik tehditlere, tehlikelere, baskı ve saldırılara karşı hazırlıklı olmak ve savunma yapmak için ekonomik savaşın yapılandırılması gerekmektedir. Savaş ekonomisi ve ekonomik savaş ülkelerin ulusal güvenliğini sağlamak ve karşıya çıkabilecek her türlü tehlikeleri engellemek noktasında birleşmektedir.

21. yüzyılda savaşların; sınırları aşarak yalnızca askeri gücü değil, devlet organlarını, finans kurum ve kuruluşlarını, mikro boyutta bireyleri hedef almaya başlaması, savaşların sadece askeri güçle idare edilemeyeceğinin fark edilmesi, yeni savaş tiplerine uyum sağlanmasının gerekliliği, savaşı kontrol etmek için savaşlara daha fazla uzmanlık alanı ilave etme ihtiyacını doğurmuştur. Bu gelişmeler, savaş ekonomisi, ekonomik savaş ve ekonomik güvenlik kavramlarının önemini artırmıştır. Bu nedenle çalışmada, savaş kavramının evrimi, ekonomik etkileri, savaş ekonomisi,

ekonomik savaş ve ekonomik güvenlik kavramlarının araştırılması ve gelişmelerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

2. SAVAŞ KAVRAMININ DEĞİŞİMİ VE EKONOMİK ETKİLERİ

Savaş kavramı, insanlığın varlığından 2000’li yıllara kadar geçen sürede şekil değiştirerek sürekliliğini ve toplumsal bir sorun olarak güncelliğini korumaktadır. Savaş, bir organizasyon olmakla birlikte, büyük bir belirsizlik ve tarafların kendilerine hak kazandıracak nedenlerinin olduğu bir durum olarak ifade edilmektedir. Yeryüzünde ilk toplulaşmayla birlikte; daha güçlü olan kavimler, topluluklar ve zamanla daha güçlü devletler, olmayanlar üzerinde egemenlik kurmak istemişlerdir. Egemenlik kurma isteği; ‘bir fikri, dini, milli bir ülküyü üstün kılma ve onu hayat geçirme isteği, stratejik önem taşıyan yeraltı ve yerüstü kaynaklara sahip olma ya da bazı milletleri hâkimiyet altına alma’ düşünceleri ile ortaya çıkmıştır (Erkal 1985: 66). Savaş, ifade edilen nedenler sonucunda, maddi ve manevi tüm kaynaklara başvurulacak silahların kullanılmasıdır (Özgül, 2000: 5-10). Savaş önemli ölçüde can kaybına neden olabilecek kapsamlı uzun süreli bir çatışmanın, silahlı kuvvetler başta olmak üzere tüm araçlarla sürdürülmesidir. Savaş, ülkelerin barış yolu ile halledemedikleri sorunlarını milli güçlerini kısmen ya da tamamen kullanarak mücadele etmeleridir (Sönmezoglu, 1994: 69). Savaşlar, askeri teşkilatlanmaların yapılması, donanım kullanımı, farklılaşan stratejiler ve tarafların sosyo-ekonomik yapılarına göre, farklı şekillerde ortaya çıkmaktadırlar. Savaşın uygulandığı mekânın niteliği ve türü de farklılaşmalara olanak sağlamaktadır (Dedeoğlu, 2014: 186).

Savaşlar, ülkelerin kaderini değiştirirken aynı zamanda insanlığın da kaderini etkilemektedir. Bu nedenle savaşlar, geniş bir açı ile incelenmeli savaşların arka planlarına dikkat edilmelidir. Savaşlar boşuna ve tesadüfi çıkmamakta ve bir mekâna ihtiyaç duymaktadırlar. Savaşların gerçekleştiği dönemlerdeki para sorunlarını, üretim kapasitelerindeki düşüşleri, iklim değişikliklerini, yönetim krizlerini ve bir birine karşı olan tarafların durumlarını incelemek büyük önem arz etmektedir (Akad, 2018:7-8).

Gantzel ve Schwinghammer (1999) savaş kavramını oluşturan alt başlıkları; *Çatışma*; savaşın bir alt boyutu olarak; itiraz etmek, karşı çıkmak, ortak ilgi alanları üzerinde anlaşmaya varamamak, *Savaş*; çatışmaların zirve noktası, *Savaş Bölgesi*; savaşın gerçekleştiği bölge ya da alan, *Savaş Formları*; iç savaşlar, uluslararası savaşlar ve ikisinin karışımı olan iç ve uluslararası savaşlar, *Savaş Frekans*; birim zamanda yapılan savaş miktarı, *Savaşın Kapsamı*; savaşa katılan taraflar ve silahlı unsurlarının sayısı, *Savaş Katılımcıları*; ulusal direkt katılımcılar (ülke, lider ya da halk hareketi unsurları, gruplar, gerillalar, vb.), rakipler (siyasi, politik rakipler veya diğer liderler), üçüncü taraf ülkeler, direkt katılımcı veya taraf olmamasına karşın savaşta yer alan Birleşmiş Milletler güçleri, *Savaş Olayları*; savaş ile ilgili gelişmeler, *Savaşın Şiddeti*; savaşta hayatını kaybedenlerin sayısı. *Savaşan Taraflar*; ülkeler, liderler, gruplar, rakipler, savaşa iştirak edecek silahlı tüm katılımcılar, *Savaş Temayülü*; bir alanda belli bir zamanda savaşın başlama sıklığı, *Savaşın Yönü*; savaş katılımcılarının savaşın üstesinden gelebilme durumu, *Savaş Yükü*; belli bir alanda belli bir zaman diliminde süren savaşların sayısı, *Savaşın Zorluğu*; savaş süresinin uzunluğu ve çarpışmaların üst üste gelmesi durumu, *Silahlı Çatışma*; tarafların silahlı olarak toplu şiddet kullanması, *Üçüncü Tarafın Müdahalesi*; savaşan tarafların mücadelesine, mensubu (ülke lideri, başkomutan vb.) olmamak kaydı ile ordu vb. birimler ile dışarıdan iştirak ederek, etkide bulunmaktır şeklinde ifade etmişlerdir.

2.1. Savaşların Evrimi

1900’lü yıllardan itibaren savaşların topyekûn (bütünüyle, eksiksiz) savaş özelliği göstermesi, milletlerin eksiksiz olarak savaşa hazır olmasını gerektirmektedir. Bu durum ekonominin savaştaki önemini ortaya çıkarmaktadır. Globalleşme, teknolojik ilerlemeler ve bilginin hızla yayılmasının ortaya çıkardığı değişiklikler, insanlığın önceden tecrübe etmediği bir değişimi dünyaya kabul ettirmiştir. Bu yeni düzen hayatımızın içindeki neredeyse her şeyi etkisi altına almıştır, savaş olgusu da bu sürece dâhil olmuştur.

Mısır ve Mezopotamya ovalarında M.Ö. tarımın başarılı bir şekilde uygulanması daha önce rakip göçebe gruplar arasındaki sınırlı çatışmalardan oluşan savaş kültürünü değiştirmiştir. Sümer, Hitit ve Mısırlıların tarımdan elde ettikleri sermaye fazlası nedeniyle, büyük bir grup tarım ile uğraşmak yerine, askeri konulara yönelmiş bu nedenle Hititler ve Mısırlılar ilk kez büyük ölçekli bir ordu kurmuşlardır (Hanson,2014: 15). M.Ö 5. yüzyıla kadar savaşlar, kısa sürdüğü için lojistiğe pek önem verilmemiş ve savaşın maliyeti, orduların savunma harcaması düşük olmuştur. Ancak Peloponez Savaşı gibi uzun süren (27 yıl) savaşlar ile birlikte, savaşlar pahalı ve ölümcül bir özellik kazanmıştır (Hanson, 2014: 22-30). M.Ö 4. ve 3. yüzyıllarda Roma'da lejyon olarak adlandırılan yeni bir askeri yapı oluşturulmuş, kamu düzeni ve pazar ekonomisinin getirileriyle; yollar, kamplar, hastaneler, silahlar, maaş, subaylar ve sağlık personellerini de içeren bir savaş alt yapısı oluşturulmuştur. Savaşların gelişimi M.S. 5. yüzyıla gelindiğinde, insan faaliyetleri arasında oldukça önemli bir yere gelmiştir. Bu nedenle, ordular ve donanmalar ait oldukları toplumların kaynaklarının büyük bir kısmını kullanmışlardır (Neiberg,2011: 34). Bu tarihten sonra savaşlarda dinin etkisi artmıştır. Özellikle İslam'ın yayılması ve İslam'daki cihad anlayışı ile birlikte, İslam ordularının dünyanın çeşitli yerlerinde askeri faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'un fethinde topları kullanması ile birlikte bir çağ sona ermiş ve savaş olgusu üzerinde devrim niteliğinde bir değişim olmuştur. İlk olarak, barutlu silahların gücü ortaya çıkmış, ikinci olarak, devletler için ekonomik anlamda sömürgelerin önemi arttıkça sahip olunan donanmanın da önemi artmıştır (Neiberg,2011: 59).

Barutun icadıyla ateşli silahın yapımının, Avrupa'da mükemmelliğe ulaşması Avrupa'daki ekonomik ortamı değiştirmiş, özel girişim, bankacılık sistemi, silah imalatçılarına gereken teşviki sağlamış, Avrupa'da savaşların nerdeyse aralıksız devam etmesi, yöneticileri savaş alanında kendilerini üstün kılacak teknolojiyi elde etmek için sürekli girişimcilere fon sağlamasına neden olmuştur. Donanmaların gelişmesi, deniz savaşlarının önemini artırmış ve savaşlar bu gelişme ile Amerika, Asya ve Afrika'nın bazı bölgelerine taşınmıştır. Bu durum, Avrupa devletlerinin pahalı donanmaları finanse etmelerini zorunlu kılmıştır (Parker, 2014: 125).

16. yüzyıla gelindiğinde savaşlar daha çok hanedanlıklar için yapılırken, 17. yüzyılda savaşlar, komşu ülkelere egemen olmak için yapılmaya başlamıştır. (Lynn,2014: 206). 19. yüzyılda, Sanayi devrimi ile birlikte ivme kazanan teknolojik gelişmelere paralel olarak savaşların yıkıcılığı artmış, cephe savaşları yerini topyekûn savaşlara bırakmıştır (Yılmaz,2007a: 18). Sanayi devrimi, üretilen silah miktarının artmasına ve etki alanlarının güçlenmesine neden olarak, silah üretiminde büyük bir ivme kazandırmıştır. Sanayileşmiş ülkeler, ekonomi alanındaki başarılarını hızlı bir şekilde savaş alanlarına yansıtmış bu durum, onlara yeni avantajlar sağlamıştır. İletişimde telgraf, telsiz ve telefonların kullanılması ve gelişimi askeri iletişimde büyük öneme sahip olmuş ve ordular tarafından hemen sahiplenilmiştir (Murray,2014: 275-276). Savaşların evriminde I. dünya savaşı bir dönüm noktası olmuş, II. Dünya Savaşı sonrasında ise, ABD ve Sovyetler Birliği iki süper güç olarak dünya sahnesinde yerlerini almışlardır (Yalçınkaya,2004: 106). Soğuk Savaş döneminde, süper güçler nükleer silahlarla birlikte oluşan "dehşet dengesi" ile birlikte herhangi bir sıcak çatışmada karşı karşıya gelmekten kaçınmışlar ve kendilerine yakın devletler aracılığıyla birbirleriyle mücadele etmişlerdir (Eker, 2015: 39). Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte başlayan savaş hakkındaki kuramsal tartışmaların ortak noktası, klasik savaş tanımının günümüz yeni savaşlarını açıklamakta eksik kalmasıdır (Yalçınkaya,2014: 402). Lind savaşların gelişimini 1., 2., 3. ve 4. nesil savaşlar şeklinde açıklamaktadır. Lind, savaşların ayrımında *Otuz Yıl* savaşlarının sona erdiği Vestfalya Antlaşması'nı (1648) başlangıç yılı olarak kabul etmektedir (Lind,2004: 12).

2. nesil savaşları birinci nesil savaşlardan ayıran en önemli özellik topçu kuvvetlerinin etkin kullanılması ve teknolojik gelişmelerdir. 2. nesil savaşlarda ortaya çıkan teknolojik etki, daha ağır topların, bomba taşıyabilen uçakların ve sanayi sektöründe daha çok savaş materyallerinin üretilmesi olarak gerçekleşmiştir (Lind vd.,1989:23). Üçüncü nesil savaşlar, çizgisel olmayan manevra stratejisine dayandırılmış, savaş anlayışı sadece ateş gücü ve yıpratmaya değil aynı zamanda düşman mevzilerine sızarak düşman kuvvetlerini etkisiz hale getirmeye yönelmiştir (Lind,2004:13). Dördüncü nesil savaşlarda savaş ile barış arasındaki çizgi çok incelmış, tanımlanabilecek bir savaş alanı veya cephe, sivil-asker, savaşan-savaşmayan arasındaki fark ortadan kalkmıştır (Lind vd,1989:23).

21. yüzyıla doğru savaşlar artık sınırlı bir hale gelmiş ve savaş alanında birçok devlet-dışı unsur görülmeye başlanmış, devlet-dışı aktörlerin de görülmesiyle birlikte, simetrik savaş anlayışından, asimetrik savaş anlayışına bir geçiş olmuştur. Savaş bu dönemde teknoloji ile paralellik göstererek büyük değişim geçirmiştir. Küreselleşme ile birlikte bireyin, devlete olan bağlılığı zayıflamış, savaş artık bireyler, suç örgütleri, dini örgütler, etnik şiddet yanlısı örgütler gibi farklı devlet-dışı aktörlerin de dâhil olduğu bir olgu haline gelmiştir. Bunlara ek olarak özel askeri şirketler kurulmuş ve savaş/güvenlik ticarileşmiş ve bir hizmet sektörü haline gelmiştir. Geleneksel konvansiyonel savaşın siyasi, ekonomik ve sosyolojik maliyetleri devletleri, hasım devletlere karşı, 4. nesil savaş konsepti çerçevesinde mücadele eden unsurlara destek vermeye itmiştir (Gürcan, 2012: 97).

2.2. Savaşların Ekonomik Etkileri

Savaşlar, gerçekleştikleri bölgede ekonomik ve toplumsal yapılarda köklü değişimlere neden olan yıkıcı ve şiddet içeren bir özelliğindedir. Savaş dönemlerinde pazara arz edilen mal ve hizmetler genel olarak askeri kesimin isteklerini gidermek için kullanıldığından, halk tüketimine ayrılan pay azaltılmaktadır. Normal şartlarda ‘talep kanunu’ gereğince mal ve hizmetlerin fiyatların artması talep edilen miktarı azaltırken, savaş dönemlerinde, talep kanunun tersi yaşanmakta ve halk geleceğin belirsizliği ve fiyatların daha da yükseleceği düşüncesiyle, mal ve hizmetlere olan taleplerini artırmaktadır. Satıcılar, savaş dönemlerinde arz edilecek her mal ve hizmete karşı her zaman alıcı bulabileceğini düşünerek tekel konumuna geçmekte, hükümet piyasanın kontrolünü kaybetmektedir. Savaş ortamında üretim araçlarını kullanmak, kredi bulmak, üretimi devam ettirmek olanaksız olduğu için arz yetersizliği yaşanmaktadır. Savaş döneminde, bütçeden savaş harcamaları için büyük bir pay ayrılması ihtiyaç sahiplerine olan yardımların azalmasına ya da kesilmesine neden olmakta, arz yetersizliğinin neden olduğu fiyat artışları ile ortaya çıkan enflasyonla birlikte, zorunlu malların fiyatlarının artması, dar gelirli kesimin açıklıkla karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Artan enflasyon, gelir dağılımının adaletsizliğini artırarak, sabit gelirli olanların giderek fakirleşmesine neden olmaktadır(<https://www.researchgate.net>).

Geçmişte yaşanan savaşların nedenleri ile 21. yüzyılda yaşanan savaşların nedenleri arasında farklılıklar vardır. Geçmiş dönem savaşları nüfusun belli bir bölümünü ya da belli bir toprak parçasıyla sınırlı kalırken 21. yüzyıl savaşlarında alan, geçmişle kıyaslanamayacak biçimde genişlemiş ve birçok ülkeyi ve ekonomisini etkileyen bir özelliğe sahip olmuştur.

Savaşların ekonomik etkileri, tehdidin oluşmasıyla ortaya çıkmakta, devletler ekonomilerini savaşa yönelik planlamalarla yönetmektedirler (Suvla, 1940: 27). Savaşın ekonomik etkileri arasında, borçlanma, finansman açığı, yıkım ve hasar maliyetleri yer almaktadır. Savaş dönemlerinde oluşan bütçe açıkları için gerekli olan borç, ülke kredibilitésinin düşmesi nedeniyle, yüksek maliyetle ve yüksek faizle sağlanabilmektedir. Finansman açığı, Merkez Bankası kaynakları ile karşılandığından enflasyonun daha da artması kaçınılmaz hale gelmektedir. Savaşla oluşan yıkım ve hasarların onarımı için imar faaliyetleri, sağlık/sosyal güvenlik için yapılacak harcamalar, bütçe üzerinde önemli bir yük olmaktadır. Savaşın maliyeti, ülkelerin kalkınmışlık seviyesine bağlıdır. Eğer ülkenin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetler yerli ürün ile karşılanıyorsa, ekonomi savaştan daha az zararla çıkmakta, eğer yerli ürün ile değil de ithalat ile karşılanıyorsa savaş döneminde dış ticaretin kesintiye uğramasıyla, ülke krizle karşı karşıya kalabilmektedir (Ete, 1939: 596). Savaşın ekonomik etkilerinden biride, çalışan üretken nüfusun azalmasıdır Geçmiş dönem savaşlarında nüfus kayıpları çok daha yüksek olsa da günümüz savaşlarında da askeri personel ve sivil can kayıpları yaşanmaktadır. Beşeri sermaye olan insanın, savaşlarda ölmesi ülke üretiminde azalmalara ve milli gelirden kayıplara neden olmakta, ayrıca can kayıpları, tüketimin de düşmesine neden olmaktadır. Savaş dönemlerinde üretimde ve gelirden yaşanan kayıplar, borçlanma ile karşılanmakta bu durum, borç faizlerinin yüksek olması nedeniyle gelecek nesilleri bu borca ortak etmektedir.

20. yüzyılda savaş tehdidi olmasa bile, savaşa hazırlıklı olmak son derece önemlidir. Ülkelerin savaş döneminde sorunlarla karşılaşmaması için barış döneminde, askeri gücünü şartlara uygun hale getirmeleri, savaş ekonomisinin temellerini atarak hazır hale getirmeleri, hayati önem taşıyan stratejik ürünlerin stokunu yapmaları, savaşa yönelik ekonomik düzenlemeleri hayata geçirmeleri

gerekmektedir (Suvla, 194: 27). Savaş dönemlerindeki üretim miktarı, ülkenin normal koşullardaki endüstri gücüne bağlıdır. Bir ülkenin, sanayi üretiminin savaşa uygun hale getirilmesi, yeni üretim araçlarının temin edilmesini, işçilerin savaş üretimi için çalışmaya alışmalarını gerektirmektedir. Bu durum uzun sürmekte bu nedenle, barış zamanında gerekli endüstrilerin, savaş koşullarına uygun olacak şekilde hazırlanması oldukça önemli hale gelmektedir (Ergin,1943: 40).

Savaş ekonomisi hazırlıklarında, tamamen yerli üretimin miktarı ve niteliği kilit rol oynamaktadır. Ancak, ülkelerin istedikleri her türlü mal ve hizmetin yerli üretiminin yapılması kaynakların kıt olması ve kaynak çeşitlerinin eşit dağılmamasından dolayı mümkün değildir. Bu durum, sorun olarak karşımıza çıkmakta ve savaş zamanlarında dış ticaretin yapılamaması ile birlikte daha da büyümektedir (Ete,1939:596). Barış döneminde, hayata geçirilen bazı sanayi kuruluşlarının, savaş döneminde, savaşa uygun hale dönüşebilmesi (bazı bölgelere yapılan karayollarının, hava ulaşımına elverişli olarak planlanması gibi) çok önemlidir ve savaşa dönük tedbirler arasında yer almaktadır. Savaş döneminde, dış ticaretin kesintiye uğrayabileceği göz önünde tutularak barış zamanında ya da savaş tehdidi döneminde, gerekli hammadde ve gıda maddeleri stokunun yapılması gerekmektedir. Savaş döneminde yeme-içme sorununa karşı, üretim seferberliği yapılabileceği için bu durumda önceden planlanması gerekmektedir. Ayrıca askeri harekâtın gerçekleşeceği de hesaplanarak stokların ve savaş endüstri merkezlerinin güvenli bölgelerde kurulması planlanmalıdır (Ergin,1943: 40).

Kara savaşlarında, ülkenin belli bölgelerinin boşaltılması gerekli olabileceğinden önemli sanayi kuruluşlarının düşman işgaline uzak bölgelerde yer alması son derece önemlidir. Yani, savaş sanayisini kurmak kadar korumak da çok önemli savunma tedbiri olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaşta gerekli olacak malzemeleri üretecek fabrikaların barış zamanında gümrük tedbirleri ile yabancı rekabetinden korunması, üretimi güç ve pahalı olan maddelerin yerine ikame ürünlerin üretilmesi alınacak tedbirler arasındadır (Ete,1939: 596). Gelişmiş ülkeler, hammadde yokluğuna karşı, savaş için gerekli olan benzinin kömürden, azotun havadan üretimi gibi (II. Dünya Savaşı döneminde Almanya'da yün ithalatını azaltmak için paçavradan suni yün, ısırgan otundan suni ipek üretilmesi) alternatifleri hayata geçirmişlerdir. Madenlerin çıkarılması ve işlenmesi her durumda önemlidir bu nedenle tedbirler almak gereklidir. Tehdide açık bölgede bulunan ve taşınması güç madenlerin, barış dönemlerinde çok kullanılması, güvenli bölgelerde bulunan madenlerin savaş dönemleri için saklanması gerekmektedir (Ete,1939: 595). Bunların yanı sıra 21. yüzyıl savaşlarında düşmanın gelişmiş silahlarla ülkenin her tarafına ulaşabileceği gerçeği, karşı silahların geliştirilmesini de zorunlu ve önemli kılmaktadır. Bu durum ülke ekonomisinin yettiği ölçüde silah ve savunma sanayisine yatırım yapılmasını gerektirmektedir. Diğer bir sorun ise savaş döneminde askere alınan nüfusun üretimden çekilmesinin yaratacağı işgücü açığının nasıl giderileceğidir. Bu sorun, modern üretim araçlarının geliştirilmesi, kadınların ve gençlerin istihdam edilmesi ile çözülebilecektir.

Savaşların etkileri çoğunlukla olumsuz olsa da ekonomileri bazen olumlu yönde etkileyerek zengin olmalarına neden oldukları da görülmektedir. Almanya, ABD ve Çin yaşadıkları savaştan sonra güçlü bir ekonomiye ve gelişmiş bir sanayiye sahip olmuşlardır. Bu durumun ortaya çıkmasında Almanya ve Çin'de halkın savaş sonrasında ekonomiyi ayağa kaldırma çabası etkili olurken, ABD'de silah ve savaş sanayisindeki üstünlük etkili olmuştur. ABD'ye dış ülkelere önemli miktarda sermaye akımı gerçekleşmiştir. Savaş sonrası ekonomilerde ortaya çıkan genel olumlu bir etki ise, bayındırlık harcamalarının istihdamda neden olduğu artış ve artan üretim ve tüketimle işsizliğin azalmasıdır.

3. SAVAŞ EKONOMİSİ

Savaş Ekonomisi; Savaş dönemlerinde tüm ekonomik kaynakların savaş için gerekli malların üretiminde kullanıldığı, fiyat belirleme, üretim, bölüşüm, tüketim kararlarının tamamen devletin kontrolüne bırakıldığı ekonomik düzendir olarak ifade edilmektedir (www.iktisatsozlugu.com/). Savaş Ekonomisi, bir devletin askeri veya savunma ihtiyaçlarını sağlayan üretim kompleksinin belirli bir parçası ve devlet ekonomisinin özel bir türüdür.

Savaşın ekonomik yansımaları, savaş öncesi, sırası ve sonrası olmak üzere 3 evrede incelenebilir. Savaş öncesi dönem, devletlerin hazırlık süreçlerini ve barış durumunu ifade etmektedir.

Bu hazırlıklar planlamaya, tatbikatlara ve belirli miktarda askeri gücü etkin tutmaya dayanmaktadır. Türkiye’de yaklaşık olarak 370 bin askeri personel aktif durumda çalışmaktadır. Gerekli ekipman ve insan gücünü temin etmek suretiyle mevcut askeri yapının sürekliliğini sağlamak normal durumlarda asıl ekonomik yükü oluşturmaktadır. Ancak daha büyük yük, tatbikatlar çok büyük olduğunda (Örneğin Rusya’nın Vostok 2018 ve NATO’nun düzenlediği yıllık tatbikatlar gibi) ortaya çıkmaktadır çünkü bu tatbikatların toplam maliyeti bütçeye yansımaktadır. Türkiye’nin 2017 savunma bütçesi, toplam harcamaların % 6,4’üne denk gelmektedir. Dünya ortalaması ise % 6,3 olarak kabul edilmektedir. Yani ne zaman olacağı belli olmayan, belki de gerçekleşmeyecek bir savaş için devlet bütçesinin 16’da 1’i harcanmaktadır.

Savaş sırasındaki ekonomik durumu incelemek önemlidir. Ekonominin savaş sırasında nasıl yönetildiğini anlamak için ekonomiyi oluşturan 4 iktisadi aktivite incelenmelidir. Bu aktiviteler kaynakların temini, üretimi, dağıtımı ve tüketimdir. Toplum tüketerek para harcamakta, bu para kaynak temini, üretim ve dağıtım için kullanılmakta ve tekrar tüketime gidecek şekilde döngü devam etmektedir. Devletler savaş tehdidine karşı hazırlıklı olabilmek için silah, teçhizat gibi ihtiyaçlara bütçeden daha fazla harcama yapmak istemektedir ki bu durum, sisteme sıcak para girişi demektir. Bu para akışı, büyüme hızını arttırmakta ve hızlı büyüme yüksek enflasyona sebep olabilmektedir. Bu bol harcamalı, hızlı büyümeli ekonomik sisteme ise savaş ekonomisi adı verilmektedir. Bazen devletler savaşlardan sonra dahi büyümeyi arttırmak için fazla harcama yaparak, politikalarını devam ettirirler ki bu durum, sürekli savaş ekonomisi olarak adlandırılmaktadır (<https://www.stratejikortak.com/2018/>). Savaş sırasında gerçekleşen ve yararlı olan bir diğer durum ise, daha sonra çok hızlı büyümeye yol açacak olan teknoloji atılımlarıdır. Örneğin 2. Dünya savaşında sağlıktan mühendisliğe, havayolu teknolojisinden bilgisayarlar üretimine kadar neredeyse her alanda teknoloji çok hızlı gelişmiştir. Bu durum savaşın ekonomiye en büyük katkılarından biridir. Savaşın yol açtığı sıkıntılar ise, yıkılan ekonomi, savaş tazminatlarının devletler üzerindeki hatırı sayılır yüküdür. Savaşların ardından başlayan toparlanma süreçleri, halkın büyük emek ve zaman harcanmasına sebep olmakta, devletlere ise önemli mali yükümlülükler getirmektedir.

P. Le Billion savaş ekonomisini; savaşın kontrol altında alınabilmesi için girdilerin üretiminin aktarımının ve paylaşımının düzenlenmesi olarak ifade etmektedir. Savaş ekonomisi, ekonominin temel sorusu olan ne üretelim sorusunun, savaşın gerektirdiklerini üretelim şekline dönüştürülmesidir. Kaynakların savaş için gerekli olan mal ve hizmetlere yönlendirilmesidir. İlk temel sorunun cevabının değişmesi, nasıl üretelim ve kimler için üretelim sorularının cevaplarını da değiştirmektedir. Savaş dönemlerinde toplumsal refahta düşüş, devlet harcamalarında artış, üretim ve tüketim mallarında azalış, enflasyonda artış ve karaborsa ortaya çıkmaktadır. Ancak savaşlardan sonra ABD, Almanya, İngiltere, Çin gibi ülkelerde sanayi ve ekonomi alanlarında gelişmeler görülmektedir. Savaş ekonomisi ekonominin genelinde canlanmaya neden olabilmektedir. Ayrıca GSYİH içinde kamu harcamalarının payının artması gelir dağılımının yeniden şekillendirilmesine olanak sağlamaktadır. Savaştan kâr elde etmek bir sanat işidir ve bunu yapabilen ülkeler vardır. Savaş ekonomisi enstrümanları; iç ve dış borçlar, savaş sanayi dışı yatırımların azalması, vergi artırımına neden olmaktadır. Savaşın maliyetleri her zaman öngörülenlerden daha fazladır. Maliyetler savaş bittikten sonrada devam etmekte ve maliyetleri her zaman yararlarından daha yüksek olmaktadır. Savaşların dalga etkisi vardır. Savaşa katılmasanız bile ekonomik maliyetleri ülkeleri uzun süre olumsuz etkilemektedir (<https://www.slideshare.net/Glbahar>).

Savaş ekonomisinin işlevi ve görevi; toplumun ve ulusal güvenliğin barış zamanındaki gereksinimlerini sağlamanın yanı sıra, ekonomik seferberliği organize etmektir. Kaynakların çoğaltılması, üretim sektörlerinin geliştirilmesi, istihdam hizmetlerinin düzenlenmesi ve ulaştırma sistemlerinin genişletilmesi gibi talepler savaş ekonomisi içerisinde yer almaktadır. Tüm girişimlerini ve hareketlerini ileride olabilecek bir savaşa göre düzenleyen barış ekonomisi, savaş ekonomisinin sağlıklı bir biçimidir. Bu iki ekonomi arasındaki ilişkileri ideal biçimde düzenleyen devletler rahatlık içerisinde devam ederken, gerekli düzenlemeleri yapmamış olan devletler, önce ekonomik kaosun, sonrasında ise ulusal kaosun içine düşebilmektedirler (Ergün, 1995:106). Savaş ekonomisi devlet bütçesi üzerinden tanımlandığında ise; ülkenin tüm vatandaş ve kurumlarından alınan dolaysız, dolaylı vergiler ile diğer vergi dışı gelirlerle finanse edilmektedir, ancak savaş dönemlerinde ve savaş sonrası

dönemlerde bu durum değişmektedir devlet bütçesinin büyük bir kısmı savaşa ayrılmakta ve hatta ekonominin tümü savaşa göre ayarlanmaktadır.

1939'dan itibaren bütün dünya ekonomileri evrensel ve topyekûn bir savaşın etkisi altında kalmıştır. Ülkelerin %95 'inin savaşa dâhil olduğu bir dönemde, Türkiye savaş dışı kalabilen nadir ülkelerden biri olmuştur. Ancak, Türkiye dâhil savaş dışı kalan ülkeler kendilerini, savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılardan kurtaramamışlardır. Bu dönemde, bütün uluslar, ulusal kaynaklarını savaşın emrine vermek zorunda kalmışlar ve işgücü, makine, hammadde gibi kaynaklarını savaş için seferber etmişlerdir. Hatta Almanya ekonomisini; daha savaş başlamadan önce bir savaş ekonomisi haline getirerek bütün zorunlu ihtiyaç maddelerini vesika usulüne bağlamıştır. İngiltere'de ekonomiyi düzenleme yetkisi, II. Dünya Savaşı döneminde hükümete verilmiş, fiyatların ve stokların denetimi, üretilen malların dağılımı, ithalat, ihracat ve kambiyo kontrolü için yetkili kurum tayin edilerek birkaç hafta içinde savaş ekonomisi oluşturulmuştur.

Savaş ekonomisinin oluşturulması, kadın ve erkek işgücünü etkilemektedir. Savaş ekonomisi uygulandığı dönemlerde ilgili bakanlığın izni olmadan hiç kimsenin işini bırakamayacağı öngörülmekte böylece "çalışma yükümlülüğü" getirilmektedir. Erkek işgücünün kitle halinde silahaltında alınmasıyla ortaya çıkan açığın doldurulması için kadın iş gücüne başvurulması gerekmiştir. Kadın istihdamının arttığı dönemler olmuştur. Savaş yıllarında Almanya, 16 yaşından 65 yaşına kadar erkelerin ve 17 yaşından 45 yaşına kadar kadınların toptan seferberliğini ilan ederek çalışma zorunluluğu koymuştur. İngiltere' de 1944'de 14 yaşından 64 yaşına kadar bütün erkekleri ve 14 yaşından 59 yaşına kadar bütün kadınların orduda ya da sivil iş yerlerinde istihdam edilmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum işsizlik sorununun ortadan kalkmasına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı boyunca, hemen bütün ülkeler artan savaş masraflarının büyük kısmını vergilerden karşılamaya çalışmışlardır. Savaş öncesi dönemde İngiltere masraflarının %25'ini vergilerle kapatırken, 1943' te bu oran % 49'a çıkmıştır. Savaş döneminde savaşa katılan birçok ülkede de vergi oranları artırılmıştır.

Savaş ekonomisi, II. Dünya Savaşı döneminde Türkiye gibi bazı gelişmekte olan ülkeler, Avrupa ve ABD'den yatırım, ara malı ve mamul mal ithalatından yoksun kalmalarına neden olmuştur. Böylece bu ülkeler, ithal edemedikleri bu malları kendileri imal etmek durumunda kalarak ithal ikamesi politikası ile sanayileşme yolunda önemli mesafeler kat etmişlerdir. Savaş içinde sınıai mallar ithal edemeyen tarım ülkeleri sanayileşme eğilimleri gösterirken; büyük hammadde ve yiyecek sıkıntısı içine düşen sanayileşmiş ülkelerde ise tarımsallaşma eğilimi ortaya çıkmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, Türkiye de uygulanan sıkı para politikalarından vazgeçilmiş, genişletici uygulama ile para arzı artırılmış, savaşın neden olduğu olağanüstü harcamalar için emisyon politikası kullanılmıştır. Para arzındaki artışa karşı üretim yetersizliği yüksek enflasyon ile sonuçlanmıştır (Coşar, 2004: 98). Savaş başladığı andan itibaren ilk önce ekonomik sistemi etkilemektedir. Bir devletin milli parasının gerçek değerinden fazla basılması durumunda o para değer kaybetmekte, para değersizleştikçe fiyatlar da artmaya başlamakta bu şekilde fiyatların sürekli artması "hiperenflasyon" yaşanmasına neden olmaktadır.

Savunma harcamalarının artması yeni vergi konusunu gündeme getirerek milli müdafaa vergisi, servet üzerine konulan varlık vergisi, toprak mahsulleri vergisi vs. gibi olağan üstü vergiler konulmasına neden olmuştur. Vergilerle bütçe açığının kapatılamaması ise Merkez Bankasından borçlanmayı gündeme getirmiştir. Türkiye'nin savaşın başlayacağı belli olduğu andan önce üretim ve bölüşümü yönetecek ve denetleyecek organizasyonları planlaması gerekiyordu ancak Türkiye'de ekonominin savaş koşullarına göre örgütlenmesi, savaşın başlamasından sonra ve savaşın yaşandığı dönemde olmuştur. Tarafsızlık politikası izlenerek ve savaşa girmemeyi başararak ülke sıcak savaşın yıkımından korunmuş ancak savaş ekonomisi koşullarında yaşamaktan kurtarılamamıştır. Savaş ekonomisi koşulları, sadece devlet harcamalarını arttırmakla kalmamış, büyük bir ordunun beslenmesi, tüketim mallarına olan talebi de artırmıştır. Devlet ordu ihtiyaçlarını karşılamak için daha fazla tüketim malını piyasadan çekmek zorunda kaldığı için bu durum, milli gelirin bölüşümündeki mevcut dengelerin bozulmasına neden olmuştur (DİE,1973).

Devletlerin ekonomik güçleri, o ülkenin savunma harcamalarını ve yatırımlarını büyük ölçüde etkilemektedirler. Hatta bazen devletler, kendilerini tehdit altında hissettiklerinden dolayı olması gerekenden daha fazla savunma harcaması veya yatırımı yapmaktadırlar. Enflasyonun artış gösterdiği, toplumsal refahta düşüşün yaşandığı, devlet harcamalarında artışın olduğu yatırım ve tüketim malları üretiminde azalışın başladığı, harp araç-gereçlerinin üretiminde ise artışın yaşandığı bir ekonomik düzende yani savaş zamanlarında ortaya çıkan önemli sıkıntılardan biride karaborsanın oluşmasıdır (Yurteri, 2016:7).

4. EKONOMİK SAVAŞ NEDİR?

Savaş, insanlık tarihi boyunca yaşanan gelişmelerle sürekli nitelik değiştiren bir kavramdır. Artık savaş; ordular, askeri işler ve komutanlık gibi konuların ötesinde ekonomik, politik, teknolojik, kültürel başlıkların ön plana çıktığı bir özellik göstermektedir (Akad, 2018: 54). Dünya tarihi incelendiği zaman olağanüstü yıkım ve felaketlere neden olan savaşların genel olarak enerji kaynaklarına sahip olmak ve enerji güvenliğinin sağlanması için yapıldığı görülmektedir (Şöhret, 2015: 35-40). Dünyanın teknik alanda ilerleme kaydetmesi petrolle ilişkilendirilmiştir. Petrol, insan yaşamının her seviyesinde etkisini ve önemini kesin olarak kanıtlamış bir hammadde. 1880 yılından günümüze kadar petrol etrafında cereyan eden mücadele ve müzakereler bu özelliği teyit etmektedir. Küresel güce sahip olan uluslararası dev petrol şirketleri her türlü yöntemleri kullanarak bu mücadeleyi sürdürmektedirler (Karan, 2017:253).

Ekonomik savaş, 21. yüzyılda yoğun olarak karşılaştığımız ‘bilgi savaşı’ yöntemlerinden biridir. Günümüzde sosyal medya araçları kullanılarak ekonomik savaş açılabilen durumdan tüm dünya anında haberdar olmaktadır. Ekonomik savaş kavramı, bilgi sistemleri ile ekonomik unsurların bir bileşkesidir. Bilginin önemli bir güç olması, satışı ve erişimiyle ülkelere ekonomik değer olarak yansımaktadır. Bir ülkenin, ekonomik bilgi sistemlerine erişiminin engellenmesi, ülkelerin ekonomik çöküntü içerisine girmelerine sebep olabilmektedir (Ünal ve Sıddık,2002: 217).

Devletlerin, 21. yüzyılda savunma gereksinimleri, yalnızca askeri anlamda ihtiyaçlar olmaktan çıkmış, faaliyet gösterilen her alanda yabancı girişimlere karşı, gerekli alanların savunulmasını sağlayan bir yapıya dönüşmüştür. 21. yüzyılda yaşanan hızlı teknolojik ilerleme tehdit unsurlarını değiştirmiştir. Ülkelerin ekonomik değerlerinin, yabancı sermaye tarafından satın alınması, ulusal güvenliği tehdit eden çabalar olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de özelleştirilen Tüpraş, Ereğli Demir Çelik, Türk Telekom gibi, stratejik önemi çok yüksek olan kuruluşların ulusal güvenlik boyutunda tehdit oluşturduğu tartışılmaktadır. Tartışılan nokta, Türkiye’nin önemli kuruluşlarının yabancı sermaye ile çok uluslu şirketlerin eline geçmesi, bu şirketlerin Türkiye ekonomisini yönlendirme, istedikleri düzenlemeleri yapabilme, kendi önceliklerini gerçekleştirme ihtimallerinin yüksek olmasıdır. Ekonomik yaptırımlar, mali dengesizlikler, enerjinin akışı, döviz kurlarına spekülatif ataklar günümüzün potansiyel tehlikeleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden ekonomi ile güvenlik arasındaki bağ, daha önemli bir hal almıştır (Miman,2007:34).

Ekonomik savaş; bir ülkenin kendi ekonomisini korumak adına diğer ülkelere alınan malları yüksek oranda vergilendirmesinin bir sonucudur. Ekonomik savaşların silahları gümrük vergileri ve kotalardır. Ekonomik savaşın amacı: yabancı ülkelere yapılan ithalatı azaltmaktır. Çünkü, hammadde ve doğal kaynakların bol olduğu ülkelere olmayan ülkelere yapılan ithalat, ithalatçı ülkelerin cari açık sorununu artırmakta, yerli sanayinin ithalatla başa çıkamaması, üretim azalışı ve yayılma etkisi ile istihdamın azalmasına, işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Bu nedenle ABD; Meksika Kanada ve Çin’e ekonomik savaş açarak, çelik ve alüminyumun gibi hammaddelerin ucuz olduğu Meksika ve Kanada’dan ithal edilmesini gümrük vergilerini artırarak engellemiştir. Böylece, Meksika ve Kanada’dan alınan hammaddelerin daha pahalı olması sağlanarak, fiyatlar ülke içerisinde daha ucuz hale getirilmekte söz konusu mal ve hizmetlerin yerli şirketlerden satın alınması sağlanmaktadır. Amerika’nın ekonomik savaş açtığı diğer bir ülke ise Çin’dir. Çinli şirketler ucuz iş gücünü kullanarak ve ABD’li şirketlere ait patentleri sürekli olarak ihlal ederek, teknolojik ürünleri düşük maliyetlerle üretebilmektedir. Bu sayede bu ürünleri, çok ucuza başka ülkelere ihraç edebilmektedirler. Hatta, ABD’deki şirketler bile daha ucuz olduğu için Çin’den almayı tercih etmekte, dış ticaret ile ABD’ye giren dolardan, çok daha fazlası çıkmaktadır bu nedenle, ABD bu

ülkelere ekonomik savaş açarak önleme politikası uygulamaktadır. Ekonomik savaşlarda kan akmamaktadır ama, işsizliğin artması, refahın düşmesi gibi olumsuz sonuçları olmakta, yine savaşlarda olduğu gibi silahları en güçlü olan ülkeler kazanmakta ve sonuçta dünyadaki refah el değiştirmektedir (<https://cedkan.com/ticaret-savasi-ekonomik-savas-nedir/>).

4.1. Ekonomik Savaş Araçları

Ekonomik savaş, ekonominin savaş aracı olarak kullanılmasıdır. 21. yüzyılda ekonomi, savaşın kazanılması için bir silah haline gelmiştir. Potansiyel tehdit olarak algılanan bir ülkenin ulusal politikasını ekonomik destekten yoksun bırakmak için planlı olarak yapılan yıpratıcı ekonomik girişimler ekonomik savaşın bir parçasıdır. Ekonomik savaşta amaç, uygun tekniklerle devletin temel ulusal politikalarını desteklemektir. Ekonomik savaş, tehdit olarak algılanan ülkenin ticaretini, üretimini, bütün ekonomik faaliyetlerini bozmaktır. Bu savaşta düşman ülkenin, ekonomik hayatını olumsuz etkileyerek onu etkisiz hale getirmek hedeflenmektedir. Ekonomik savaşta istihbarat, biyolojik silahlar, internet ve sosyal medya kullanılan araçlar arasındadır.

4.1.1. İstihbarat

Küreselleşme ile birlikte ekonomik ve siyasi gelişmeler değişiklik göstermiş bu durum uluslararası ilişkileri derinleştirerek artırmış, istihbarata olan gereksinim de artmıştır (İlter,2002:4). Günümüzde istihbaratın çok önemli bir parçasını ekonomik istihbarat oluşturmaktadır. Ekonomik istihbaratın dört ana işlevi vardır. Bunlar; faaliyet gösterilen alanda teknolojik ve bilimsel uzmanlığı denetlemek, iç ve dış pazardaki fırsat ve tehditleri önceden belirleyebilmek, verimli stratejileri belirlemek ve tüm bu faaliyetlerin planlı olarak yürütmek şeklinde ifade edilmektedir (Miman, 2007: 106-115). Ekonomik istihbarat, hem ülkenin ekonomik gücünü artırmakta hem de özel veri ve bilgilerle ülkenin ekonomik kazanç sağlamasına yardımcı olmaktadır. Dünya örneklerine bakıldığında görülmektedir ki, ekonomik istihbarat faaliyetleri her türlü ekonomik eylemlerden önce, sonra ve uygulama zamanı yapılabilmektedir. Bu faaliyetler hem dezavantajların ortaya çıkarılması için hem de avantajların belirlenmesi için oldukça önemlidir.

Ekonomik istihbaratın amacı, bir ülkenin milli amaçlarına nasıl ulaşacağını tespit edebilmek için o ülkenin tüm ekonomik kaynaklarının ayrıntılı bir biçimde incelenmesidir. Bu nedenle inceleme alanları; o ülkenin para politikası, tarım politikası, sanayisi, ticareti, ekonomik durumu ve stoklarıdır. İstihbarat tarımsal alana yönlendirilerek, ülkenin zirai ve hayvansal faaliyetlerinin yeterliliği konusunda bilgiler toplanarak analiz edilmektedir. Sanayi alanına yönlendirildiğinde, ülkenin sanayi kapasitesi ve gelişmişliğini konularında bilgi toplanmaktadır. Ticaret alanına yönlendirildiğinde, ülkenin ticaret hacmi, ticari malları, ticari kazancı hakkında bilgiler toplanmaktadır. Stoklara yönlendirilerek, ülkenin elinde olan stratejik madde stokları veya temin edebileceği stratejik maddeler hakkında bilgiler toplanmakta ve analizi yapılmaktadır. Bu nedenle ekonomik savaş aracı olarak istihbaratın toplanması ve kullanılması devletler açısından çok önemli bir konu haline gelmiştir. 21. yüzyılda teknolojik araçlar kullanılarak potansiyeli yüksek ülkeler için stratejik istihbarat çalışmaları yapılmaktadır. Bu ülkeler arasında Türkiye veya Ortadoğu ülkeleri yer almaktadır. Türkiye ve Ortadoğu ülkelerinin tarım alanlarının uydu aracılığıyla fotoğrafları çekilmekte böylece üretim miktarı, ürün kalitesi ve üretim fiyatları tespit edilebilmektedir. Bu analizlerle başta ABD olmak üzere birçok ülke tarım politikasını yapılandırabilmektedir. Böylece, tarım ürünlerinin çok ekilmesinden dolayı, fiyatların çok düşük olması, maliyetini karşılayamaması ve üreticilerin ciddi zarar etmesi gibi durumlarla karşılaşmamaktadır. Bu istihbarat raporlarıyla doğru miktarda üretiminin yapılması, ithal edilmesini önleyerek döviz israfını da engellemektedir (Güven, 2017: 106-107).

4.1.2. Biyolojik Silahlar

Biyolojik saldırı, mikroorganizmalara ait toksin maddelerin ve kendilerinin, insanlara karşı sosyal, ekonomik, siyasi ve psikolojik savaş üstünlüğü için kullanılmasıdır. Kavramı biraz detaylandırırsak saldırı askeri alanda yapılıyorsa 'biyolojik saldırı' siviller üzerinde yapılıyorsa 'biyoterörizm' olarak ifade edilmektedir. Biyolojik silahlar, yüzyıllar önce yapılan savaşlarda kullanılmıştır. Deniz canlılarının toksik maddelerinden elde edilen zehirler, ok ve mızraklar da kullanılması, antik toplumların düşmanlarının yiyeceklerine ve içme suyu kaynaklarına zehir

katmaları, veba hastalığı nedeniyle ölmüş insan ve hayvanların cesetlerinden parçaların kullanılması biyolojik silahların kullanılmasının en eski örneklerindedir (Hüşan, 2010:4). Bu türden biyolojik silahlar, düşman tarafın savaşıma yeteneğini yok etmek amacıyla yiyecek, içecek vb. gereksinimlerini kısıtlamak veya yok etmek için kullanılmaktadır.

18. yüzyılda, belli bir hastalığa uyarılma olarak gelişen biyolojik savaş anlayışı, 20. yüzyıl başlarında, bakteriyolojideki gelişmelerle birlikte mikroorganizmaları temel alarak geliştirilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü, NATO, Biyolojik Silahlar Konvansiyonu gibi uluslararası kuruluşların belirlemelerine göre, 43 mikroorganizma (15 bakteri, 24 virus, 2 mantar ve 2 parazit) insanlığa karşı biyolojik silah olarak kullanılabilir özelliktedir. En tehlikeli toksin ise, şarbon, çiçek ve veba hastalığına neden olan botulinum toksinidir. Biyolojik silahlar; kitle imha silahları grubunda yer almakta, kolay ve ucuz elde edilmeleri, etkisinin kalıcı ve artan olması, kullanımının kolay ve geç farkına varılması özellikleri ile diğer kitle imha silahlarından ayrılmakta ve daha etkili kabul edilmektedir. Bu noktada önemli ekonomik savaş örneklerinden biri, deniz suları tanker kazaları vb. nedenlerle petrol sızması sonucu kirlendiğinde, deniz suyunu temizlemek için laboratuvar ortamında üretilmiş bakteriler kullanılmaktadır. Bu bakteriler aynı zamanda biyolojik bir silah olarak, düşman kuvvetlerinin askeri yakıt depolarına karşıda kullanılarak, askeri yakıt depolarının çok kısa bir sürede boşaltılması sağlanmakta ve düşman etkisiz hale getirilmektedir (Hüşan, 2010:2). Bir başka örnek, ABD'nin SSCB ile Küba yakınlaşmasını ve sık ilişkilerini bozmak amacıyla şeker sevkıyatı zamanı sevk edilen malzemeye zehirli madde karıştırmasıdır (Yılmaz, 2007b:113). Biyolojik silahlar bir savaş aracı olarak, egemenlik alanlarını genişletmek isteyen özellikle Batılı ülkeler, tarafından geliştirilmiş ve üretilmişlerdir. Bugün yeryüzünde 17 ülkenin (ABD, Rusya, Çin, Hindistan, İngiltere, İran, Irak, Japonya, Libya, İsrail, Kuzey Kore, Suriye gibi ülkeler dahil olmak üzere) kimyasal ve biyolojik silahlar programlarına sahip oldukları yönünde güçlü kanıtlar bulunmaktadır. Bütün bu programların "Savunma Programları" olarak adlandırılması tartışılması gereken bir konudur (<https://www.klimik.org.tr/2001/05/11/biyolojik-silah-biyolojik-savas-biyolojik>).

Biyolojik saldırı ve biyoterörizmin en güncel ve teknolojik örneklerinden biri de; Türkiye'de şarbon hastalığı tehdidin olduğu dönemde; Rusyanın, Gürcistan'da ABD'nin kontrolünde olan Richard Lugary Halk Sağlığı Araştırma Merkezi laboratuvarında ölümcül testler yapıldığının iddia edilmesidir. Testler sivrisineklerin ölümcül patojenler, mikroplar taşıyan birer katil drone gibi kullanılacaklarını göstermektedir. Bu tehlikeli silahların, halk sağlığı üzerine araştırmalar yapan laboratuvarlarda icat edilip geliştirilmesi, laboratuvarların amaçlarının farklı olduğunu, şüpheli hale geldiklerini düşündürmektedir (<https://www.aylikdergisi.com/haber-biyolojik-silahlar-ve-biyoteror>). Görüldüğü gibi ekonomik savaş yöntemlerinin kullanılması, tarih boyunca hasmın sadece ekonomik güvenliğini tehdit etmekle kalmamış, ekonomik boyutları aşarak daha ağır sonuçlara da neden olmuş ve toplum hayatını büyük oranda değiştirmiştir.

4.1.3. İnternet ve Sosyal Medya

21. yüzyılda, sosyal medya ve akıllı telefonlar sayesinde videolara ve haberlere ulaşmak çok kolay hale gelmiştir. Sosyal medya bilgi yayılmasını dünya genelinde hızlandırdığı için insanların olaylara, verilere çok hızlı ulaşabilmelerini sağlamaktadır. Akıllı telefonlar; savaş, iç çatışma, krizler ve Arap Baharı gibi toplumsal olaylarda canlı olarak haberleri yapabilmek amacıyla kullanılmakta bu nedenle yaşanan olaylar yerel olmaktan çıkarak global boyut kazanmaktadır (Westlund, 2013:18). Arap Baharı sonrası çatışmaların Twitter ve Facebook'ta rapor edilmesi gazetecilik pratiklerinin yanı sıra politikanın temel dinamiklerini de önemli ölçüde değiştirmektedir. Savaş ve çatışma raporlarının sosyal medya ortamında yayınlanması, sosyal medyanın kullanıcı sayısını artırmıştır bu artışta dijital medyanın kolay erişilebilirliği, ve bilginin kaydedilebilmesi etkili olmaktadır (Kampf ve Liebes, 2013: 3). 21.yüzyılda savaşlar evrim geçirerek, önemli merkezlere kurulan bombalı tuzaklar, sokak çatışmaları, dronlarla uzaktan kumanda ile gerçekleştirilen patlamalar şekline dönüşmüş savaşın merkezine siviller yerleşmiştir. Geçmişte savaş alanlarında bazı olaylar hiç yaşanmamış gibi gizlenebilirken günümüzde, insanların sahip oldukları kamera, fotoğraf makinesi ve akıllı telefonlar sayesinde bu durum imkânsız hale gelmiştir. Sosyal medya savaşın, yaşanan acıların, vatandaş tarafından küresel ölçekte paylaşılmasına olanak tanımıştır. Bu nedenle internet, savaş lortlarının büyük oranda çarpıtarak yada propaganda niyetiyle kullandığı birer enstrüman haline gelmiştir.

İnternet ve sosyal medya imkânları araçsallaştırılarak yeni savaşların bir parçası olarak önem kazanmıştır (<https://www.timesofisrael.com/syrias-civil-war-plays-out-on-social-media>).

5. EKONOMİK GÜVENLİK

Ekonomik güvenlik kavramı farklı şekillerde tanımlanabilmektedir. Ekonomik güvenlik kavramıyla, ülkenin ekonomik değerlerinin, refahının, pazarlarının, dış ticaretinin, enerji kaynaklarının vb. korunması ifade edilmektedir. Bir başka tanımlamada ise; toplum hayatı ancak ekonomik faaliyetlerle sürdürülebildiğinden, mevcut ekonomik mekanizmanın işlerliğinin sürdürülmesi gerekmektedir. Bu nedenle, üretim aşamasından tüketim aşamasına kadar geçen sürecin mutlaka hızlı ve aksaklığa meydan vermeyecek şekilde sağlıklı, düzenli ve sürekli olarak işletilmesi gerekmektedir. Bu sürecin güvenliği ise ekonomik güvenlik olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik güvenlik, üç aşamada incelenmektedir. Birinci aşamada; ekonomik güvenlik için küresel ölçekte üretim yapabilme, rekabet edebilme ve üretimde kaliteli olabilme imkânlarına sahip olmak önemlidir. İkinci aşamada, ekonomik düzenin birinci aşamada belirtilen imkânlara sahip olmasının sağlanması ve bu durumun devam etmesini güvence altına alacak bir yönetim anlayışı önem arz etmektedir. Üçüncü aşamada ise, bu çerçevede oluşturulan ekonominin kurumsal ve sektörel yapısının fiziksel ve stratejik anlamda güvenliğini sağlayabilmek önem taşımaktadır (Alkın ve Gürlesel, 2004: 33). Ekonomik güvenliğin sağlanması ve yatırımların artması arasındaki karşılıklı ilişki ekonomik güvenliğin ne kadar önemli olduğunu anlamak açısından önemli görülmektedir. Ekonomik güvenlik, ülke ekonomisinin kamu yönetiminin faaliyetlerini sürdürebilecek kamu kaynaklarına sahip olması bakımından da önemlidir. Kamu kaynaklarının yeterli düzeyde olması ülkenin ödemeler dengesini yönetebilmesi açısından kritik öneme sahiptir. Bu nedenle ekonomik güvenliğe yönelik tehditler şöyle sıralanmaktadır (<https://www.uidergisi.com.tr>):

Doğal kaynak arzına bağımlılığın yarattığı hassasiyetler ve tehditler: Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler rant kaynağı olup tükenen doğal kaynakların ekonomik dengelere olan etkisini incelemeyi gerektirmektedir. Doğal kaynakların bulunduğu topraklarda yaşayan halkın, yaşam koşulları bu kaynakların değeriyle tezatlıklar içermektedir. Dışsal etkiler altında bulunan bu bölgelerin ekonomik durumu, sadece yerel yapıların bozuklukları ile açıklanamamakta, küresel boyutta oluşan hassasiyetleri ve tehditleri dikkate almak gerekmektedir.

Mali piyasalar da dahil olmak üzere dünya ticaretinin genel istikrarsızlığından kaynaklanan tehditler: Bu tehditler yaşanan ekonomik krizleri temsil etmektedir. Küresel liberal sistemin gerektirdiği bağımlılıklar ekonomik krizlerin bulaşıcılığını ve etkisini arttırmaktadır.

Korunuculuğun ve ekonomik milliyetçiliğin yeniden güçlenmesi: Sistemsel bozukluklar ve öngörülemeyen ekonomik gelişmeler tepki olarak gelişen ve problemlerin çözümünde uzun vadede etkili olamayacak tutumların sergilenmesine sebep olmaktadır.

Askeri güvenlik ve ekonomi: Bu tehdit kaynağı siyasal güvenliği askeri güvenlikle bağdaştıran anlayışın ekonomik gücünü savunma harcamalarına yöneltmesini ve askeri teknolojilerin geliştirilerek dile getirilmesine gerek dahi duyulmayan tehditkar bir caydırıcı askeri güç sahibi olunmasını ifade etmektedir.

Ekonomik ve diğer sektörlerdeki güvenlik: Bu tehdit diğer sektörlerdeki güvende olma halinin ekonomik güç ile bağlantılı olarak değerlendirilmesini ifade etmektedir. Tüketim ve çıkar eğiliminden bireysel olarak soyutlanabilmek gerekmektedir. Para değişim aracı olarak yaşamın içerisinde temel ihtiyaç unsuru olmalı ama manevi değerler maddi değerlerle ilişkilendirilmemelidir.

Piyasa mekanizmalarının bireylerin ve grupların refahı üzerindeki etkisi: Bu tehdit kaynağı ise birey güvenliğine yani bireyin yaşam standardını olumsuz etkileyen küresel ekonomik sistem yapısı anlamına gelmektedir. Burada devlet bireyin haklarını koruyabilecek en etkili yapıdır.

Ülkelerin; tehdit ve risk algılarının farklı olması, ulusal çıkarlarını farklı tanımlama şekilleri, uluslararası ekonomik sistem içindeki konumları, ekonomik büyüklüğü, rekabetçilik düzeyi, dış politikalarının çatışmacı veya savunmacı bir yapıya sahip olup olmaması gibi bir çok faktör, neyin ekonomik güvenlik sorunu olarak kabul edileceğın doğrudan etkilemektedir (Mesjasz, 2008:141;

Nesadurai;2004: 473). Dış güçler, çok uluslu şirketler, uluslararası ve uluslar üstü kuruluşlar bir ülkenin ekonomik egemenlik gücünü zayıflatmak, kendi dış politika ve ekonomik amaçlarına ulaşmak için, ekonomik yöntemler kullanılmak suretiyle tehdit edebilmektedirler. Ekonomik araçların, ülkelerin ekonomik ve dış politikalarını etkilemede araç olarak kullanılması nedeniyle ekonomik güvenlik, ekonomik araçları kullanma gücüne sahip ülkelerin, etkisinden ve tehdidinden uzak tutma şeklinde de kullanılmaktadır (Mesjasz, 2008:41).

Ülkenin ekonomik güvenliğini sağlama açısından en önemli unsur olan rekabet gücü, sağlıklı bir gelişmeyi sağlamanın yanında, ekonomi üzerindeki dış etkilere karşı da güvence oluşturmaktadır. Ekonomik rekabetçilik, ekonomik büyümenin sağlanması için ve uluslararası piyasalarda var olabilmek için gereklidir. 21. Yüzyılda hiçbir ülke kendisini dış dünyadaki değişmelerin dışında tutamamaktadır. Uluslararası ekonomik sistemde karşılaştırmalı üstünlük sağlayan rekabet gücü, ülkenin küresel ekonomik yapı içerisinde bir yer almasına imkân tanımaktadır. Bu kapsamda büyüme ve rekabet gücünün olmadığı durumda ekonomik güvenlik söz konusu olmamaktadır (Yong, 2007:67).

Ekonomik güvenlik açısından da temel unsurlardan birisi, ekonomik egemenliktir. Ekonomik egemenlik, bir ülkenin kendi ekonomik gelişmesi, kapasitesi ve ekonomi politikalarında dış müdahalelere karşı koyabilme yeteneğidir. Ülkenin iç piyasa, temel endüstri ve işletmeler üzerindeki gücünü ifade etmekte olup kendi ekonomik sistemi ve doğal kaynaklarının sahipliği konusunda stratejik kararları alma gücüne sahip olmasını içermektedir. Birçok açıdan tehditler içeren ekonomik güvenlik kavramına Türkiye için tehdit boyutunu belirlemek amacıyla Suriye ve Türkiye arasındaki ilişkiler ile Suriye operasyonlarının değerlendirilmesi gerekmektedir.

5.1. Suriye ve Türkiye Arasındaki Ekonomik ilişkiler

Türkiye, Suriye'nin en önemli ticaret ortaklarından biridir. Suriye'nin dış ticaret hacminde önemli bir yere sahip olan Türkiye, 2000-2010 döneminde Suriye ekonomisi üzerindeki rolünü arttırmıştır. Bu nedenle, Suriye de yaşanan iç savaş ve kriz Türkiye'yi ekonomik, siyasi, güvenlik ve diplomatik alanlarda doğrudan ve dolaylı olarak etkilemektedir. Suriye'de yaşanan iç savaş ve operasyonların ekonomik doğrudan etkilerinden ilki; iki ülke arasındaki ticaret hacminin azalmasıyla Suriye ile yoğun olarak ihracat yapan illerin bu durumdan kötü etkilenmesidir. Suriye de iç savaş öncesi Gaziantep, Hatay ve Şanlıurfa illeri Suriye-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde olumlu yönde etkilenen başlıca şehirlerdir. İlişkilerin gelişmesi sonucu özellikle Gaziantep'te ilk 500 ve 1000'ne giren şirketler 1997 ve 2010 yılları arasında sayıca artış göstermiş bu şirketler yeni pazarlara açılma ve bu sayede büyüme imkânı elde edebilmiş, özellikle bölgedeki şehirlerde Suriye ile iş yapma kültürünü bilen tüm girişimciler bu durumu lehlerine çevirmişlerdir. Ancak krizin ardından avantaj, dezavantaja dönüşmüş ve kriz öncelikle Suriye ekonomisi ile sıkı bağları olan Gaziantep, Şanlıurfa ve Hatay şehirlerini vurmuştur. İkinci etki; turizm sektöründe gerçekleşmiştir. Suriye ile Türkiye arasındaki vizelerin 2009 tarihinden itibaren karşılıklı olarak kaldırılması, günübirlik alışveriş turlarıyla, Türkiye'yi gezmek için gelen Suriyeli turistlerin güney bölgesindeki turizm gelirlerine önemli katkıları olmuştur (Alpaslan, 2012:2). Bu bölgedeki girişimciler krizden sonra, turist sayılarındaki azalmadan olumsuz etkilenmiş ve bu durum şehirlerin ekonomik yaşamını da genel olarak olumsuz yansıtmıştır. Üçüncü etki; firmaların yatırımlarının finansmanı alanında ortaya çıkmaktadır. Kriz ve operasyonlarla birlikte iki ülke arasındaki ilişkiler durma noktasına gelmiş, bu durum iki ülkede de Suriye ve Ortadoğu ile iş yapan girişimcilerin borçlarını ödemekte zorlanmalarına ya da ödeyememelerine sebep olmuştur. Bir diğer doğrudan etki; ulaşım ve taşımacılık alanında ortaya çıkmıştır. Ortadoğu ile gelişen ticaretten pay almak isteyen taşımacılık firmaları krizin ve operasyonların etkisiyle, sınır kapılarının kapanmasından olumsuz etkilenmişler, firmaların kazançları azalmıştır. Doğrudan etkilerin sonuncusu ise; emlak piyasasında ortaya çıkmaktadır. Kriz öncesi özellikle Gaziantep, zengin Suriyelilerin ve Ortadoğuluların gayrimenkul satın almak istedikleri bir il konumunda iken, kriz sonrasında sığınmacı sayısının yüksek oranda artması Gaziantep, Hatay, Şanlıurfa, Adana, illerinde kiralama hizmetlerinin öne plana çıkarmış, kiralık evler yoğun talep görmüş ve bu durum, illerdeki kiralaların hızlı bir şekilde birkaç kat artmasına neden olmuştur (<https://www.tepav.org.tr>). Suriyeli sığınmacıların artması sınır illerinin nüfuslarını kısa sürede ciddi oranda arttırmış, bu durum, şehirlerde önemli altyapı sorunlarına, istihdam sorunlarına ve güvenlik

güçlerinin sayıca yetersiz kalması gibi sorunlara neden olmuştur. Bu etkiler, zamanla toplumsal huzurun bozulmasına ve Suriyeli mültecilere karşı yerel halkta bir tepki oluşmasına neden olmaktadır. Ekonomik durumu iyi olmayan Suriyelilerin hırsızlık, gasp olaylarına karışması yerel halkta hoşnutsuzluklara neden olmakta olaylar sık sık basına yansımaktadır (Altundeger ve Yılmaz, 2016:295). Suriyelilerle ilgili bir başka sorun, istihdam ile ilgilidir ve düşük maliyeti sebebiyle kayıt dışı çalıştırılan Suriyelilerin yerel halkı işsiz bırakmasıdır. Ayrıca yerel dilden farklı dil konuşan yada yerel dili düzgün konuşamayan Suriyeli sığınmacıların, diyalog problemi, müşterilerin alışveriş yapmalarını zorlaştırmakta ve işverene müşteri kaybettirmesi yaşanan bir başka sorun olarak yansımaktadır. Suriyeli sığınmacıların sayısındaki artış ayrıca, şehirlerde arz-talep dengesini bozmakta, talebin artmasına bağlı olarak, özellikle temel tüketim ürünlerinin fiyatlarında artışlar yaşanması yerli halkın ekonomisini etkilemekte ve TÜFE oranlarının artmasına neden olmaktadır (Öztürkler ve Göksel, 2015:20).

Bölgesel durumun yanı sıra, ülke genelinde de Suriyelilerin genel bütçe ve işsizlik rakamlarına etkisinin, olumsuz olduğu görülmektedir. Türkiye bütçesinden, Suriyeliler için harcamaların 5,2 milyar dolar olduğu, sadece 394 milyon dolarlık bir tutarın dış yardım olarak geldiği, 2015 Şubat ayı içinde işsizlik oranının 11,2 ile çift hanelere ulaştığı açıklanmıştır (TÜİK, 2015). İşsizliğin yükselişinde Suriyelilerin işgücü piyasasına girişinin önemli etkisi olmuştur. Suriye krizi ve operasyonları, Türkiye'nin bölgede başlattığı ekonomik bütünleşme sürecini sekteye uğratmış, iki ülke arasındaki ticari bağlar ciddi ölçüde zarar görmüştür (Sandıklı ve Semin, 2012:47). Suriye'deki savaş iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkileri adeta durma noktasına getirmiştir.

Suriye krizinin bazı ekonomik yararlarının olduğu kesimler de olmuştur. Türkiye'nin kamplarda yaşayan Suriyelilere ve Suriye içine yaptığı insani yardımların büyük çoğunluğu yerel firmalar üzerinden sağlanması bu firmaların üretim miktarını ve elde ettikleri kazançların artmasına neden olmaktadır. Diğer ülkelerden Suriye'ye gidecek olan yardım malzemelerinin tedarikinin önemli kısmını sınır illerindeki yerli firmalar karşılaması sınır illerinde üretimin artmasına ve ihracatın toparlanmasına yol açmaktadır (Orhan ve Gündoğar, 2015:18).

Suriye krizinin, Türkiye'ye ekonomik maliyetini tam olarak hesaplanmak imkân dâhilinde değildir. Çünkü, fırsat maliyeti (atılacak yeni adımlar, kurulacak yeni ilişkiler, yapılacak yeni ticari anlaşmalar) dediğimiz kaçan fırsatları hesaplamak zordur. Ayrıca, halklar arasında zedelen güven duygusunun tekrar oluşturulması operasyonlardan sonra hemen yakalanacak bir durum değildir ve dolayısıyla yukarıda bahsedilen kayıpların artarak devam edeceğini düşünmek yanlış olmamaktadır.

Suriye operasyonlarının dolaylı yaptırımı arasında; ABD'nin Türkiye'yi Suriye'de limiti aşarsa ekonomisi üzerinde yaptırım uygulayacağı ekonomik savaş açacağı ifadesi yer almaktadır. Bu olay, Türkiye'nin yabancılar nezdinde riskini artırırken, Türkiye'ye nakit girişinde yavaşlamalara ve hatta durmalara neden olmaktadır. Türkiye'nin ticari partneri olan ABD ile ilişkilerinin bozulması, Türkiye'nin dış ticaret ve büyüme hedeflerini zorlaştırmakta, ekonomik kırılganlığın, nakit ve döviz ihtiyacının yüksek olması, Türkiye'nin böyle radikal siyasi olaylarla ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanacağını ifade etmektedir (<https://www.dw.com/tr/ekonomid>).

5.2. Suriye Operasyonları ve Ekonomik Güvenlik İlişkisi

Türkiye-Suriye sınır hattında güvenliğin sağlanması, bölgenin yasa dışı terör örgütlerinden temizlenmesi ve göç akımının durdurulması amacıyla, Fırat Kalkanı operasyonunu başlatmış, operasyonun 29 Mart 2017 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında; “Türkiye'nin sınır güvenliğini sağlamak, DEAŞ terör örgütünün Türkiye'ye yönelik tehdit ve saldırılarını önlemek, yerinden edilmiş Suriyelilerin ülkelerine dönüşlerine imkan vermek ve Fırat Kalkanı Harekatı bölgesinde huzur ve güven içerisinde yaşamlarını sürdürmelerini sağlamak amacıyla yürütülen hareketin başarıyla sonuçlandırıldığı” ilan edilmiştir (www.mgk.gov.tr/index.php/29-mart-2017). Fırat kalkanı operasyonu öncesinde muhalif gruplara verilen eğitim ve donanımlar, harekât boyunca yapılan askeri harcamalar ve harekât sonrasında bölgedeki altyapı onarımı ve yeniden inşa süreci için verilen destekler Türkiye'nin ekonomisine doğrudan yansımıştır. Operasyon, güvenlik problemlerinin yanı sıra politik ekonomiyle de doğrudan ilişkilidir. Politik olarak; Suriye'de toprak bütünlüğünün sağlanması,

Türkiye-Suriye sınır hattında olası bir bağımsız Kürt yapılanmasının ve bu yapılanmanın Irak Kürtleri ve PKK ile bütünleşmesinin önüne geçilmesi, göç sorununun sonlandırılması olarak sıralanmıştır. Ekonomik olarak; Körfez ülkeleri doğal gazının, Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya ulaştırılması olarak ifade edilmektedir. Bunu sağlamak üzere Suriye üzerinden geçerek Akdeniz'e ulaşacağı tartışılan olası yeni bir doğal gaz boru hattının engellenmesi hedeflenmiştir (Tarakçı,2018:1-2). Suriye ye düzenlenen diğer bir operasyon Zeytin Dalı Harekâtıdır. Türkiye, Suriye krizinin çözümüyle ilgili Rusya ve İran gibi ülkeleri karar alıcı konuma getirirken, askeri harcamaların artmasına neden olmuştur. 2015 yılında GSYİH'nin % 1,8 ile ifade edilen askeri harcamalar, harekâtın başladığı 2016'da % 2,1 den 2018 yılında % 2,5'ye yükselmiştir (<https://www.sipri.org/databases/milex>).

Askeri harcamalar ekonomi politikalarına da yansımıştır. Bölgenin yeniden şekillenmesi ve özellikle Arap Baharı sonrası süreçte, sınır ötesi operasyonlarının da etkisiyle yeni silahların alınması savunma sanayiinde ilk defa açık verilebileceğini gündeme gelmiştir. Bu nedenle, orta vadeli program kapsamında vergiler mecburen artırılmıştır. Yeni vergi düzenlemesinin üçte ikisinin savunma sanayi odaklı olduğu belirtilmiştir (<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/508272.aspx>).

Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyine yönelik başlattığı Barış Harekatı Operasyonu, siyaset ve diplomaside etkili olduğu kadar ekonomik açıdan da önemlidir. Bu ekonomik etkiler arasında; ABD Senatosu'ndan Türkiye'ye ilişkin olası bir yaptırım kararının çıkmasıyla Türkiye ekonomisindeki sıkıntıların artabilecek olması, operasyonun uzaması ve uluslararası toplumdan yükselen tepkilerin artması halinde piyasalardaki dalgalanmaların şiddetlenmesi, yükseliş trendine giren dolar kuru, borsanın gerilemesi, Türkiye'nin dolar cinsi tahvillerinin değer kaybetmesi yer almaktadır (<https://www.dw.com/tr/ekonomide-suriye>). Ekonomik etkiler açısından diğer senaryolar ise; New York bankalarının dolar konusunda, transferlerde veya doğrudan ambargo ile Türkiye'ye sorun çıkararak kur şokuna neden olabileceği ve şokun etkisi ile dış borçlarda temerrüte düşebilecek olmamız, ekonomide daralmanın hızlanması, Rusya ile ters düşülürse, özellikle doğal gaz konusunda yaşanacak bir sorunun üretim düşürerek ekonomi daraltması, operasyonun finansmanı, bütçe açığının artmasına ve kamu hizmetlerinin aksamasına yol açarak açık finansmanı zorunlu kılması, kamu altyapı yatırımları ve sosyal güvenlik sisteminin aksaması, varlık fiyatlarının düşmesi, şirketlerin borsa değerinin düşmesi, servet azalması etkisinin ortaya çıkarak bu etkinin toplam tüketimin daralmasına neden olması şeklinde ifade edilmektedir. Hangi etkinin daha güçlü olacağı, operasyonun başarısına bağlı olarak değişecektir (<https://www.yenicaggazetesi.com.tr>).

Suriye'de yaşanan bu kriz, süreç ile birlikte Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmekte, Ankara'nın bölge ülkeleriyle olan ilişkileri, Ortadoğu'daki siyasi ve ekonomik alanlarda gerçekleştirmiş olduğu iş birliği süreçlerini etkilemektedir (Karagül, 2017:34). Suriye krizinin, Türkiye'ye yaşatmış olduğu problemlerden biride Esad Rejiminin boşalttığı bölgelerde ortaya çıkan güç boşluklarıdır. Devlet harici gruplardan meydana gelen dini ve etnik azınlıkların kontrolüne geçen Suriye topraklarındaki bu yeni aktörler, Türkiye'nin baş etmesi gereken yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Türkiye değişen koşulların etkisiyle yeni politikalar geliştirmek zorunda kalmaktadır. Bu yeni durum, dış politikada istikrarın yakalanamamasından güvensizliğe neden olmaktadır. Suriye krizi bölgedeki ülkelerin sadece politikalarını etkileyen bir durum olmakla kalmamış aynı zamanda Türkiye'nin toprak bütünlüğünü de tehdit eder hale gelmiştir (Altundegir ve Yılmaz, 2016:12).

6. SONUÇ

Ekolojik döngüye bakıldığında, her canlı varlığın başka bir canlı varlığı kullandığı ve gereksinimlerinden daha fazlasına sahip olmak için savaş verdiği görülmektedir. Bu yüzden savaş kavramı, yüzyıllar boyunca konuşulmuş ve dünya da yaşanan gelişmeler doğrultusunda, cephe muharebelerinden evrilerek, ekonomik sisteme darbe vurmak, bağımlılık altına almak, zayıflatarak yok etmek, siyasi yapının bozulması, toplum sağlığının tehdit edilmesi, eğitim ve öğretim sisteminin bozulması etkisinin kaybettirilmesi, gelenek/görenek ile ahlaki değerlerin asimile edilmesi gibi birçok işlevleri ve eylemleri kapsayan bir yapıya bürünmüştür.

Savaş ve ekonomi kavramları çift yönlü olarak değerlendirilmelidir. Çünkü, savaşların her zaman ekonomik bir tarafı olduğu gibi her ekonominin de bir savaş yönü vardır. Kıt kaynaklar, güç

mücadelesi, ekonomik direniş ve rekabet hem savaşların ekonomik boyutunu hem de ekonominin savaş boyutunu göstermektedir. Ülkeler için, güç elde etmenin en önemli dayanağı ekonomik altyapının sağlam olmasıdır. Dünya kaynaklarının düzensiz bir şekilde dağılması, doğal kaynaklara sahip olan ülkeleri güç sahibi yaparken sahip olmayan ülkeleri bağımlı hale getirmekte bu durum, bağımlı ülkelerin zayıflatılarak yok edilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu yüzden sıcak savaşları dikkate alarak savaş ekonomisini, barış dönemleri dikkate alınarak da ekonomik savaşlara hazırlanılması gerekmektedir.

21. yüzyılda ülkeler arasındaki güç mücadelesinde askeri unsurların yanında ekonomik alandaki rekabet, her zamankinden daha önemli hale gelmiştir. Ekonomik nitelikli unsurların artan oranda ulusal güvenliği tehdit eder boyuta ulaşması, güvenliğin sadece askeri boyutla sağlanamayacağını ekonomik güvenliği de içermesinin zorunlu olduğunu gündeme getirmektedir. Ekonomik güvenlik açısından ülkenin karşı karşıya kaldığı risk ve tehditlerin doğru şekilde analiz edilmesi, zafiyetlerin giderilmesi yönünde adımlar atılması önem taşımaktadır. Suriye içinde bulunduğu Ortadoğu coğrafyası ve Akdeniz'e açılan bir liman olması sebebiyle yani jeopolitik konumu gereği tarih boyunca her zaman büyük devletlerin ilgi odağı olmuştur. Türkiye'nin de bir parçası olduğu Ortadoğu coğrafyası ekonomik, siyasal ve sosyal anlamda istikrarlı bir bölge değildir. Bölge ülkelerinden her birinin güvenliği, Türkiye açısından en az kendi güvenliği kadar önemli görünmektedir. Bir yerde barış ve istikrar yok ise ekonomik anlamda o yerde bir gelişme beklemek imkânsızdır. Kalıcı güvenlik ve barış ortamının oluşması ekonomik kalkınma açısından olmazsa olmaz gibi görünmektedir. Bölgede en küçük çatışma ihtimali, ekonomik faaliyetlerin kısıtlanması anlamına gelmektedir. Ekonomik güvenliğini sağlayamayan bir ülke siyasal ve sosyal sorunlarla boğuşmak zorunda kalmaktadır.

Günümüzdeki savaş anlayışıyla, klasik savaşların yarattığı yıkıcı yöntemler terk edilmekte değişen ve gelişen Dünya'da, kıt kaynaklar, ekonomik durum, uluslararası baskı ve medya etkisi ile kendini güçsüz hisseden ve haklılığını ispatlamaya çalışan ülkeler, düşmanını zor duruma düşürecek yeni yöntemlerle mücadele etmektedirler. Son zamanlarda dünya kamuoyunun gündeminde olan sosyal harp ve ekonomik savaş, her gün şiddetini artırmakta ve tarafları savaş meydanlarından uzaklaştırıp insan hayatının her safhasına, ülkelerin tamamına ve hatta mikro boyutta aile içine girerek sürdürmektedir. Gelişen teknoloji ile birlikte hızla yayılmaya devam etmektedir. Bu nedenle artık her ülke, derin acılar yaşamamak için savaş ekonomisine özel önem vermek zorundadır.

Türkiye ve gelişmekte olan ülkelerin çoğu dışarıdan gelen tehlike ve risklere karşı kırılgan bir yapıya sahiptir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikaları yetersiz ve gelişmiş teknolojilere entegre edilmemiştir. Bu durum, ekonomi güvenliğini tehdit etmektedir. 21. yüzyılda bir devletin gücü, ilk aşamada ekonomik güç olarak ortaya çıkmakta, yeterli ekonomik güce sahip olan ülke, milli güvenliğini, siyasal bağımsızlığını sağlayabilmektedir. Gerekli ekonomik güce sahip olmayan ülkeler, milli güvenliklerini sağlamada ciddi problemler ile karşılaşmaktadırlar. Bu nedenle, ekonomi güvenliğinin önemli ve yükseliş eğiliminde olduğu günümüzde gelişmelerin analiz edilerek ülkelerin kendileri için gerekli tedbirleri almalarının gerekli olduğu düşünülmektedir.

7. KAYNAKÇA

Akad, M. T. (2018), Kara Savaşları, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Alkin, K. ve Gürlesel, C. F. (2004), Dünya Ekonomisine Yönelik Global Tehditler; Dünyada Güvenlik Ve Tehdit Kavramının Evrimi Ve Global Güvenlik İçinde Güvenlik Perspektifi, İstanbul Ticaret Üniveristesi Dergisi, 3(6), İstanbul.

Alpaslan, İ.B. (2012), Suriye Krizi Türkiye Ekonomisini Nasıl Etkiler, TEPAV.

Altundeğer N. ve Yılmaz, M. E. (2016), İç Savaştan Bölgesel İstikrarsızlığa: Suriye Krizinin Türkiye'ye Faturası, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.21, S.1, s.289-301.

Billon, L. P. (2005) Geopolitics of Resource Wars: Resource Dependence, Governance and Violence. London: Frank Cass.

Biyolojik Silah, Biyolojik Savaş, Biyolojik Terör,
<https://www.klimik.org.tr/2001/05/11/biyolojik-silah-biyolojik-savas-biyolojik-teror-prof-dr-o-sadi-yenen/>, (Erişim: 12.10.2019).

Boz, M. S. (2018), Savaşların Ekonomik Etkisi,
<https://www.stratejikortak.com/2018/10/savaslarin-ekonomik-etkisi.html>, (Erişim: 03.08.2019).

Coşar, N. (2004). Kriz, Savaş ve Bütçe Politikası(1926-1950),Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Dedeoğlu, B. (2014). Uluslararası Güvenlik ve Strateji, 3. Baskı, İstanbul: Yenyüzyıl Yayınları.

DİE (1973), Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara.

Ergin, F. (1943), Harp Zamanında Devletin Ekonomiye Müdahalesi, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

Ergün, R. O. (1995), Harp Ekonomisi. Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı: 297, Ankara, Mayıs.

Ergin, F. (1972), Para Siyaseti, İstanbul.

Eker, S. (2015), Savaş Olgusunun Dönüşümü: Yeni Savaşlar ve Suriye Krizi Örneği, Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, 2(1).

Erkal, M. (1985), Harp Sosyolojisi, Harp Ekonomisi, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

Ekonomide "Suriye" gerilimi, <https://www.dw.com/tr/ekonomide-suriye-gerilimi/a-50781717>, (Erişim:15.10.2019).

Ete, M. (1939), Harp İktisadiyatı ve Münakalat, Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Profesör Cemil Birsnel’e Armağan, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul.

Gantzel, K.J., T. Schwinghammer (1999), Warfare Since The Second World War (Trans. P.G. Jonathan), Bach Transaction Publishers, New Brunswick.

Gürcan, M. (2012), Savaşın Evrimi Ve Teorik Yaklaşımlar, Atilla Sandıklı (Ed.), Teoriler Işığında Güvenlik; Savaş, Barış Ve Çatışma Çözümleri içinde, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 71-132.

Güven, E. (2017). Stratejik İstihbarat. İstihbarat Dünyası: 21. Yüzyılda Değişen ve Gelişen İstihbarat Kültürü, Sait Yılmaz (Edt). 2. Baskı, Ankara: Kripto Yayınları.

Hanson V.D. (2014), Piyadenin Kökeni, Fusun Tayanç ve Tunç Tayanç (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13-33.

Hüşan, U. H. (2010), Biyolojik Terör Riskine Karşı Tıbbi Müdahalenin Etkinliğinin İrdelenmesi ve Yerel Yanıtın Geliştirilmesi. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. Doktora Tezi.

İlter, E. (2002), İstihbaratın Tanımı ve İstihbarat Çarkı. Ankara: Milli İstihbarat Teşkilatı Müsteşarlığı Basım Evi.

Lynn, J. A. (2014), Çatışma İçindeki Devletler, Fusun Tayanç ve Tunç Tayanç (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Karan, K. (2017), Devletlerin Petrol Savaşlarında İstihbarat Faaliyetleri. İstihbarat Dünyası – 21. Yüzyılda Değişen ve Gelişen İstihbarat Kültürü, Ed. Sait Yılmaz, 2. Baskı, Ankara: Kripto Yayınları.

Kampf, Z., and Liebes, T. (2013). Transforming Media Coverage Of Violent Conflict. The New Face Of War, London, England: Palgrave.

Karagül S. (2017).Orta Doğu’da İttifak İlişkilerindeki Dönüşüm: Arap Baharı Sonrası Kırılgan İttifaklar, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 5, 263-297.

Lind, W. S., Nightengale, K., Schmitt, J.F., Sutton J.W. and Wilso G.I. (1989), The Changing Face of War: Into the Fourth Generation, Marine Corps Gazette, November, 22-26.

Lind, William S. (2004), Understanding Fourth Generation War, Military Review, September-October,12-16.

Mesjasz, C. (2008), Ekonomik Güvenlik”, Uluslararası İlişkiler, C.5, S.18, (Yaz), ss. 125-150. <https://www.uidergisi.com.tr/wp-content/uploads/2011/06/Ekonomik-Guvenlik.pdf>.

MGK Genel Sekreterliği, 29 Mart 2017 Tarihli Toplantı, <https://www.mgk.gov.tr/index.php/29-mart-2017-tarihli-toplanti>, (Erişim: 11.09.2019).

Mıman, A. T. (2007), Küreselleşmenin Ordusu, Ekonomik İstihbarat, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Murray, W. A. (2014), “Dünya Savaşına Doğru”, Füsün Tayanç ve Tunç Tayanç (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Neiberg, M. S. (2011), Dünya Tarihinde Savaş, Mehmet Tanju Akad (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Nesadurai, Helen E. S., (2004), “Introduction: Economic Security, Globalization and Governance”, The Pacific Review, C.17, S.4, ss. 459-484.

Orhan, O ve Gündoğar, S. (2015), Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri, ORSAM Rapor No: 19.

Özgüven, A. (2000), Harp Ekonomisi ve Ekonomik Harp, Prof. Dr. Yüksel Ülken’e Armağan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, İstanbul.

Öztürkler, H. ve Göksel, T. (2015), Suriyeli Mültecilerin Türkiye’ye Ekonomik Etkileri: Sentetik Bir Modelleme, ORSAM Rapor No: 196.

Parker, G. (2014), Barut Devrimi, Füsün Tayanç ve Tunç Tayanç (çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Salgın, Z. (2019), Biyolojik Silahlar ve Biyoterör, <https://www.aylikdergisi.com/haber-biyolojik-silahlar-ve-biyoteror---zeynep-salgin-4260.html>, Erişim: 03.08.2019.

Sandıklı, A. ve Semin, A. (2012), Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi Ve Türkiye, Bilgesam Rapor No:52.

Savaş Ekonomisi Nedir? <https://www.iktisatsozlugu.com/nedir-3810-savas-ekonomisi-#XbHLM1QzblU>, (Erişim: 05.08.2019).

Savaşların Ekonomi Üzerine Etkileri, https://www.researchgate.net/publication/330321780_Savaslarin_Ekonomi_Uzerindeki_Etkileri, (Erişim:27/09/2019).

SIPRI Askeri Harcama Veritabanı, <https://www.sipri.org/databases/milex>,(Erişim: 14.10.2019).

Suriye Krizi Türkiye Ekonomisini Nasıl Etkiler?, https://www.tepav.org.tr/upload/files/13456307419.Suriye_Krizi_Turkiye_Ekonomisini_Nasil_Etkiler.pdf, (Erişim: 04.09.2019).

Suvla, R. Ş. (1940), Harpta Devlet Ekonomisi, CHP Konferanslar Serisi, Kitap 15, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi.

Sönmezoğlu F. (1994), Devletler neden savaşır, Dün ve Bugünüyle toplum ve Ekonomi, sayı:13, İstanbul.

Şöhret, M. (2015). Enerji Güvenliğinin Ekonomi Politigi ve Uluslararası Çatışmalara Etkisi. Enerji Diplomasisi, Ed.: Hasret Çomak, Caner Sancaktar, Zafer Yıldırım, İstanbul: Beta Yayınları.

Suriye'yi Bekleyen İkinci Savaş,

<https://www.dw.com/tr/suriyeyi-bekleyen-ikinci-sava%C5%9F/a-48044>, (Erişim: 12.09.2019).

Suriye'nin İç Savaşı Sosyal Medyada, <https://www.timesofisrael.com/syrias-civil-war-plays-out-on-social-media/>, (Erişim: 11/09/2019).

Tanyeli, C. (1985), Harp ve Ekonomi İlişkileri. Harp Ekonomisi, Feridun Ergin (Edt), İstanbul: Harp Akademileri Yayınları.

Tarakçı, N. (2018), Fırat Kalkanı Harekatının Jeopolitik Etkileri, http://www.tasam.org/Files/Icerik/File/kalkan_m_k_l_c_m_pdf_a4766b20-11b9-475b-aab5-1088c3495851.pdf, (Erişim: 02.10.2019).

Ticaret Savaşları (2018), <https://cedkan.com/ticaret-savasi-ekonomik-savas-nedir/>, (Erişim: 12.08.2019).

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu (2015), İşgücü İstatistikleri, [file:///C:/Users/bim/Downloads/%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC_%C4%B0statistikleri_15.05.2015%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/bim/Downloads/%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC_%C4%B0statistikleri_15.05.2015%20(2).pdf), (Erişim: 10/09/2019).

Ünal A. Naci, Sıddık, Y. (2002), Teknolojik Gelişmeler Işığında Yeni Savunma Kavramları ve Strateji Belirleme, Savunma Teknolojileri Kongresi, 24-25 Ekim 2002, ODTÜ, Ankara.

Westlund, O. (2013), Mobile News, Digital Journalism. 1 (1), 6-26.

Vergi artışı istemeydik savunma için mecburuz, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/508272.aspx>, (Erişim: 05.10.2019).

Yalçınkaya, H. (2004), Devletlerin Dış Politika Aracı Olarak Kullandığı Savaşın Soğuk Savaş Sonrası Değişimi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE.

Yalçınkaya, H. (2014), Savaş , (Şaban Kardeş ve Ali Balcı Ed.), Uluslararası İlişkilere Giriş İçinde, İstanbul: Küre Yayınları, 397-406.

Yılmaz, M. E. (2007a), Westphalia'dan Günümüze Savaş, Uluslararası İlişkiler, Yaz, 4 (14).

Yılmaz, S. (2007b), 21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat, Milenyum Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Yurteri, G., Savaş Ekonomisi, <https://www.slideshare.net/GlbaharYurteri/sava-ekonomisi>, (Erişim: 18.07.2019).

Yong, J. (2007), Economic Security: Redressing Imbalance, China Security, C.3, S.2, ss. 66-85.

BABY BOOMERS (BEBEK PATLAMASI), X, Y VE Z KUŞAĞI TÜKETİCİLERİN RETRO PAZARLAMA KAPSAMINDA NOSTALJİ EĞİLİMLERİNE YÖNELİK FARKLILIKLARIN ARAŞTIRILMASI

Dr. Zehra Türk *

** Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Marmaris Turizm MYO, Muğla/Türkiye*

zehraturk@mu.edu.tr

1. GİRİŞ

İnsanoğlu geçmiş dönemlerde yaşadığı güzel anılarını hatırlayarak kendilerini o dönemdeymiş gibi hissetmekte ve mutlu olmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte değişimin hızı da artmış ve bu değişime ayak uydurmak da zorlaşmıştır. Gelişen teknoloji ve değişen yaşamlar insanların geçmişe olan özlemlerinin artmasına neden olmaktadır. Retro pazarlama anlayışı, insanların geçmişe olan özlemlerinden yararlanarak işletmelerin ürün ve hizmetlerinde satışlarının arttırılmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirilen faaliyetler olarak değerlendirilmektedir.

Retro pazarlama anlayışında insanların nostaljik ürünlere olan ilgisi ön plandadır. Geçmişte yaşadığı mutlu dönemleri, satın aldığı ürünler ile tekrar deneyimlemek isteyen tüketiciler genellikle nostalji eğilimi yüksek olan tüketiciler olmaktadır. İnsanların gençlik ya da çocukluk döneminde kullandıkları ürünlerin sonraki dönemlerde tekrar satın alınmasında, geçmişe duyulan özlemin etkisi olduğu düşünülmektedir (Korkmaz vd., 2009:87).

Retro pazarlama anlayışında, işletmelerin geçmiş dönemlerde üretip sattıkları ve başarı yakaladıkları ürün ve hizmetlerin tekrar pazara sunulması söz konusudur. Dünya genelinde bunun en bilinen örneğini ise, Volkswagen işletmesinin 1960'lı yıllarda üretip pazara sunduğu ve satış başarısı yaşadığı (Türkiye’de Kaplumbağa olarak ünlenen) Bug modeli oluşturmaktadır. Volkswagen,1998 yılı itibariyle yeni teknoloji kullanılarak geliştirilmiş otomobilin tasarımını Beetle adıyla tüketicilerle buluşturmuştur (Kitchen ve Peector, 2001: 271).

Kent şekerleme işletmesinin dini bayramlarda geçmişte yaşanan, insanların aile büyükleri ile birlikte geçirdiği güzel bayramları ön plana çıkarması, Migros perakende satış mağazasının ürünlerinde geçmiş dönem ambalajları kullanması, Fruko gazozlarının geçmişte birçok kişi tarafından bilinen “on yüz milyon baloncuk yuttum” sloganı ile o dönemde reklamda yer alan çocuğun tekrar reklamlarda ön plana çıkartılması, retro pazarlama uygulamalarının örnekleri arasında sayılmaktadır.

Bu çalışmada tüketicilerin retro pazarlama anlayışı kapsamında nostaljik ürünlere ilişkin eğilimlerinin yaş kuşaklarına göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmaktadır. Ayrıca cinsiyet, medeni durum, gelir düzeyi, eğitim durumu ve görev dağılımları gibi demografik özellikler açısından da nostalji eğilimlerindeki farklılıklar incelenmektedir. Çalışmada belirlenen amaçları gerçekleştirmek için tüketicilere yönelik alan araştırması gerçekleştirilmiş, anket uygulaması ile elde edilen verilerin analizi ile literatür kaynaklarından elde edilen bilgiler akademik yazım kuralları çerçevesinde aktarılmaya çalışılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Retro Pazarlama Kapsamında Nostalji Eğilimi

Retro kelimesi “eskiden kullanılan ürün ve hizmetlerin günümüze getirilmesi” şeklinde ifade edilmektedir (Keskin ve Memiş, 2011:192). Retro kavramı, geçmişte kullanılan ürün ve hizmetlerin günümüze taşınması şeklinde tanımlanmaktadır. Retro pazarlama ile tüketicilerin geçmişte yaşadıkları güzel anılara özlem duyması neticesinde, o dönemdeki ürün ve hizmetlerin yeniden tüketicilere sunulması ve geçmişi yaşayamayan genç kuşaklara da bu duyguların yaşanmasına imkân verme amaçlanmaktadır (Demir, 2008: 32).

Retro pazarlama, “geçmişteki bir ürün veya hizmetin her zaman olmasa da çoğu zaman performans, fonksiyon ve lezzet bakımından günümüz şartlarına göre revize edilerek yeniden canlandırılmasının yapılması” şeklinde tanımlanmaktadır (Brown vd., 2003:20). Retro pazarlama, geçmişte var olan bir ürünün, markanın veya geçmişi hatırlatacak herhangi bir sembolün ya da uygulamanın günümüz koşullarına uyarlanarak yeniden tüketicilere sunulması olarak tanımlanmaktadır (Tümbek Tekeoğlu ve Tıgılı, 2016: 280). Retro pazarlamada tüketicileri satın alma sürecinde etkileyen unsurlara örnek olarak, daha önceden yaşadığı güzel bir anıyı çağrıştırıyor olması, kişinin ailesini hatırlatıyor olması, etkilendiği bir filmi anımsatması verilebilir. Retro pazarlamada tüketicilerin geçmişe yönelik yaşamışlıklarının pazarlama çalışmalarında kullanılarak satışları artırma çabası ön plandadır (Korkmaz vd., 2009:87).

Postmodern pazarlama yaklaşımlarından olan retro pazarlamayı; repro, retro ve repro-retro olmak üzere üç kategoride incelemek mümkündür (Brown, 1999: 365; Özkan Pir, 2019: 616; Taştepe, 2019: 10-11).

Repro: Geçmiş zamanlarda ilgi çeken ürünlerin yeniden üretilerek pazara sunulmasını ifade etmektedir. Repro yaklaşımında geçmişte başarılı ve ilgi çekici olan ürünlerin yeniden pazara sunulması söz konusu olduğundan diğer yaklaşımlara göre uygulanabilirliği daha kolaydır (Pınarbaşı ve Aysuna Türkyılmaz, 2017: 15).

Retro: Eski ile yeninin gelişen teknoloji ile birlikte yeniden dizayn edilmesi şeklinde değerlendirilmektedir. Eski tarihlerde başarılı olmuş bir ürünün yeni teknoloji ile güncellenmesi ve eski tarzına sadık kalınarak yeniden üretilmesi söz konusudur (Merlo ve Perugini, 2015: 92). Volkswagen New Beetle ürünü geçmişteki tasarımına bağlı kalınarak yeni teknoloji ile tekrar üretilmiş ve pazara sunulmuştur. Retro pazarlamada markalar günümüz teknolojisinin sunmuş olduğu imkânlardan yararlanarak geçmişten akılda kalanları yeni performans standartlarıyla birleştirmişlerdir (Tümbek Tekeoğlu ve Tıgılı, 2016: 280).

Repro-retro: Nostaljiden yararlanılarak eski ürünlerin yeniden hayata döndürülmesi ve üretilmesi söz konusudur (Brown vd., 2003: 20). Retro ürünler günümüz teknolojisinin kullanılmasıyla geçmişin de izlerini yansıtmak üzere yeniden tasarlanmaktadır. Bir mikrodalga fırının renk seçenekleri ile birlikte 1950’ li yıllardaki üretiminden daha güçlü ve emsallerine göre daha az radyasyon sızıntısı olacak şekilde yeniden üretilmesi repro-retro pazarlamaya örnek olarak verilebilir (Shields ve Johnson, 2016: 359).

Retro pazarlamanın özellikleri kısaca şu şekilde belirtilmektedir (Brown, 2007: 293):

- Retro pazarlama uygulamalarında geçmişi ön plana alan promosyon kampanyaları yürütülmektedir.
- Retro pazarlamada geçmişte tüketiciler tarafından ilgi gören ancak günümüzde pazarda yer almayan ürün ve hizmetlerin yeniden hayat bulması söz konusudur.
- Retro pazarlamada, geçmişte üretilen ürün veya hizmetlerin modern teknoloji ile yeniden harmanlanması, eski tasarıma sadık kalınarak yeni teknoloji ile yeniden üretilmesi ile pazarda yer alması amaçlanmaktadır.

- Retro pazarlamada, geçmiş dönemlere ait pazarlama ve perakende faaliyetlerinin modernleştirilmesi söz konusudur.
- Retro pazarlamada tüketici ile üretilen ürün veya hizmet arasında duygusal bağ kurulması amaçlanmaktadır.
- Retro pazarlama ile geçmişte yer alan ürün ve hizmetlerin yeniden pazara sunulması gerçekleştirildiğinden düşük maliyet avantajı sağlamaktadır.

Retro pazarlamada geçmişte popüler olan nostaljik ürün ve hizmetler, yeni teknolojiden yararlanılarak fonksiyonlarının geliştirilmesi neticesinde yeniden pazar bulabilmektedirler (Brown, 1999: 365). Nostaljik ürünler, geçmişte belli bir dönem tüketicilerin yoğun ilgi gösterdiği ve anlamlı duygular yüklediği ürünlerdir. Nostaljik ürünlerin tüketicilere özellikle gençlik dönemlerini anımsatan ürün veya hizmetler olması onlara gösterilen ilginin artmasına neden olmaktadır. Nostaljik ürünlerin, tüketiciler açısından geçmişle bağ kurulmasında etkili olduğu ve efsaneleşmiş ürünler olduğu anlaşılmaktadır (Gökaliiler ve Arslan, 2015: 242).

Nostalji kavramı Türk Dil Kurumu tarafından, “geçmişte kalan güzelliklere olan özlem duygusu ve bu duygunun baskın bir duruma gelmesi, geçmişseverlik, gündedün” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2019). Nostalji kavramı bilişsel hafızadan ziyade duygusal hafızaya hitap eden bir kavramdır. Nostalji ile kişilerin gençlik ya da çocukluk dönemleri ile duygusal bir bağ kurulması amaçlanmaktadır (Belk, 1990: 671).

Holak ve arkadaşlarına (2005:195) göre nostalji; kişisel, kişiler arası, kültürel ve sanal olmak üzere dört sınıfa ayrılmaktadır. Bu sınıflandırmayı kısaca aşağıdaki gibi açıklamak mümkündür (Holak vd., 2005: 195-196).

Kişisel Nostalji: Bu nostalji sınıfında bireyler, geçmişte yaşadıkları anılar ve deneyimler ile ilgili doğrudan bağlantı kurmaktadırlar. Kişisel nostalji eğilimi geleneksel ürünlere olan ilgiyi arttırmakta ve tüketimleri üzerinde etkili olmaktadır (Holbrook ve Schindler, 1994: 414). Bu nostalji eğilimine Hanmeller kurabiye reklamlarını örnek göstermek mümkündür. Reklamda “anne eli değmiş gibi” sloganı ile tüketicilerin anne özlemi ön plana çıkarılmış ve geçmişe duyulan özlem reklamda vurgulanmıştır (Gökaliiler ve Arslan, 2015: 245).

Kişilerarası Nostalji: Bu nostalji türünde bireyler, kendi tecrübeleri dışında ailesi, çevresi veya arkadaşlarından edindiği bilgiler doğrultusunda geçmiş ile bağ kurmaktadırlar. Çocuklar için kişilerarası nostalji eğilimlerinde anne babaları ile birlikte yaşadıkları anıların etkisi bulunmaktadır (Holak vd., 2005:195).

Kültürel Nostalji: Bu nostalji türünde bireylerin, törenler ve bayramlar gibi kültürel faaliyetler çerçevesinde edindikleri toplumsal deneyimler sonucunda geçmiş ile bağ kurmaları söz konusudur. Türk kültüründe, dini bayramlar çerçevesinde aile ve akrabalar ile bir araya gelindiğinde gerçekleştirilen faaliyetler kültürel nostalji için örnek olarak gösterilebilir. Kent markasının reklamlarında geçmiş bayramlardaki kültürel deneyimlere vurgu yapması kültürel nostalji eğilimi kapsamında değerlendirilebilmektedir (Gökaliiler ve Arslan, 2015: 245).

Sanal Nostalji: Bu nostalji türünde kişilerin izlediği filmler, okuduğu kitaplar, dinlediği masallar ve hikâyeler ile geçmişte yaşanan toplumsal faaliyetler çerçevesinde geçmiş ile bağ kurulmaya çalışılmaktadır (Holak vd., 2005:196).

2.2. Baby Boomers (Bebek Patlaması), X, Y ve Z Kuşağı

Kuşaklar, belirli bir zaman aralığında doğan, büyüyen ve yaşamını sürdüren, bu dönem içerisinde gerçekleşen olayların etkisinde kalarak ortak özellikleri ve bakış açıları oluşan insan grupları olarak değerlendirilmektedir (Berkup, 2015: 51). Dereli ve Toruntay (2015: 3)’ a göre bir insan grubunun aynı kuşak içerisinde yer alması için, aynı dönem içerisinde dünyada meydana gelen sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmelerden etkilenmeleri gerekmektedir. Williams ve Page (2011: 2) aynı kuşakta yer alan kişiler ile ilgili değerlendirmesinde, aynı kuşak içerisinde yer alan

kişilerin benzer yaş aralığında olmaları gerektiğini, ortak tarihsel, sosyal ve politik çevreyi paylaşmış olmalarını ve aynı sıkıntılara katlanıp benzer sorumluluklar içerisinde bulunmaları gerektiğini vurgulamıştır.

Kuşaklar ile ilgili sınıflandırmalar yapılırken kişilerin doğum yılları ya da yaşları dikkate alınarak gruplara ayrılmaktadır (Mücevher, 2015:5). Türkiye’de kuşaklar ile ilgili araştırmalarda genellikle, 1925-1945 tarih aralığında doğanlar Sessiz kuşak, 1946-1964 tarih aralığında doğanlar Bebek Patlaması (Baby Bomers) kuşağı, 1965-1979 tarih aralığında doğanlar X kuşağı, 1980-1999 tarih aralığında doğanlar Y kuşağı ve 2000 yılı sonrasında doğanlar ise Z kuşağı olarak değerlendirildiği görülmektedir (Aka, 2017: 41). Bu çalışmada Baby Boomers (Bebek Patlaması), X, Y ve Z kuşağında yer alan tüketicilere yönelik araştırma gerçekleştirildiğinden, bu kuşakların özelliklerine ilişkin açıklamalar aşağıda gerçekleştirilmektedir.

Baby Boomers (Bebek patlaması) Kuşağı: Bu kuşakta yer alanlar, 1946 ile 1964 yılları arasında doğan kişilerden oluşmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, önceki nüfus sayımlarına göre bu dönem içerisinde 17 milyondan fazla bebek doğduğu için Baby Boomer (Bebek Patlaması) kuşağı olarak isimlendirilmişlerdir (Tolbize, 2008: 2, Gürsoy vd., 2013: 41). Bu kuşakta yer alan gruplar aşk kuşağı, ben kuşağı, sandviç kuşağı olarak da adlandırılmaktadırlar (Hawkins vd., 2010). Tarihte en geniş kapsamlı kuşağın Bebek Patlaması kuşağı olduğu değerlendirilmektedir (McCrandle, 2014: 57).

Bu kuşakta yer alan kişiler bireyselliğe önem vermektedirler. Kendilerini iyi ifade ederler ve iyimserdirler. Kendilerini iş kolik olarak değerlendirmektedirler (Williams ve Page, 2011: 42). Şu anda bu kuşakta yer alan kişiler kendi dönemlerinde olduklarından daha az idealisttirler. Gençlere yönelik yapılan reklamlara ve alışveriş merkezlerine karşı ilgileri son derece sınırlıdır. Onlar için imaj odaklı reklamlar yerine ürünün faydalarının ön planda tutulduğu reklamlar daha ilgi çekicidir (Robert ve Manolis, 2000: 484). Şu anda bu kuşakta yer alan kişiler, gelişmiş sağlık hizmetlerinden yararlanabilmekte ve kendileri için uzun seyahatler planlayarak turizm hareketliliğine katılmaktadırlar (Tiago vd., 2016: 14). Bebek patlaması kuşağında yer alan kişilerin büyük çoğunluğu şu anda emeklilik dönemlerini yaşamakta, hobilerine ve özel ilgi alanlarına zaman ayırmaktadırlar (Lehto vd., 2008: 239).

X Kuşağı: Yapılan araştırmalarda bu kuşak içerisinde yer alan kişilerin 1965 ve 1979 tarihleri arasında doğdukları görülmektedir (Fettahlıoğlu ve Sümbül, 2015: 31). Bu kuşakta yer alan kişilerin ortak özelliği ekonomik krizlere ve sosyal sancılara maruz kalmış olmalarıdır. Bu gruptakiler, çok çalışmak, kariyer yapmak ve para kazanmak ilkesi ile hareket etmektedirler (İzmirlioğlu, 2008: 45; Altuntuğ, 2012: 205). Bu kuşakta yer alan kişilerde kötümser bir bakış açısı hâkimdir. Olumsuz bakış açıları nedeni ile “kayıp kuşak” olarak da isimlendirilmektedirler (Gibbons, 2007: 16). Bu kuşakta yer alan kişiler teknolojik gelişmeler ile birlikte yetiştiği için, Bebek Patlaması kuşağına nazaran teknoloji ile daha çok ilişkilidirler. X kuşağında yer alan kişiler; ailesine düşkün, dürüst ve küresel düşünceye önem veren kişilerdir (Sladek, 2007: 11).

Y Kuşağı: Bu kuşakta yer alan kişilerin hangi tarih aralığında doğduklarına ilişkin araştırmacılar arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar göre (Kyles, 2005: 54; Albayrak ve Özkul, 2013: 18; Tolbize, 2008: 2; Kotler ve Armstrong, 2017:465; Arsenault, 2004: 124), 1977- 2000 yılları arasında doğanlar Y kuşağı olarak değerlendirilmekte iken, bazı araştırmacılara göre (Crumpacker ve Crumpacker, 2007:349; Keleş, 2011:129; Haeberle vd., 2009:62) ise 1980-1999 yılları arasında doğanlar Y kuşağı olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada 1980 ve 1999 tarihleri arasında doğan kişiler Y kuşağı olarak araştırmaya dâhil edilmişlerdir.

Y kuşağında yer alan kişilerin en önemli ortak özellikleri, teknolojiye çok yatkın olmaları, ilişkilere önem vermeleri ve sosyalleşmeye çok fazla zaman ayırmalarıdır (Keleş, 2011: 131). Ağır (2013: 1)’a göre bu kuşakta yer alan kişiler başarı odaklıdır, takım çalışmasına yatkındır ve ilgi odağı olmayı sevmektedirler. Zeeshan ve Iram (2012: 316), Y kuşağında yer alan kişilerin sabırsız, hızlı öğrenebilen ve çoklu görevlerde başarılı kişiler olarak değerlendirmektedirler. Çoban (2006: 60) tarafından yapılan bir araştırmada, Y kuşağında yer alan kişilerin girişimcilik özellikleri ön plana çıkmış, yaklaşık %46’sının kendi işini kurma isteğinde olduğu belirtilmiştir.

Z Kuşağı: 2000 yılı ve daha sonrası tarihlerde doğanlar Z kuşağı olarak tanımlanmaktadır (Twenge, 2009: 400). Bu kuşakta yer alan kişiler, teknolojik bir çağda doğduklarından ve daha bilinçleri gelişmeden teknoloji ile iç içe yaşadıklarından teknolojik isimlerle de anılmaktadırlar (Berkup, 2015: 110). 21. Yüzyılda doğan ilk kuşak olan Z kuşağı, Twenge vd. (2009: 398) tarafından “Generation Me-Ben Kuşağı”, Levickaite (2010: 173) tarafından “Instant Online- Sürekli Çevrimiçi” olarak adlandırılmaktadırlar. Teknolojinin gelişmiş olduğu bir dönemde doğdukları için “Dijital Yerliler” ve Apple ürünlerinin 2000 yılı sonrası pazara sunduğu ürünlerden esinlenerek “iGen” kuşağı olarak da isimlendirilmektedirler (Berkup, 2015: 110). Ayrıca bu kuşağa “dijital çocuklar” ve “.com çocukları” isimleri de verilmektedir (Çetin Aydın ve Başol, 2014: 4).

Z kuşağında yer alan bireylerin en önemli özellikleri arasında, teknolojiye yatkın olmaları, yaratıcılığa ve yenilikçiliğe önem vermeleri, bireysellikten ve özgürlüklerden yana olmaları gelmektedir. Bu kuşakta yer alan bireylerde yalnızlık ön plandadır. Bu kuşağın gelecekte iyi gelir durumuna sahip olacakları, yalnız yaşamayı tercih edecekleri, toplumda kadın ve erkeklere ilişkin belirlenen rolleri değiştirecekleri ve güven arayışının ön planda olacağı düşünülmektedir (İzmirlioğlu, 2008: 50).

Z kuşağında yer alan bireylere yönelik küçük yaşlarda oluşturulan marka bağımlılığının işletmelere önemli kazanımlar sağlayacağı öngörülmektedir (William ve Page, 2011: 47). İşletmelerin Z kuşağında yer alan bireylerin dikkatlerini çekmeleri için iletişim kanallarının çok hızlı bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Bunun sebebi olarak, bu kuşakta yer alan bireylerin dikkat sürelerinin oldukça düşük seviyede olması gösterilmektedir. Ayrıca Z kuşağında yer alan bireylerin sürekli çevrimiçi oldukları, sosyal medyayı etkin kullandıkları ve ebeveynlerinin satın alma kararlarında etkili oldukları belirtilmektedir (Hulky, 2015: 33). Z kuşağı üyelerinin moda trendlerini takip ettikleri, kozmetik ürünlere, elektronik aletlere, çevrimiçi oyunlara ve müzik piyasasına ilgi duydukları görülmektedir. Z kuşağında yer alan tüketicilerin zeki oldukları, kendi kendilerine alışveriş yaptıkları, sadece kendileri için değil aile fertleri için de alışveriş gerçekleştirdikleri ve genellikle kaliteli ürünleri tercih ettikleri, farklı ve lüks ürünleri satın almak için yüksek miktarlarda para harcamaya eğilimli oldukları belirlenmiştir (Jain vd., 2014: 18).

2.3. Yazın Taraması ve Araştırmanın Hipotezleri

Retro pazarlama konusunda ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Toledo ve Lopes (2016) tarafından yapılan çalışmada retro pazarlama ve marka sadakati arasındaki ilişki incelenmiş, retro pazarlama uygulamalarının marka sadakatini arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Rousseau ve Venter (1999) tarafından yapılan çalışmada, demografik özelliklere göre retro pazarlama kapsamındaki nostalji eğilimine yönelik farklılıklar incelenmiş ve anlamlı farklılıkların olduğu belirlenmiştir. Hemetsberger vd., (2012) genç tüketicilere ilişkin retro marka tercihini etkileyen faktörlere yönelik yaptıkları çalışmada, retro markaların bireysel kimlik ve aidiyet arayışlarına katkı sunduğu için gençler tarafından tercih edildiği sonucuna ulaşmışlardır.

Retro pazarlama uygulamalarının tüketici algısı üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmada (Yüksel, 2014), pozitif yönlü ve anlamlı sonuçlar elde etmiştir. Gökaliler ve Arslan (2015), retro pazarlama uygulamalarının marka imajı ve marka kimliği üzerinde olumlu etkileri olduğunu tespit etmişlerdir. Dağdaş (2013), retro pazarlama uygulamalarının müşteri bağlılığını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Sarıççek vd., (2017) tarafından akademisyenlere yönelik yapılan çalışmada, retro pazarlama uygulamalarının tüketicilerin marka kimliği ve marka imajına yönelik tutumları incelenmiş, yaş ve unvan arttıkça retro pazarlamaya ilişkin olumlu tutumun da arttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Zhao vd., (2014) tarafından yapılan çalışmada, retro pazarlama uygulamaları çerçevesinde tüketicilerin nostalji eğilimlerinin yaş gruplarına göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmış, tüketicilerin nostalji eğilimlerinin yaş gruplarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Arslan ve Arslan ve Yetkin (2017) tarafından, tüketicilerin retro ürünlere yönelik tutumlarının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğini tespit amacıyla yapılan çalışmada, cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve gelir düzeylerine göre tüketicilerin tutumlarında farklılık olduğu belirlenmiştir.

Şahin ve Kaya (2019: 240) yaptıkları çalışmada, retro pazarlama kapsamında nostalji eğilimlerinin yaş, cinsiyet ve medeni duruma göre farklılıkları araştırılmış, yaş ve cinsiyete göre anlamlı farklılık olduğu, medeni duruma göre anlamlı bir farklılık olmadığını tespit etmişlerdir.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendikten sonra, araştırmanın amacına uygun olarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, Bebek patlaması kuşağı, X, Y ve Z kuşağı arasında anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 2: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 3: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, medeni duruma göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 4: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, eğitim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 5: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, görev durumlarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Hipotez 6: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, gelir düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

3. METODOLOJİ

3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı, Bebek patlaması, X,Y ve Z kuşağında yer alan tüketicilerin retro pazarlamaya yönelik nostalji eğiliminin farklılıklarını ortaya koymaktır. Ayrıca cinsiyet, medeni durum, gelir, eğitim düzeyi ve görev gibi demografik özelliklere göre retro pazarlama kapsamındaki nostalji eğilimlerine yönelik farklılıkların araştırılması da amaçlanmaktadır. Araştırmanın amaçlarını gerçekleştirebilmek amacıyla Muğla ilinde yer alan tüketicilere alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Tüketicilerden verilerin toplanmasında anket yönteminden yararlanılmıştır. Anket uygulaması yüz yüze görüşme yöntemi ile gerçekleştirilmiş olup, elde edilen veriler betimsel istatistik, Mann Whitney U testi ve Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiştir.

3.2. Araştırmanın Örnekleme ve Veri Toplama Aracı

Araştırmanın örneklemini Muğla ili ve çevresindeki tüketiciler oluşturmaktadır. Muğla ili ve çevresindeki tüketicilere yüz yüze anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Araştırma evreninin 10.000 'den fazla olduğu durumlarda evreni temsil edecek örneklem sayısının en az 384 olması gerekmektedir (Sekaran, 1992: 253). Araştırmaya 409 tüketici katılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğe ilişkin bilgiler kısaca şu şekildedir:

Retro Pazarlama Nostalji Eğilimi Ölçeği: Tüketicilerin Retro pazarlama kapsamında nostalji eğilimlerini belirlemek amacıyla Holak vd. (2005) tarafından geliştirilen "Nostalji Eğilimi Ölçeği"nden yararlanılmıştır. Ölçekte tüketicilerin nostalji eğilimlerinin belirlemek üzere 21 ifade yer almaktadır. Ölçekte yer alan ifadeler Özdemir (2018) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Özdemir (2018) tarafından yapılan çalışmada tüketicilerin nostalji eğilimi tek boyut olarak ele alınmaktadır. Bu çalışmada da tüketicilerin nostalji eğilimlerine ilişkin görüşleri tek boyut olarak analize tabi tutulmuştur. Ölçekte yer alan ifadeler 5'li likert skalasına göre cevaplanmıştır. Ölçekte yer alan puanlar, 1-Kesinlikle katılmıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum aralığında değerlendirilmiştir.

Anket formunda ayrıca katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla; yaş kuşakları dağılımı, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, görevi ve gelir düzeylerine ilişkin sorular yer almaktadır.

3.3. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Anket uygulaması neticesinde elde edilen verilerin çözümlenmesinde IBM SPSS 25.0 istatistik paket programından yararlanılmış ve hipotezlerin değerlendirilmesinde %95 güven aralığı dikkate alınmıştır.

3.3.1. Demografik Veriler

Araştırmaya katılan tüketicilerin cinsiyet, yaş kuşakları, medeni durum, eğitim düzeyi, görev dağılımı ve gelir düzeylerine ilişkin demografik bilgileri aşağıda tablo 1’ de gösterilmektedir.

Tablo 1: Araştırmaya katılan tüketicilerin demografik bilgileri

<i>Cinsiyet</i>	<i>Kişi</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Medeni Durum</i>	<i>Kişi</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Kadın	177	43.3	Evli	180	44.0
Erkek	232	56.7	Bekâr	229	56.0
<i>Yaş Kuşakları</i>	<i>Kişi</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Eğitim Düzeyi</i>	<i>Kişi</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Bebek Patlaması	60	14.7	İlköğretim-Lise	177	43.3
X Kuşağı	54	13.2	Önlisans	60	14.7
Y Kuşağı	222	54.3	Lisans	102	24.9
Z Kuşağı	73	17.8	Lisansüstü	70	17.1
<i>Görev</i>	<i>Kişi</i>	<i>Yüzde (%)</i>	<i>Gelir Durumu</i>	<i>Kişi</i>	<i>Yüzde (%)</i>
Memur	92	22.5	1000 TL ve altı	103	25.2
Esnaf/Tüccar	24	5.9	1001-1999 TL	22	5.4
Serbest Meslek	58	14.2	2000-2999 TL	52	12.7
İşçi	26	6.4	3000-3999 TL	58	14.2
Öğrenci	203	49.6	4000-4999 TL	88	21.5
Emekli	6	1.5	5000 TL üzeri	86	21.0
TOPLAM	409	100, 0	TOPLAM	409	100, 0

Araştırmaya katılan tüketicilerin yaş kuşakları incelendiğinde, bebek patlaması kuşağında 60 (%14.7) kişi, X kuşağında 54 (%13.2) kişi, Y kuşağında 222 (%54.3) kişi ve Z kuşağında 73 (%17.8) kişi yer aldığı görülmektedir. Araştırmaya katılanların 177 (%43.3)’si kadınlardan, 232 (%56.7)’si erkeklerden oluşmaktadır. Tüketicilerin görevleri incelendiğinde büyük bir kısmı öğrencilerden oluşmaktadır. Medeni durumları incelendiğinde büyük bir kısmı bekârdır. Eğitim düzeyleri incelendiğinde büyük bir kısmı ilköğretim/lise mezunudur. Tüketicilerin gelir düzeylerine bakıldığında büyük bir kısmı 1000 TL altında aylık gelire sahiptirler.

3.3.2. Güvenilirlik Analizi ve Tanımlayıcı İstatistikler

Araştırma için kullanılan anket formunda yer alan “Retro Pazarlama Nostalji Eğilimi Ölçeği” güvenilirlik değeri (Cronbach’s Alpha) 0.964 düzeyindedir. Ölçeğe ilişkin Cronbach’s Alpha değeri $0.80 \leq \alpha \leq 1.00$ aralığında ise yüksek düzeyde güvenilir bir ölçektir (Kalaycı, 2008: 405). Araştırmada kullanılan ölçek yüksek düzeyde güvenilir bulunmuştur.

Araştırmaya katılan tüketicilere uygulanan anket formunda yer alan ölçeğe ilişkin betimsel istatistik analizi sonuçları aşağıda tablo 2’ de gösterilmektedir.

Tablo 2: Retro pazarlama nostalji eğilimi ölçeği betimsel istatistiği

Retro Pazarlama Nostalji Eğilimi Ölçeği	Kişi	Ort.	S.S
Çocukluk dönemimdeki anılarımı çok sık düşünürüm.	409	3.20	1.14
Eski güzel günleri özleyorum.	409	3.34	1.26
Geçmişle bağlantısı olan insanlar ve yerler özellikle bana anlamlı gelir.	409	3.24	1.51
Eski televizyon ve radyo programlarından yenilerine göre daha fazla zevk alırım.	409	3.13	1.32
Çocukken yediğim yiyecekleri yemekten hoşlanırım.	409	3.38	1.35
Eski okul arkadaşlarımı sık sık düşünürüm.	409	2.64	1.25
Ben gençken (çocukken)filmler daha iyiydi.	409	3.07	1.16
Ailem ya da arkadaşlarımla eski günlerden konuşmayı severim.	409	3.60	1.16
Yıllar önce dinlediğim müzikleri dinlemeyi severim.	409	3.56	1.32
Eski çektiğim fotoğraflara bakmaktan hoşlanırım.	409	3.48	1.44
Geçmişte yaptıklarımı hayal etmeyi severim.	409	3.34	1.10
Ailem ve büyüklerimin eski hikâyelerini dinlemekten hoşlanırım.	409	3.30	1.29
Geçmiş zamanlar ve yerler ile ilgili kitap okumaktan ve film izlemekten hoşlanırım.	409	3.23	1.23
Üzgün hissettiğim zaman kendimi neşelendirmek için geçmişi düşünürüm.	409	2.82	1.26
Geçmişe ait müzik duyduğumda ya da TV programları izlediğimde kendimi başka bir kuşağa ait hissederim.	409	3.37	1.11
Geçmişte yaşadığımız toplum şimdikinden daha iyiydi.	409	3.25	1.15
Ailemin geçmişteki deneyimleri ile ilgili anlattığı hikâyeleri sık düşünürüm.	409	3.04	1.24
Eskiden var olan hislerimi yeniden yakalamayı sıklıkla dilerim.	409	3.29	1.00
Geçmiş hakkında konuşurken mutlu olurum.	409	3.16	1.27
Yaşadığım veya ziyaret ettiğim yerleri hatırlamaktan hoşlanırım.	409	3.21	1.31
Bazen zamanı geriye alabilmeyi istiyorum.	409	3.37	1.30
Retro Pazarlama Nostalji Eğilimi (Genel Ortalama)	409	3.24	0.96

Tüketicilerin retro pazarlama kapsamında nostalji eğilimlerini belirlemek amacıyla kullanılan ölçeğin betimsel istatistik analizi neticesinde ortalama değerinin 3.24 olduğu tespit edilmiştir. Beşli likert ölçeğinde orta değer üç olarak değerlendirildiğinde, araştırmaya katılan tüketicilerin nostalji eğiliminin orta değer üzerinde olduğu belirlenmiştir.

3.3.3. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırmada kullanılan verilerin normal dağılım gösterip göstermediklerini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi yapılmıştır. Kolmogorov-Smirnov testi neticesinde demografik değişkenlere ilişkin verilerin normal dağılım sergilemedikleri tespit edilmiştir. Araştırmada kullanılan verilerin normal dağılım göstermemesi sebebiyle analizlerde parametrik testler yerine alternatifleri olan nonparametrik testler kullanılmıştır. Araştırmanın amacına yönelik geliştirilen hipotezlerin analizi 0.95 güven aralığında değerlendirilmiştir. Hipotezlerin testinde Kruskal Wallis ve Mann Whitney U testleri kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına aşağıda tablolar halinde yer verilmektedir.

Hipotez 1: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, Bebek Patlaması, X, Y ve Z kuşağı arasında anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin nostalji eğiliminin yaş kuşaklarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kruskal Wallis testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 3'te yer verilmektedir.

Tablo 3: Bebek Patlaması, X, Y ve Z Kuşağı tüketicilerin nostalji eğilimi farklılıkları

Tüketicilerin Nostalji Eğilimi Farklılıkları						
Kruskal-Wallis Testi		Kişi	Ortalama	Sıra Ortalama	Kruskal Wallis H	(P)
Kuşaklar	Bebek Patlaması Kuşağı	60	4.21	330.30	169.889	.000**
	X Kuşağı	54	3.90	286.13		
	Y Kuşağı	222	3.15	190.35		
	Z Kuşağı	73	2.24	86.56		
	Toplam	409	3.24			

* $p < 0.01$; ** $p < 0.05$

Tüketicilerin nostalji eğilimlerinin yaş kuşaklarına göre anlamlı derecede farklılaşıp farklılaşmadığını analiz etmek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis testine göre istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Tüketicilerin genel nostalji eğilimine göre kuşaklar değerlendirildiğinde, Bebek patlaması kuşağı, X ve Y kuşağındaki tüketicilerin nostalji eğilimlerinin Y kuşağındaki tüketicilere göre daha fazla olduğu belirlenmiştir. Retro pazarlama kapsamında nostalji eğilimi en yüksek olan kuşağın Bebek Patlaması kuşağı olduğu görülmektedir. En düşük nostalji eğilimi ise en genç kuşak olan Z kuşağı tüketicilerine aittir. Kruskal Wallis test sonuçlarına göre Hipotez 1'in desteklendiği görülmektedir.

Hipotez 2: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, cinsiyete göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin nostalji eğiliminin cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Mann Whitney U testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 4'te yer verilmektedir.

Tablo 4: Cinsiyete göre tüketicilerin nostalji eğilimi farklılıkları

Tüketicilerin Nostalji Eğilimi Farklılıkları						
Mann Whitney U Testi		Kişi	Ortalama	Sıra Ortalama	Mann Whitney U	(P)
Cinsiyet	Kadın	177	3.19	198.01	19294.0	.295
	Erkek	232	3.28	210.34		
	Toplam	409	3.24			

* $p < 0.01$; ** $p < 0.05$

Tüketicilerin cinsiyetlerine göre nostalji eğilimindeki farklılığı belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Mann Whitney U testi neticesinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Her ne kadar anlamlı bir farklılık olmasa da, erkeklerin kadınlara oranla nostalji eğiliminin daha yüksek olduğu görülmektedir. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre Hipotez 2'nin desteklenmediği tespit edilmiştir.

Hipotez 3: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, medeni duruma göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Katılımcıların nostalji eğiliminin medeni durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Mann Whitney U testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 5'te yer verilmektedir.

Tablo 5: Medeni duruma göre tüketicilerin nostalji eğilimi farklılıkları

Tüketicilerin Nostalji Eğilimi Farklılıkları						
Mann Whitney U Testi		Kişi	Ortalama	Sıra Ortalama	Mann Whitney U	(P)
Medeni Durum	Evli	180	3.66	254.96	11618.0	.000**
	Bekâr	229	2.91	165.73		
	Toplam	409	3.24			

* $p < 0.01$; ** $p < 0.05$

Araştırmaya katılan tüketicilerin medeni durumlarına göre nostalji eğilimindeki farklılığı belirlemek amacıyla gerçekleştirilen Mann Whitney U testi neticesinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Araştırma neticesinde evli olan tüketicilerin nostalji eğiliminin bekâr olanlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mann Whitney U testi sonuçlarına göre Hipotez 3'ün desteklendiği görülmektedir.

Hipotez 4: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, eğitim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin nostalji eğiliminin eğitim düzeylerine göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kruskal Wallis testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 6'da yer verilmektedir.

Tablo 6: Eğitim düzeylerine göre tüketicilerin nostalji eğilimi farklılıkları

Tüketicilerin Nostalji Eğilimi Farklılıkları						
Kruskal-Wallis Test		Kişi	Ortalama	Sıra Ortalama	Kruskal Wallis H	(P)
Eğitim Düzeyi	İlköğretim-Lise	177	3.09	189.09	48.133	.000**
	Önlisans	60	3.84	277.40		
	Lisans	102	3.48	230.62		
	Lisansüstü	70	2.76	145.84		
	Toplam	409	3.24			

* $p < 0.01$; ** $p < 0.05$

Katılımcıların nostalji eğiliminin eğitim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılaşıp farklılaşmadığını analiz etmek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis testine göre, istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Tüketicilerin genel nostalji eğilimi eğitim düzeylerine göre anlamlı derecede farklılaşmaktadır. Retro pazarlama kapsamında nostalji eğilimi en yüksek olan grup önlisans ve lisans mezunlarıdır. İlköğretim-lise mezunları ile lisansüstü eğitim mezunlarının nostalji eğilimi genel ortalamasının altında kalmıştır. Kruskal Wallis test sonuçlarına göre Hipotez 4'ün desteklendiği tespit edilmiştir.

Hipotez 5: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, görev durumlarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Tüketicilerin nostalji eğiliminin görev durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kruskal Wallis testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 7’de yer verilmektedir.

Tablo 7: Görev durumlarına göre tüketicilerin nostalji eğilimi farklılıkları

Tüketicilerin Nostalji Eğilimi Farklılıkları						
Kruskal-Wallis Test		Kişi	Ortalama	Sıra Ortalama	Kruskal Wallis H	(P)
Görev Durumu	Memur	92	3.38	215.46	36.951	.000**
	Esnaf/Tüccar	24	4.21	326.08		
	Serbest Meslek	58	2.89	166.84		
	İşçi	26	3.47	226.58		
	Öğrenci	203	3.12	192.23		
	Emekli	6	3.71	267.83		
	Toplam	409	3.24			

* $p < 0.01$; ** $p < 0.05$

Tüketicilerin nostalji eğiliminin görev durumlarına göre anlamlı derecede farklılaşp farklılaşmadığını analiz etmek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis testine göre, istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Tüketicilerin genel nostalji eğilimi görev durumlarına göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir. Retro pazarlama kapsamında nostalji eğilimi en yüksek olan grup Etnaf/Tüccar grubunda yer alan tüketicilerdir. Serbest Meslek grubunda yer alan tüketicilerin ise en düşük nostalji eğilimi içerisinde oldukları belirlenmiştir. Memur, esnaf/tüccar, işçi ve emeklilerin nostalji eğilimleri ortalama düzeyin üzerinde iken, öğrenci ve serbest meslek grubunda yer alan tüketicilerin nostalji eğilimi genel ortalamanın altında yer almaktadır. Kruskal Wallis test sonuçlarına göre Hipotez 5’in desteklendiği tespit edilmiştir.

Hipotez 6: Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin nostalji eğilimi, gelir düzeylerine göre anlamlı derecede farklılık göstermektedir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin nostalji eğiliminin gelir durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla Kruskal Wallis testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına tablo 8’de yer verilmektedir.

Tablo 8: Gelir durumlarına göre tüketicilerin nostalji eğilimi farklılıkları

Tüketicilerin Nostalji Eğilimi Farklılıkları						
Kruskal-Wallis Test		Kişi	Ortalama	Sıra Ortalama	Kruskal Wallis H	(P)
Gelir Durumu	1000 TL ve altı	103	2.51	117.51	103.842	.000**
	1001-1999 TL	22	2.95	163.32		
	2000-2999 TL	52	3.55	245.62		
	3000-3999 TL	58	3.92	293.53		
	4000-4999 TL	88	3.50	235.36		
	5000 TL üzeri	86	3.27	205.10		
	Toplam	409	3.24			

* $p < 0.01$; ** $p < 0.05$

Araştırmaya katılan tüketicilerin nostalji eğiliminin gelir durumlarına göre anlamlı derecede farklılaşıp farklılaşmadığını analiz etmek amacıyla gerçekleştirilen Kruskal Wallis testine göre, istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Tüketicilerin genel nostalji eğilimi gelir durumlarına göre anlamlı derecede farklılaşmaktadır. Retro pazarlama kapsamında nostalji eğilimi en yüksek olan grup 3000-3999 TL arası aylık geliri olan tüketicilerdir. 1999 TL altında ve 5000 TL üzerinde aylık gelire sahip olan tüketicilerin genel ortalama düzeyinin altında olduğu görülmektedir. Aylık 2000 TL ve 4999 TL arasında geliri olan tüketicilerin nostalji eğilimi genel ortalamanın üzerinde yer almaktadır. Kruskal Wallis test sonuçlarına göre Hipotez 5'in desteklendiği tespit edilmiştir.

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada tüketicilerin retro pazarlama kapsamında nostalji eğilimlerinin içinde buldukları yaş kuşaklarına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği araştırılmaktadır. Ayrıca tüketicilerin cinsiyet, medeni durum, gelir düzeyleri, eğitim durumları ve görevlerine göre retro pazarlama kapsamındaki nostalji eğilimindeki farklılıklar da ortaya konmaya çalışılmıştır. Araştırma neticesinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde edilmiştir.

Araştırmaya katılan tüketicilerin retro pazarlama kapsamında nostalji eğilimlerini belirlemek amacıyla gerçekleştirilen anket uygulaması neticesinde, tüketicilerin nostalji eğiliminin orta değerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Yaş kuşaklarına göre tüketicilerin retro pazarlama kapsamındaki nostalji eğilimlerinin test edildiği analiz sonuçlarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Bebek patlaması ve X kuşağında yer alan tüketicilerin retro pazarlama kapsamındaki nostalji eğilimi, Y kuşağı ve Z kuşağında yer alan tüketicilere göre daha yüksektir. Zhao vd., (2014) ve Arslan ve Yetkin (2017: 101) tarafından yapılan araştırmalarda da benzer bir şekilde, tüketicilerin nostalji eğilimlerinin yaş gruplarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Şahin ve Kaya (2019:240) tarafından yapılan benzer bir araştırmada yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Cinsiyet değişkenine göre nostaljik ürünlere yönelik eğilimlerindeki farklılıklar araştırıldığında ise, istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı belirlenmiştir. Arslan ve Yetkin (2017: 101) ve Şahin ve Kaya (2019:240) tarafından yapılan benzer çalışmalarda, kadınların erkeklere oranlara nostalji eğilimlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Medeni duruma göre tüketicilerin retro pazarlama kapsamındaki nostalji eğilimindeki farklılıklara bakıldığında, evli olan tüketicilerin bekâr olan tüketicilere göre nostaljik ürünlere yönelik eğilimlerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Arslan ve Yetkin (2017: 101) ile Şahin ve Kaya (2019:240) tarafından yapılan benzer çalışmalarda, medeni duruma göre anlamlı derecede farklılık tespit edilememiştir.

Tüketicilerin eğitim durumlarına göre, retro pazarlama kapsamındaki nostalji eğilimlerinde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Üniversitenin önlisans ve lisans kısımlarından mezun olan tüketicilerin nostaljik ürünlere yönelik eğilimleri, ilköğretim-lise mezunları ve üniversite lisansüstü eğitim mezunlarına oranla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Arslan ve Yetkin (2017: 103) tarafından yapılan çalışmada da, eğitim durumuna göre nostalji eğiliminde anlamlı derecede farklılık tespit edilmiştir.

Tüketicilerin görev durumlarına göre, retro pazarlama kapsamında nostalji eğilimindeki farklılıklar incelendiğinde de istatistiksel olarak anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Esnaf/Tüccar, İşçi, Emekli ve Memur grubunda yer alan tüketicilerin nostaljik ürünlere yönelik eğilimlerinin Serbest Meslek Mensubu ve Öğrencilere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tüketicilerin gelir durumuna göre retro pazarlama kapsamındaki nostalji eğilimleri de istatistiksel olarak anlamlı derecede farklılık göstermektedir. 2000 TL ve altında aylık geliri olan tüketicilerin, gelir durumu daha yüksek olan tüketicilere göre nostaljik ürünlere yönelik eğilimleri daha düşüktür. Nostaljik ürünlere ilişkin eğilimi en yüksek olan tüketici grubu ise, 3000 ile 3999 TL arası aylık geliri olan tüketicilerdir. Arslan ve Yetkin (2017: 105) tarafından yapılan çalışmada da, tüketicilerin nostalji eğilimlerinin gelir durumuna göre anlamlı derecede farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, tüketicilerin içinde buldukları yaş kuşakları retro pazarlama kapsamındaki nostaljik ürünlere ilişkin eğilimlerinde farklılık göstermektedir. Ayrıca tüketicilerin demografik özelliklerinden, medeni durum, eğitim düzeyi, gelir durumu ve görev dağılımlarına göre de retro pazarlama kapsamındaki nostalji eğilimlerinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu çalışmanın hem pazarlama alanındaki uygulayıcılara hem de bu alanda akademik çalışma yapan bilim insanlarına katkı sunacağı düşünülmektedir. Özellikle retro ürünleri üretimini ve pazarlama faaliyetlerini gerçekleştiren işletmelerin, reklam ve tanıtım faaliyetlerinde tüketicilerin demografik özelliklerini göz önünde bulundurmaları tavsiye edilmektedir. Sonraki çalışmalara örnek olarak, tüketicilerin retro ürünlere yönelik eğilimlerini etkileyen diğer unsurların nelere olabileceği konusunda çalışma yapmaları önerilmektedir. Bu tür çalışmaların iş dünyasında ve akademik camiaya katkı sunacağı düşünülmektedir.

5. KAYNAKÇA

- Ağırdır, B. (2013). *Y kuşağı inovasyon araştırması*, İstanbul: Deloitte Eğitim Vakfı.
- Aka, B. (2017). *Kamu ve özel sektörde çalışan yöneticilerin kuşak farklılıkları ve örgütsel bağlılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: İzmir ilinde bir araştırma*, Doktora Tezi, İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi.
- Albayrak, A. & Özkul, E. (2013). Y kuşağı turistlerin destinasyon imaj algıları üzerine bir araştırma, *Turkish Studies*, 8(6), 15-31.
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
- Arsenault, P. M. (2004). Validating generational differences: A legitimate diversity and leadership issue, *Leadership & Organization Development Journal*, 25(2), 124-141.
- Arslan, B. & Yetkin, B., Ö. (2017). Determining the individual factors that affect consumer attitudes towards retro products, *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (1): 92-108.
- Belk, W., R. (1990). The role of possessions in constructing and maintaining a sense of past, *Advances in Consumer Research*, 17, 669-676.
- Berkup, S. B. (2015). *Sosyal ağlarda bireysel mahremiyet paylaşımı: X ve Y kuşakları arasında karşılaştırmalı bir analiz*, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

BABY BOOMERS (BEBEK PATLAMASI), X, Y VE Z KUŞAĞI TÜKETİCİLERİN RETRO PAZARLAMA KAPSAMINDA NOSTALJİ EĞİLİMLERİNE YÖNELİK FARKLILIKLARIN ARAŞTIRILMASI

Brown, S. (1999). Retro-marketing: yesterday's tomorrows, today!. *Marketing Intelligence & Planning*, 17(7), 363-376.

Brown, S. (2007). Are we nearly there yet? On the retro-dominant logic of marketing. *Marketing Theory*, 7(3), 291-300.

Brown, S., Kozinets, R. V., & Sherry Jr, J. F. (2003). Teaching old brands new tricks: Retro branding and the revival of brand meaning. *Journal of Marketing*, 67(3), 19-33.

Çetin Aydın, G., & Başol, O. (2014). X ve Y kuşağı: Çalışmanın anlamında bir değişme var mı?. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 4(4), 1-15.

Çoban, F. (2006). Milenyum kuşağı neleri değiştirecek?, *Capital Dergisi*, 6, 60-64.

Crumpacker, M., & Crumpacker, J. M. (2007). Succession planning and generational stereotypes: Should HR consider age-based values and attitudes a relevant factor or a passing fad?, *Public Personnel Management*, 36(4), 349-369.

Dağdaş, G. (2013). *İşletmelerde retro pazarlama uygulamalarının müşteri bağlılığına etkileri üzerine bir araştırma*, Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Demir, F. O. (2008). Pazarlamanın nostaljik oyunu: Retro markalama. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 33, 29-41.

Dereli, B., & Toruntay, H. (2015). Örgütlerde kuşakların iş değerleri, motivasyon ve mentorluk kavramlarına dayalı yönetimi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü Tartışma Metinleri*, 3(5), 1-11.

Fettahlıoğlu, S. & Sünbül, M.B. (2015), Tüketici etnosentrizmi ve tüketici husumetinin X,Y,Z kuşakları açısından incelenmesi, *International Journal of Academic Value Studies*, 1 (1), 26-45.

Gibbons, S. L. (2007). *The academic library and the net gen student: making the connections*, USA: American Library Association.

Gökalliler, E., & Arslan, Z. (2015). Geçmişle bağ kuran bir pazarlama yaklaşımı: retro pazarlama perspektifinden tüketicilerin marka kimliği ve marka imajına bakış açıları üzerine bir araştırma. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 6(11), 240-260.

Gürsoy, D., Chi, C. G. Q., & Karadağ, E. (2013). Generational differences in work values and attitudes among frontline and service contact employees. *International Journal of Hospitality Management*, 32, 40-48.

Haeberle, K., Herzberg, J., & Hobbs, T. (2009). Leading the multigenerational work force. A proactive approach will cultivate employee engagement and productivity. *Healthcare Executive*, 24(5), 62-64.

Hawkins, D. I., Mothersbaugh, D. L., & Best, R. J. (2010). *Consumer behavior*. 11th edition, New York: McGraw-Hill.

Hemetsberger, A., Rosanelli, K. C., & Mueller, B. (2012). Grandma's fridge is cool the meaning of retro brands for young consumers. *Advances in Consumer Research*, 38, 242-248.

Holak, S., Havlena, W., & Matveev, A. (2005). Exploring nostalgia in Russia: Testing the index of nostalgia-proneness. *ACR European Advances*, 7, 195-200.

Holbrook, M. B., & Schindler, R. M. (1994). Age, sex, and attitude toward the past as predictors of consumers' aesthetic tastes for cultural products. *Journal of Marketing Research*, 31(3), 412-422.

Hulyk, T. (2015). Marketing to Gen Z: Uncovering a new world of social media influencers. *Franchising World*, 47(12), 32-35.

İzmirlioğlu, K. (2008). *Konumlandırmada kuşak analizi yardımıyla tüketici algularının tespiti: Türk otomotiv sektöründe bir uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Muğla: Muğla Üniversitesi.

Jain, V., Vatsa, R., & Jagani, K. (2014). Exploring Generation Z's Purchase Behavior towards Luxury Apparel: a Conceptual Framework. *Romanian Journal of Marketing*, (2). 18-29.

Kalaycı, Ş., (2008), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. (3.Baskı). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Keleş, H. N. (2011). Y kuşağı çalışanlarının motivasyon profillerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 129-139.

Keskin, H. D., & Memiş, S. (2011). Retro pazarlama ve pazarlamada uygulanmasına yönelik bazı örnekler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 191-202.

Kitchen, P. J., & Proctor, T. (Eds.). (2001). *The informed student guide to marketing*. London: Thomson Learning.

Korkmaz, S., Eser, Z., Öztürk, S. A., & Işın, B. (2009). *Pazarlama: Kavramlar-ilkeler-kararlar*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kotler, P., & Armstrong, G. (2017). *Principles of marketing*, (17th edition), New Jersey: Pearson Education.

Kyles, D. (2005). Managing your multigenerational workforce, *Strategic Finance*, 87(6), 52-55.

Lehto, X. Y., Jang, S., Achana, F. T., & O'Leary, J. T. (2008). Exploring tourism experience sought: a cohort comparison of baby boomers and the silent generation. *Journal of Vacation Marketing*, 14(3), 237-252.

Levickaite, R. (2010). Generations X, Y, Z: How social networks form the concept of the world without borders (the case of Lithuania). *LIMES: Cultural Regionalistics*, 3(2), 170-183.

McCrinkle, M., & Wolfinger, E. (2014). *The ABC of XYZ: Understanding The Global Generation*, Australia: McCrinkle Research.

Merlo, E., & Perugini, M. (2015). The revival of fashion brands between marketing and history: The case of the Italian fashion company Pucci. *Journal of Historical Research in Marketing*, 7(1), 91-112.

Mücevher, M. H. (2015). *X ve Y kuşağının birbirlerine karşı özellik ve etkileşim alguları: SDÜ örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

Özdemir, Y. (2018). *Retro pazarlamada nostalji eğilimi: Denizli'de bir araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Denizli: Pamukkale Üniversitesi.

Özkan Pir, E. (2019). Nostalgic evolution of marketing: retro marketing. *The Journal of Social Science*, 3(6), 613-624.

Pınarbaşı, F., & Aysuna Türkyılmaz, C. (2017). Retro marka deneyiminin yeniden satın alma niyeti ve marka bağlılığı yaratmadaki rolü. *International Journal of Research in Business and Social Science*, 6(2), 13-25.

Roberts, J. A., & Manolis, C. (2000). Baby boomers and busters: an exploratory investigation of attitudes toward marketing, advertising and consumerism. *Journal of Consumer Marketing*, 17(6), 481-497.

Rousseau, G. G., & Venter, D. J. L. (1999). The influence of nostalgia on consumer preference. *SA Journal of Industrial Psychology*, 25(1), 36-42.

Şahin, E., & Kaya, F. (2019). Retro pazarlama kapsamında tüketicilerin retro marka eğilimlerinin retro marka farkındalığına ve retro marka güvenine etkisi: Konya ilinde bir araştırma. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), 227-248.

Sarıççek, R., Çopuroğlu, F. Ç., & Korkmaz, İ. H. (2017). Retro pazarlama bağlamında tüketicilerin marka kimliği ve marka imajına bakış açıları: GAÜN akademisyenleri üzerine bir araştırma. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 345-352.

Sekaran, U. (1992). *Research methods of business*. Canada: Jonh Wiley & Sons.

Shields, A. B., & Johnson, J. W. (2016). Childhood brand nostalgia: A new conceptualization and scale development. *Journal of Consumer Behaviour*, 15(4), 359-369.

Sladek, S. L. (2007). *What your association needs to know about X, Y and Z: the new recruit*, USA: Expert Publishing.

Taştepe, Ö. (2019). *Retro pazarlama uygulamalarının marka bağlılığı ve satın alma niyeti üzerindeki etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Uşak: Uşak Üniversitesi.

TDK (2019), Güncel Türkçe Sözlük, *Türk Dil Kurumu*, <https://www.sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 20.11.2019.

Tiago, M. T. P. M. B., de Almeida Couto, J. P., Tiago, F. G. B., & Faria, S. M. C. D. (2016). Baby boomers turning grey: European profiles. *Tourism Management*, 54, 13-22.

Tolbize, A. (2008). Generational differences in the workplace, *Research and Training Center on Community Living*, 5(2), 1-21.

Toledo, A. C., & Lopes, E. L. (2016). Effect of nostalgia on customer loyalty to brand post-merger/acquisition. *BAR-Brazilian Administration Review*, 13(1), 33-55.

Tümbek Tekeoğlu, N., & Tıgılı, M. (2016). Retro pazarlama açısından halen var olmayan eski markaların tüketiciler tarafından anımsanması ve tanınması üzerine bir pilot çalışma. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 278-290.

Twenge, J. M. (2009). Generational changes and their impact in the classroom: teaching Generation Me. *Medical Education*, 43(5), 398-405.

Williams, K. C., & Page, R. A. (2011). Marketing to the generations. *Journal of Behavioral Studies in Business*, 3(1), 37-53.

Yüksel, M. (2014). *Modern pazarlamada yeni bir yaklaşım: retro pazarlamanın tüketici algısına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Zeeshan, A., & Iram, A. (2012). Generational diversity: strategies to bridge the diversity gap, *International Journal of Engineering and Management Science*, 3(3), 315-318.

Zhao, G., Muehling, D. D., & Kareklas, I. (2014). Remembering the good old days: The moderating role of consumer affective state on the effectiveness of nostalgic advertising. *Journal of Advertising*, 43(3), 244-255.